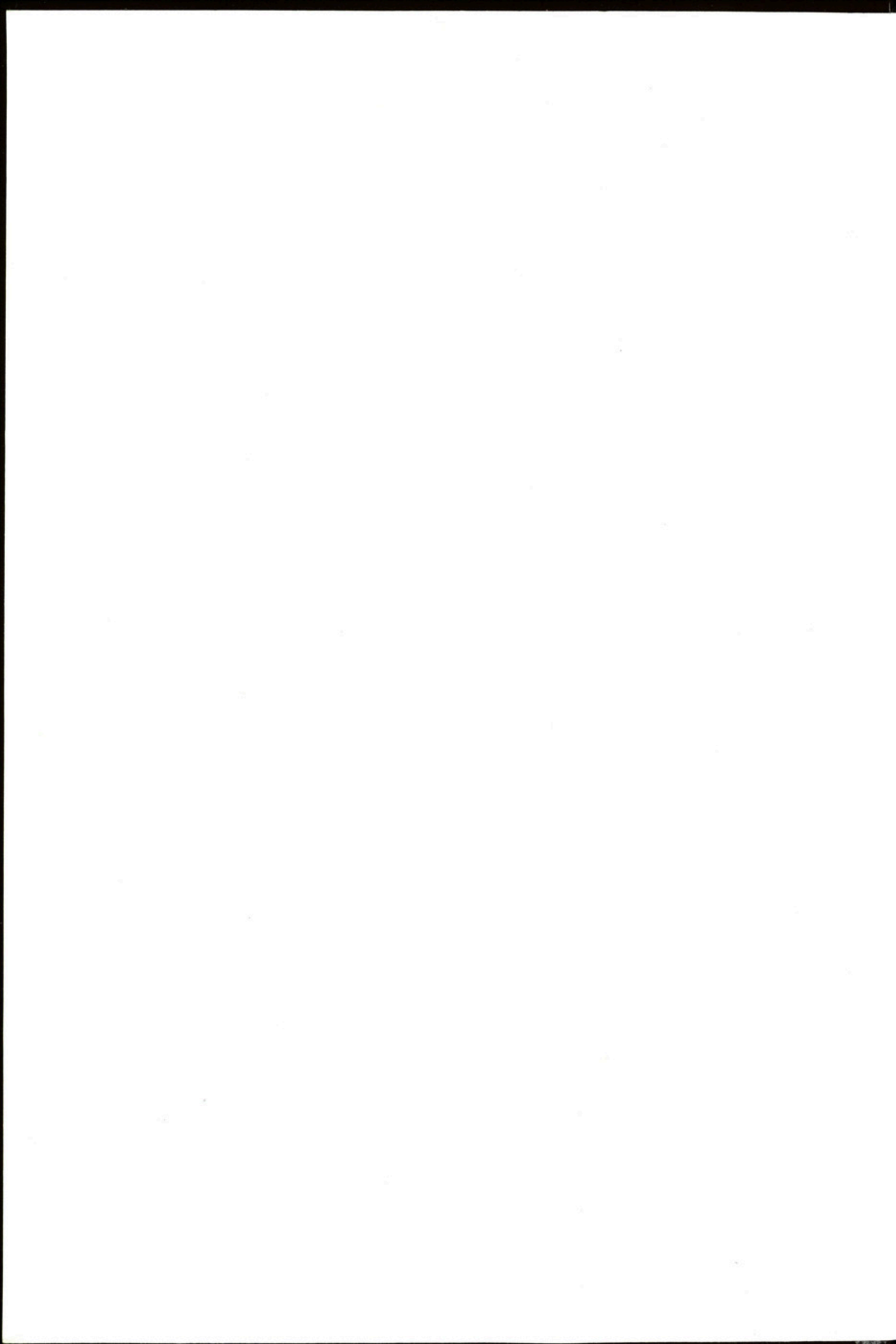

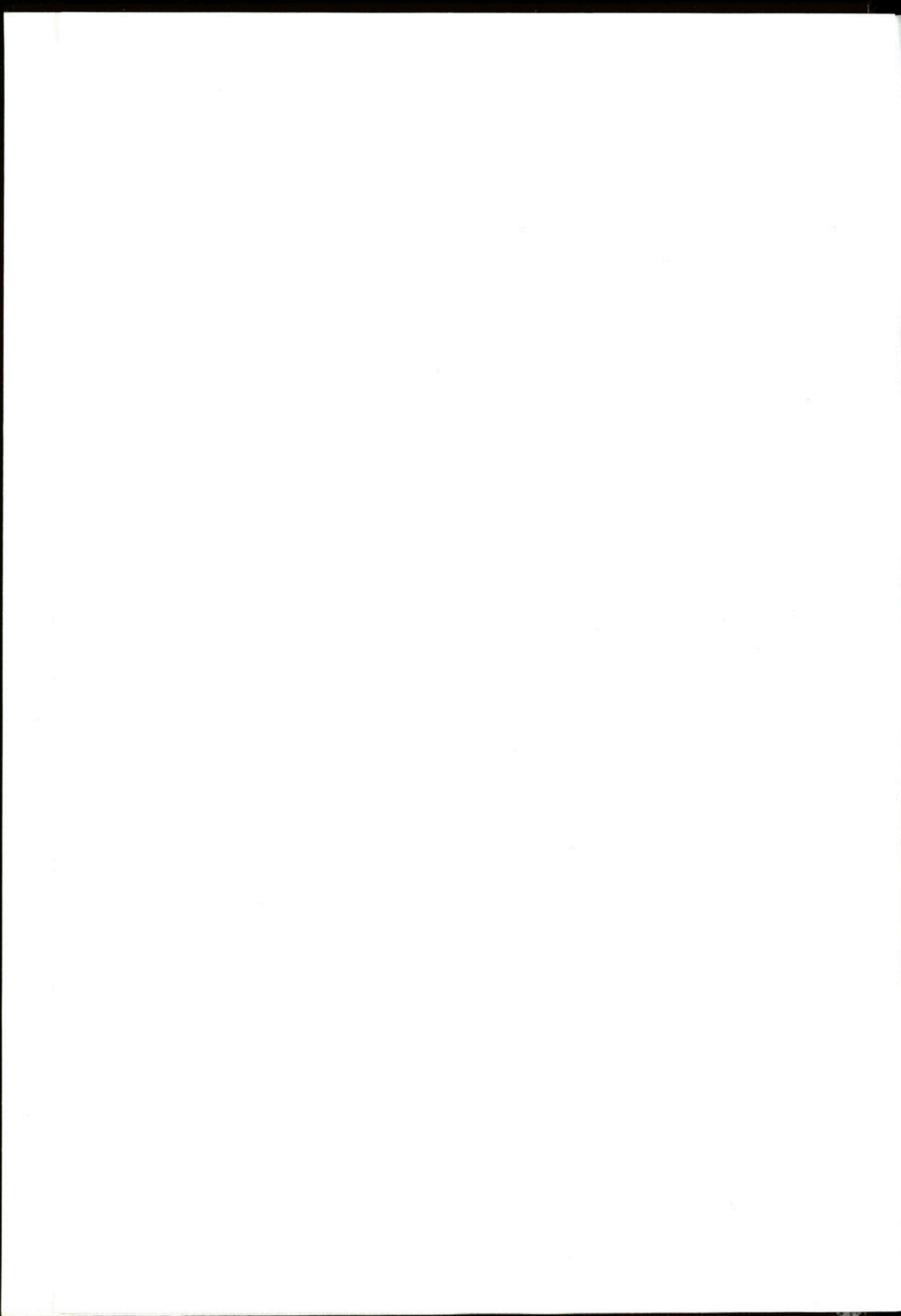

ЋИРИЛСКЕ
РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ
МАТИЦЕ СРПСКЕ

МОЛИТВЕНИЦИ
ТРЕБНИЦИ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига VIII

БИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига VIII

МОЛИТВЕНИЦИ ТРЕБНИЦИ

Аутори каталога

Душица Грбић

Кайица Шкорић

Мирослава Гроздановић-Пајић

(опис водених знакова)

Сћанимир Јакшић

(консултант у опису садржаја)

Аутори прилога

Љујка Васиљев

Душица Грбић

Кайица Шкорић

Редактор

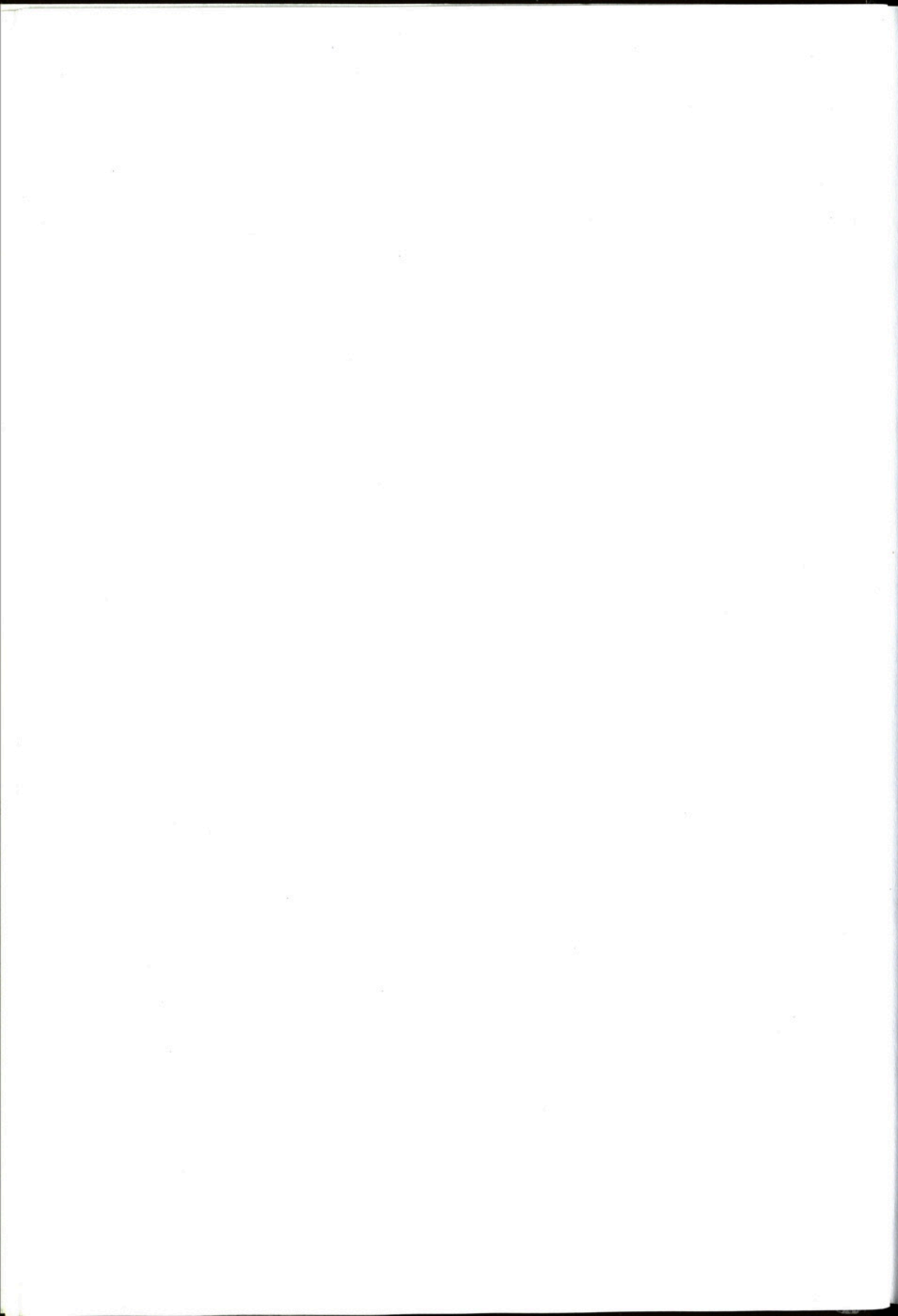
Проф. др Вера Јерковић

Нови Сад

2001

Уредник
Миро Вуксановић

ΚΑΤΑΛΟΓ

МОЛИТВЕНИЦИ

64. PP I 6 (PP 106 - 352 B 20) - 169425

МОЛИТВЕНИК

XVIII век, последња четвртина

Хартија, мастило мрко и киновар, 119 л. 128x82 мм, текст 110-115x64 мм. Број редова на пуној страни варира од 14 до 17 (најчешће 15). Иза последњег реда на више места долази део речи или цела реч. Један писар, а сем њега јавља се и друга рука, која је на левој бочној маргини л. 116 исписала допуну текста од неколико речи.

Према воденом знаку рукопис је настао у последњој четвртини XVIII века (око 1778/80. године): 1) фигура бискупа у неколико варијанти, идентично Ностиц 466 из 1778. године.

Рукопис садржи 19 ненумерисаних свешчица, од којих св. 1 има 8 л. (недостају прва два, вероватно прелиминарна листа), св. 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16 и 18 су са по 6 л., у св. 3, 5, 15 и 17 је по 10 л., св. 7, 9, 11 и 13 састоје се од по 2 л., а у св. 19 је 9 л. (нема 10. л.). Крај књиге недостаје.

Рукопис није рестаурисан. На већини листова налазе се мрље од влаге, прљавштине и капања свеће, а неким од њих недостају мањи делови, тако да је и текст делимично оштећен.

Од корица сачуван је мрки кожни хрбат са три ребра, са којим су спојени делови предње и задње дашчице (око трећина ширине тих дашчица недостаје). Предња дашчица је пресвучена мрком орнаментираним кожом, а задња је необложена.

Тип писма је полуустав. Слова су лепа, мада по величини нису уједначена. Разликовање пуних и танких линија није изразито. Подвлачење и надвлачење стубова је недоследно, а почетне црте по правилу изостају. Од малих слова украсну црту има једино *ї* (*и*). По типу варира само *а* (углавном је писано као грађанско *я*, по чему је овај рукопис близак издањима белоруског штампара Франциска Скорине и неким протестантским штам-

Негде тај знак и понавља, а у неким случајевима иза знака једнакости додаје још једну хоризонталну црту. Такође, у тексту понеку реч ставља у угласту црвену заграду.

Језик је рускословенски. Рефлекси вокализованих јерова су *o* и *e*. На месту старословенског *ja* и *'a*. Потврђују се рускословенске групе *ep*, *op*, *ol*, *pe*, *po*, *le*, *lo*. Два пута рускословенску норму нарушава руско пуногласно *ere*, уместо *pe* (**ПЕРЕКРЕСТИ** 37a/8, 38a/9), које може бити остатак предлошка, али и резултат тога што је писар био руског порекла. Група **ЖД** се претежно чува, а у ретким примерима уместо ње је руско **Ж** (нпр. **ВОЗДЕЖЪ** 51a/1, **ЎВИЖЪ** 52б/8-9).

Слово **Ц** (вредност *шч*) такође је стављано правилно, сем случаја **НОЧНЫМЪ** 25б/4, где се под утицајем руског језика среће **Ч**, и примера **ВЕСЦИСЛЕНІИ** 101a/7, где је **Ц** на месту **Ч**.

У области морфологије кршење рускословенске норме је незнатно. Одступа **В** јд. (=Н јд.) **ЧУДОТВОРЕЦЪ** 75б/5-6, карактеристичан за руски језик, уместо облика **ЧУДОТВОРЧЕ**, као и **Д** мн. **ТЕЛЕСАМЪ** 24б/15, уместо **ТЕЛЕСЕМЪ** који је вероватно последица утицаја промене именица ср. рода **ol'jo* основе, а иначе одликује савремени руски језик.

Наведени резултати испитивања овог рукописа сведоче о присуству русизама, а изостајању српских црта, на ортографском и језичком плану. Иако ти русизми могу бити и остатак предлошка, они овде вероватније сведоче о писару руског порекла.

Садржај

1a-16б/5: **Молитвы љтренниѧ**

16б/6-38a: **Молитвы на сонъ градъ/цимъ**

38б-54б: **Канонъ покаянный по всѧ дни**

55a-67a/6: **Канонъ Анггѧ Хранителю**

67a/7-68б/5: **Молитва ко Госѧдѧ Богѧ / ѡцѧ и снѧ и стѧмѧ дѧ/хѧ со исповеданиемъ на всакъ день**

68б/6-69a: **Молитва ко Госѧдѧ нашемѧ Исѧ Христѧ пред' начинаниемъ всакаго дела**

69б-70б/9: **Молитва пресвѧтен Бѧце**

70б/10-73a/6: **Молитва стѧмѧ архангелѧ Михаилѧ грозномѧ воеводе небесны/хъ силъ**

73a/7-75a: **Молитва свѧтомѧ великомѧ пророкѧ пред'течи и крестителю го/сподню Иоаннѧ**

75б-79a/10: **Молитва великомѧ свѧтителю Христовѧ Николаю Чѧдотворцѧ**

79a/11-81б/6: Молитва сватомъ великомъченикѣ Христоуъ Ишаннуъ
воинѣ/ственникѣ

81б/7-84б/10: Исповеданне греховѣ / провсадневное

84б/11-88б: Молитвы ѿ оскверне/ниа

89a-119a/5: Молитва при божественной литургии

119a/6-119б: Начало изобразительныхъ. Текст се прекида на л. 119б код
речи: ... во благоуъ желанне=- / твое обновитса яко орла / юность твоа
творам. Недостаје крај књиге.

Зайиси

На унутрашњој страни предње корице налазе се нечитке белешке.

На истој страни писаним словима, оловком записан је инвентарни број:
Инв. бр. 562.

На л. 1а истом руком и такође оловком остављена је сигнатура: **I S C 39.**

На л. 31а постоји неки рачун (мастило је мрко).

На л. 38б и 55а писаном латиницом, а избледелим црним мастилом
записано је: **Barbarich Barbari/ch.**

На л. 88б налази се нечитка реч и нејасан број (мастило је избледело).

Историјаи књиѣ

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 11. фебруара
1955. године, као затечен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиѣ XVIII века у Библиотеци Матице српске (3), II Недаиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 116 (бр. 41).

2. Иванка Веселинов, *Прилоѣ историји збирке рукописних књиѣ у Библиотеци Матице српске: послерајни период (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 44, 46.

65. PP I 11 (PP 111) - 303729

МОЛИТВЕНИК

XVIII век, последња четвртина

Хартија, мастило мрко, 12 л. (л. 1, 10-11 су празни) 164x99 мм, текст 146x75 мм. Број редова је 13. На већини страна испод последњег реда налази се реч или део речи. Један писар.

На хартији у рукопису нема воденог знака. Структура хартије је иста као у рукопису PP I 6, па се на основу тога може датирати последњом четвртином XVIII века.

Листови немају фолијацију, нити садрже ознаку свештице. Од л. 8 сачуван је веома мали део (уска трака хартије дуж висине листа). Листови су рестаурисани и неувезани.

Корица нема.

Писмо је курзив¹. Рукопис је леп и исписан. Разликовање пуних и танких линија постоји. Слова су типолошки устаљена и по изгледу блиска савременој писаној ћирилици. Од малих слова у врсти два типа има само м: курзивно ћирилично и курзивно латиничко. Велика слова се често користе на почетку речи, у позицији када испред њих нема тачке. Поред великог курзивног е у наведеној позицији два пута је употребљено и веће широко е. Надредна слова се не употребљавају.

Од украса на почетку књиге (л. 2а) јавља се крст, чије контуре су изведене истим мрким мастилом као и текст. У горњем делу крста водоравно црквеном ћирилицом стоји: *мр:Ѡ[V] : / ѿс:хрс:*, а усправно: *ѿ/н/ц/ѿ/ѿ*. У доњем делу крста стилизована је гранчица. Иницијала нема. Наслов на л.

¹ Палеографска транслитерација курзивног или мешовитог писма у којем преовлађује курзив вршиће се грађанском ћирилицом.

2а исписан је великим словима црквене ћирилице, а на осталим листовима наслови су дати курзивом, при чему је само прво слово у речи (или речима) велико, а остала су мала. Мастило је мрко. Текст је уоквирен једноструком линијом, оловком. Оловком су извучени и редови. Постоје кустоде.

Правопис је рускословенски, са извесним одступањима која су присутна и у другим српским споменицима тога доба. Од јерова долазе њ, њ и њајерак. Група ја- се не потврђује, а за -ја доследно је стављано ја. Иза свих сугласника на месту старословенског ја и ља користи се слово ја, сем иза ч и ш, где је присутно а. За иницијално је јавља се скоро увек велико курзивно е, сем два пута када је употребљено широко е. У означавању је иза вокала увек је е. У писању ље већином је ле, док је за ње чешће нѡ од не. Слово ї углавном је употребљено у складу с рускословенским правилима. Слова ѕ нема (уместо њега на етимолошком месту је з). За гласове љ и љ користи се графема љ. Слова ѡ и ѡ само понегде нису стављена по рускословенској ортографији. Слово у среће се на почетку речи и као предлог, а ѡ ван тих позиција. Акцената и спирита нема, а од интерпункцијских знакова јављају се: тачка, запета, тачка и запета, две тачке, узвичник и упитник. При растављању речи на крају реда долазе две паралелне вертикалне црте, које се од линије реда спуштају наниже.

Језик је мешовит: присутне су рускословенске и српске црте, при чему је комбиновање тих елемената у једној лексеми (славеносрбизми) ређе. Рускословенски рефлекс оѡ јавља се у предлозима и префиксима речи. Ван те позиције српскословенско, односно српско а од полугласа има превагу над рускословенским и руским оѡ и еѡ (нпр. еданѡ 2а/3, чуданѡ 2а/12, венаѡ, 3б/13, санѡ 6а/6, 5б/4, поред сонѡ 2а/1, день 4б/7). Слово ѡ углавном је писано по правилима рускословенског правописа, али постоје и примери са међусобном заменом ѡ и е. Слово ѡ се више пута среће уместо и, како у рускословенским, тако и у српским лексемама. Вокално р потврђује се само у примерима дрветѡ 3б/4, свршимо 9б/7, а присуство рускословенских рефлекса ер, ро, ре (ор се не јавља) чешће је (нпр. смрти 2б/13, кровѡ 2б/3, креста 4б/2). На месту старословенског вокалног л једанпут је ѡ (=у) - сѡнце 6б/12-13, а једанпут ѡ, упрошћено од ол у групи -олнѡ- (сонце 4а/5). Рускословенски рефлекс ле је у речи со слезами 3а/12. На месту старословенског љ, ља већином се налази рускословенски рефлекс 'а, ја (нпр. девятаѡ 4б/1, вѡчныя 5б/13, Г јд. ж. род, святѡмѡ 6а/6; чадо 3а/11, распадошася 4а/8, разрѡшишася 4б/8-9), а више пута јавља се и српскословенско, тј. српско е (нпр. свезанѡ' 2б/1, месецѡ 4а/5-6, повратна заменица у тергнѡла се 2а/9, прекрести се 2а/9). Група чр- или цр- се не потврђује. Група -ѡй- долази у мечтанія 5а/13, док у примеру што си 2б/9 ѡй- прелази у српско шй-. Слово ѡ користи се на месту старословенског ѡ (нпр. сѡ плащаницею 4б/3-4, ѡпрощенѡ 6а/13, животворящаѡ 7б/13-8а/1). Глас љ, који је последица јотовања у српском језику, среће се у више случајева (нпр. имаѡе 2б/13, хоѡе 3а/3, реѡи 9а/6). Група жд потврђује се у примерима најнуждніе 6б/1-2, изѡмеждѡ 3б/4. Глас љ, такође као резултат јотовања у српском језику,

долази у: **доће** 3а/8, **пойће** 5б/4, **раћа** 6б/12. Заменичко *вс-* постоји, али су случајеви са српским *св-* нешто чешћи (нпр. **всей** 4а/13, **всякагѡ** 5а/12-13, 9а/4; **свакога** 5б/6, **свакій** 6б/3, **свакомѣ** 6б/23). На месту старословенског предлога **въ** и префикса **въ-**, **въз-/въс-** среће се како рускословенско *в, во, во-, воз-/вос-* (нпр. **в' новомѣ гробѣ** 4б/5, **во вѣки** 3а/4, **во вѣtleемѣ** 3а/7, **возлюбленная** 2а/7, **воскресалѣ** 4б/7), тако и српско *у, у-, уз-/ус-* (нпр. **у царство** 3а/3, **у Ерѣсалимѣ** 3б/2-3, **устанемѣ** 9а/11-12, **узети** 3а/2). На крају речи *л* се нешто чешће чува, него што прелази у *о* (нпр. **воскресалѣ** 4б/7, 10, **ѡшелѣ** 4б/11; **быо** 2б/1, **сѣо си** 4б/12). На месту заменице **кѣто** увек је српски облик **ткѡ** 2б/11, **тко** 5а/3, 5б/3.

У области морфологије стање је неустаљено. У неким категоријама преовлађују рускословенски, а у неким српски облици, а постоје и примери који су увек у складу само са једним од та два језика. Именице м. рода **о* основе у Л јд. чешће имају наставак **-ѣ** (=у) као у српском језику, него **-ѣ** (нпр. **у Рѣму** 3б/2, **на гробѣ** 6а/1, **у мирѣ** 9а/9; **во вѣtleемѣ** 3а/7, **в'... градѣ** 3а/7, **в'... гробѣ** 4б/5), а Г мн. тих именица одговара само стању у рускословенском (**вѣкѡвъ** 3а/4-5, **ѡ грѣхѣ** 6а/13). Именице ж. рода са основом на **а* у Г јд. долазе с наставком **-и** као у рускословенском језику (**мѣки** 5б/13) и са **-е** као у српском (**изѣ ... главе** 2б/3); И јд. је с рускословенским наставком **-ею/-ою** и са српским **-ом** (**палицею** 3б/8, **сѣлою** 7б/11, 9а/1; **икономѣ** 6б/10); у Л јд. тих именица увек је **-и** (=и) под утицајем српског језика (**на горы** 2а/1, 2а/2, **по главы** 3б/10); у А мн. среће се само **-е** (**молитве** 6б/1), такође из српског језика, док се И мн. потврђује само као у рускословенском (**со слезами** 3а/12, **молитвами** 5б/11). Неке именице ср. рода сугласничке основе јављају се по рускословенској норми (Г јд. **сѣ небесе** 7б/2-3, Л мн. **на небесѣхѣ** 7а/5), а неке имају само српске облике (**по тѣлѣ** 3б/10).

У промени заменица присутни су и рускословенски и српски облици (нпр. А јд. **мя** 7б/4, **тя** 7б/4; **мене** 2б/10, **тебе** 3б/2, Д јд. **мнѣ** 7б/2, поред **мени** 9а/8) или само једни од њих (повратна заменица увек је као у српском језику – нпр. Д јд. **себи** 2б/11-12, И јд. **собомѣ** 9б/6).

У сложеној придевској промени у Г јд. м. рода скоро увек се налази рускословенски наставак **-агѡ** (нпр. **нѣжжагѡ** 4а/11-12, **бѣсовскагѡ** 5б/2, **ѣтагѡ** 6а/5); српски наставак **-ега** потврђује се само у случају **вышшега** 4а/10-11, а **-ога** не долази; Д јд. придева м. рода среће се само са **-омѣ** (**благомѣ** 7б/6); Л јд. придева м. рода меке промене јавља се са **-ю**, вероватно аналогно наставку **-ѣ** именице са којом придев конгруира (**на гробѣ гдню** 6а/1); Г јд. придева м. рода два пута има рускословенски облик (**напрасныя смерти** 5б/12, **вечныя муки** 5б/13), а једанпут српски (**свете Богородице** 6а/7); у И јд. придева ж. рода потврђује се само рускословенски наставак **-ою** (**чистою** 4б/4).

У промени глагола 1. л. јд. презента чешће је као у српском језику (**спавамѣ** 9а/10, **устанемѣ** 9а/10-11), него као у рускословенском (**вѣрѣю** 7а/9); 2. л. јд. презента среће се само у облику српског језика (**спавашѣ** 2а/8,

слѣшашъ 2а/8); 3. л. јд. презента јавља се са **-тъ** и без њега (нпр. **естъ** 5а/3, **изыдетъ** 5а/9-10, **бѣдетъ** 5б/14; **има** 2б/2, **держи** 5а/5-, **бѣде** 5б/8-9); у 1. л. мн. долази **-мо** (**молимо** 9б/1, **стоимо** 9б/2, **свршимо** 9б/7), а 3. л. мн. је без **-тъ** (**есѣ** 6б/3). У рукопису се више пута потврђују и облици футура српског језика (**имаће** 2б/13, **биће** 5а/10 итд.).

Комбиновање рускословенских и српкословенских или српских елемената у једној лексеми у овом одломку није често (нпр. **на древѣ** 3б/5-6, **воскресалъ** 4б/7, 10 итд.). У области лексике доста је речи из српског језика (**заспала** 2а/3-4, **чѣданъ** 2а/12, **ако** 2б/10, **трострѣкимъ бычемъ** 3б/8-9, **сирѣтомъ** 4а/1-2, **вкренѣти се** 6б/13, **пазыти** 9б/4 итд.). Знатан утицај српског језика огледа се и на синтаксичком плану.

На основу потврђених народних црта, које су општештокавског карактера, рукопис је тешко ближе локализовати. Јављање наставка **-и** (=и) у Л јд. именица ж. рода (**на горы** 2а/1, **по главы** 3б/10) и **-и** у Д јд. заменица (**себи** 2б/11-12, **мени** 9а/8) уместо **-ѣ** одликује шумадијско-војвођански дијалекат, али и савремени српски књижевни језик.

Садржај

2а-3а/5: **Сонъ Бѣи.**

3а/6-7а/11: **Сонъ.**

7а/12-7б/9: **Молитва Ангелѣ Хранителю.**

7б/10-9б: **Дрѣга Молитва.**

Записи

На л. 1а курзивом, мрким мастилом записано је: **Посла ме Маистроѣ** (тј. **Майсторѣ**) / **На вашарѣ Дау ми е Сатѣ** / **Кожѣва Ј Дау [ми] Десетѣ** / **Пакл.**

На истој страни између 2. и 3. реда претходног записа са десне стране истом или можда другом руком (?), курзивом и мрким мастилом написана је реч: **истина.**

На истој страни у наставку првог записа истом или новом руком (?), курзивом и мрким мастилом долазе речи: **вѣра любовь / надежда.**

На истој страни налазе се и пробе пера.

На л. 1б плавом оловком исписани су сигнатура **І б С 36** и инвентарни број **550**. Према сачуваном печату на истој страни, те ознаке су биле Архиве Матице српске.

На л. 11а оловком је исписан неки рачун.

Историја књиѣ

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 7. јуна 1968. године, са напоменом да је у Библиотеци затечен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиџе XVIII века у Библиоџеци Маџице српске (3), II Недаџиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 117 (бр. 42).

66. PP I 12 (PP 112) - 202471

МОЛИТВЕНИК ЈОВАНА РАЈИЋА¹

1749. година

Хартија, мастило мрко и киновар, 91 л. са текстом и 2 празна (1 на почетку и 1 на крају књиге). Димензије листова су 163x102 мм. Површина текста унутар штампаног украсног рама који уоквирује сваки лист је 111x64 мм. На полеђини првог листа (л. Iб) духовна песма Јована Рајића има 24 стиха, а на полеђини другог листа (л. IIб) испод налепљене илустрације Распеће Христово, резане у бакру и отиснуте, налазе се четири стиха. Остали листови садрже по 21 ред текста, сем л. 34а, 44б, 58а и 74а са по 20 исписаних редова. На предњој страни последњег листа је 16 редова. Ова књига је први „јавни” аутограф Јована Рајића, довршен 14. маја 1749. године. У титли на крају књиге (л. 89а), на уобичајени начин, Рајић је записао чијим је трудом књига настала, ко ју је и када написао.

Кроз цео рукопис налази се само једна врста хартије са воденим знаком: 1) крин, у неколико варијанти са иницијалима IV, врло сл. Хивуд 1532 из 1740; 1544 из 1744. и 1540 из 1743.

При повезу, спреда и позади, друга је врста хартије и из каснијег времена: 2) грб са змајем или лавом. У расположивој филигранолошкој грађи није нађен исти знак; 3) иницијали FR, врло сл., уз грб са ловачким рогом, Ајнедер 1522 из 1812. године.

Садржи 22 свешчице са по 4 листа. Свешчице нису посебно обележене. Листови су означени ћириличким словима у бројној вредности – оригинална нумерација *ѡ-ѡѡ* (=1-88), а и новија нумерација оловком 1-88, налази се у горњем десном углу листова. Пред овим нумерисаним листовима су још два, нумерисана оловком приликом ове обраде рукописа, такође у горњем дес-

¹ Књига се у литератури среће и под називом *Каноник* и под називом *Зборник* (в. *Литературу*).

ном углу, л. I-II (њихова предња страна је празна). И последњи лист са текстом на а страни, полеђина је празна, нумерисан је у току овог испитивања рукописа, оловком у десном горњем углу (л. 89а).

Књига је сачувана у целини и у релативно добром је стању. Делимично је рашивена, а пет листова на крају рукописа је волантно. Око половине л. 2 је зацепљен по ширини. Књига има златан рез. Листови су захваћени смеђим мрљама од влаге и плесни, али су углавном здрави и чврсти. Око л. 70 текст у доњем десном углу, па и у кустодама, теже се чита. Мастило је врло бледо пошто је оштећено влагом. Наслови, велика слова и упутства исписани црвеним мастилом понегде су одсликани на другој страни, претходној или следећој, јер се мастило није осушило или је било лошег квалитета па због тога црвени тон циноберних слова није увек добро очуван. Пресликавањем знатно је смањена читљивост текста на претходној, одн. следећој страни. На неколико места има речи подвучених оловком због истицања текста. Рестаурација није рађена.

Рукопис има дрвене корице обложене црном кожом, која је местимично испуцала, а на угловима је излизана. На предњим и на задњим корицама су по две паралелне златне линије које теку уз ивице, а из чијих углова излази по један, такође златом отиснут цвет. Кожа на хрпту је зацепљена при дну, украшена је златним цветним мотивима. Хрбат је са пет ребара.

Писмо Јована Рајића је млађи рускословенски полуустав, примерне уредности, лепоте и отмености, са изразитом складношћу и симетријом делова сваког слова. Рукопис је исписан и читак, уједначен и устаљен. У писању се очитује готово савршена прецизност, тачност и пажљивост. Редови су потпуно прави. Мала слова у тексту су једнака по величини, а у кустодама слова су ситнија. Стубови су најчешће вертикални. Разлика између пуних и танких линија није велика. Почетних, надвучених и подвучених црта нема, а са украсном цртом је надредно з. Понегде се у реду реп слова з и тело широког є завршавају са једном или са две петље. Морфолошка устаљеност код свих слова је очигледна. У врсти типолошки варира слово ѳ (претеже облик са пресеком кракова, док је само неколико пута са одвојеном птичицом). Већа слова су: з (полууоставно и брзописно у облику тројке), широко є, о, с, ѡ и високо т. Једанпут крак слова к залази у доњи међупростор. Брзописних слова у врсти има, нешто су више присутна на крају реда. Брзописни тип имају з, т, ѡ, ѳ. По фреквенцији најчешће се јавља з у облику тројке. Брзописно т је написано сасвим ретко, а брзописно ѡ и ѳ је још ређе. У кустодама неколико пута је употребљено брзописно в, ѡ, ѳ. У блоку је једно курзивно н (као латиничко n), а у кустодама и курзивни облик ретко имају слова а, в, г, њ, р, т и ѡ. Каткад су у кустодама међу собом повезана по два слова. Слова над редом су углавном брзописна: квадратно в, д, ж (и тропотезно са пресеком кракова и у облику положене осмице коју пресеца усправни стуб), з, м, н, р, т и ѳ. На неким местима надредно м је и курзивно. Над редом курзивно је и једно л. Полууоставна, брзописна и курзивна слова, и у реду и над редом и у кустодама, имају

традиционалан српски облик.² Графијску особеност Рајићевог писма чини употреба слова руског порекла. Он је често користио **я**, и из грађанске ћирилице и курзивно. Сем неколико пута у блоку, **я** је по положају последње слово у реду. Ретко је писао руско и слично латиничком *л*.

Заставица, а ни правих иницијала нема. На л. IIб налепљен је бакрорез Распеће Христово, до кога се са леве стране налази Мати божија, а са десне стране св. Јован Богослов. Бакрорез је црно-бели, са ситним киноварним детаљима. У ширини текста и у висини словног низа (2 мм) између текста на л. 34а, 44б, 58а су једноставне орнаменталне траке. Исцртане су црним линијама које формирају плетеницу, а украшене су црвеним тачкама и цртицама. На л. 1б црна орнаментална трака у облику плетенице налази се у средини реда, између речи, а на л. 82а на крају 19. реда је киноварна геометријска шара. На л. Iб празнину од последњег исписаног реда на страни до ивице цветног рама попуњавају три розете. Насликане су црним мастилом, а неке површине су оживљене црвеним тачкама и цртама. Између розета су геометријске шаре. Изведене су црном линијом која се ломи у петље, а на завршецима су задебљања. Испод текста на крају књиге на л. 89а је крст уоквирен геометријским шарама, а боје су црна и црвена. Наслови су црвени, изузев првог слова у њима које је увек црно и ретко је стилизовано, па личи на иницијал. Слова у насловима су полууставна, истог облика и величине као и слова из текста или су нешто крупнија. Има и наслова у којима је само прва реч написана великим словима. Понеки наслов није у ширини текста, већ је увучен према средини реда, па су и лево и десно од њега створене празнине. Упутства су писана комбиновано црним и црвеним мастилом, малим словима у целости или је на почетку речи употребљено велико слово. На почетку текстовних целина су велика црвена слова. Налазе се у блоку и у висини су скоро два словна низа. Стубови су им изразито пуни, линије које повезују петље са стубом се нагло сужавају. Специјалних украса на њима нема, украсна црта је изузетно ретка. Поједина слова у блоку, чија је употреба позиционо условљена, такође су велика, црна, ређе црвена. Истог су типа као и велика црвена слова, а пуноћа линија је као код малих слова. Њихова величина прикладно одговара малим словима. Због употребе ових великих слова иза тачке и понегде код властитих имена, визуелна слика Рајићевог писма подсећа на савремено српско ћирилично писмо. Листови имају „живу главу”, осим л. 43а-б, 79б, 87б, 88а-б и 89а. Речи у свакој „живој глави” су истакнуте црном цветном шаром. Овај орнаментални мотив стављен је и са леве и са десне стране речи у „живој глави”. Листови су обележени кустодама, изузев л. 54б-55а, 63а-б и 65а-б. Сваки лист има украсни рам наштампан у црној боји (141x86x10мм), а испуњен је биљним шарама.

Правопис је рускословенски. Рајић је користио **ѣ** и знатно ређе **ь** и *ѡајерак*. Група *ја-* означена је лигатуром *ѡа-*. Иницијално *ја* писано је са *ѡ-*

² Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114-115, 126-129, 198-199.

према рускословенској норми само у два случаја, у примеру *ѡзыкомъ* 366/7 и у акузативу множине анафорске заменице за сва три рода.³ За етимолошку секвенцу *ја* иза вокала скоро редовно стоји *ѡ*, на супрот ретком *я*, чија је употреба готово доследно ограничена на крај реда. Словом *ѡ* и ретко са *я* означава се мекоћа сугласника пред *а*. Према рускословенском иза сугласника *ч*, *ж* уместо *ѡ* се налази *ѡ*. Иза *ш* нађе се и етимолошко *ѡ*, па и *ѡ* место њега. Неколико пута место етимолошког *ѡ* иза сугласника *ш* је *ѡ*. Једном се и после *ѡ* јавља *ѡ* место *ѡ* (*поцадѣвъ* 166/6). Слово *ѡ*, поред наведених позиција, присутно је и на етимолошком месту. У иницијалном положају за *је* долази *ѡ* и сасвим ретко *ѡ*.⁴ Етимолошко *-је* Рајић пише са *-ѡ*, а у малом броју примера је *-ѡ*. У обележавању *ље* обично је *лѡ*, док је *лѡ* сасвим ретко. Група *ње* потврђује се са *нѡ*. Графема *ѡ(ѡ)* писана је по правилима рускословенског, а ретка одступања су у позицији испред *ј*. Знак за *ј* је *ѡ*, најчешће на крају речи и на крају слога испред сугласника. Слово *ѡ* има вредност *з*. Налази се на етимолошком месту или уместо *з*, а срећу се и речи у којима је *з* место *ѡ*. Слова *ѡ* и *ѡ* се употребљавају према рускословенском правилу. За глас *у* постоје графеме *ѡѡ*, *ѡ* и једанпут *ѡ* (*ѡѡ* 506/8). Присутно је традиционално писање *ѡ* иза сугласника *р*.

Наведене ортографске црте евидентне су и у кустодама. Понегде су у кустодама реч или део речи (почетак или завршетак одговарајуће речи) написане на другачији начин од речи, одн. дела речи којима почиње текст на следећој страни. Разлика је створена употребом другачијег словног знака. Тако, на пример, према *ѡ* са птичицом, према слову *я* или према *ѡ* у кустоди на следећој страни је *ѡ* са пресеком кракова, слово *ѡ* и *ѡјајерак*. Разлика постоји и у типу писма (курзивна слова из кустоде на следећој страни су полууставна) и у начину исписивања речи (скраћено написана реч у кустоди према пуној речи на почетку следеће стране и обратно).

Рајић је у *Молиѡвенику* ставио акценте и надредне знаке према правилима рускословенског језика. Интерпункцијски знаци су: запета, тачка, две тачке, тачка са запетом, знак узвика, заграде (обла *()* или четвртаста *[]*). Увек се на доњој линији реда уз прекинуту реч на крају реда налазе две кратке паралелне црте нагнуте удесно (нпр. *наѡшиѡи* 4а/9-10). У старим руским рукописима нема цртица за растављање речи. Да би ред до краја био испуњен, од последњег слова у реду до ширине текста у оквиру цветног рама додавана је танка кратка црта, на линији реда, хоризонтална, таласаста, па и благо угнута, са испуњеним кружићем на завршетку, чега нема у старијим руским рукописима што значи да је препис с новијег рукописа. Ретко насталу празнину између последње речи у реду и цветног рама

³ Б. Ђирковић, *Грамаѡика црквенословенског језика за ученике боѡословије*, Београд 1989, 10.

⁴ Према рускословенском *ѡ* се никад не пише на почетку речи за *је* /Б. Ђирковић, *Грамаѡика црквенословенског језика*, 8/.

попуњавају две кратке водоравне и паралелне црте, као данашњи знак једнакости. Овакве две кратке црте неколико пута су између речи које нису на крају реда (молю=сл 24б/3, присно=дѣи 43б/17). У свакој кустоди, после написане речи или дела речи, налазе се по две паралелне косе црте које се секу на средини (#). У побожној песми на почетку књиге (л. Iб) и у стиховима испод илустрације (л. IIб) косом цртом нагнутом удесно обележене су цезуре (/).

Рајић се у *Молиѣвенику* служио рускословенским језиком. Полугласници у јаком положају, у корену и ван корена речи, вокализовани су по норми рускословенског језика: љ је замењено са о, њ са е. Предлози и префикси имају љ, о < љ, ѣајерак или су без знака за јер. Префикс вѣз-/вѣс- има рускословенски облик воз-/вос-. У заменици вѣсь вокализација јаког полугласника је руског типа: вѣсь 32а/5, 71б/20 итд. Нема метатезе у заменичком вѣс-. Јаѣ се углавном налази на традиционалном месту као у старословенском, а то одговара и рускословенској ортографији. Према рускословенском код Срба љ је имало вредност је. Само двапут стављено -е место -љ у наставку није по рускословенском: Д јд. теѣе 14б/8 (x2). Анализа употребе слова ѣ показала је да се Рајић држао рускословенске норме. Једино А мн. вѣси 76б/21 има и место ѣ према српкословенском и српском језику. Вредност љ је 'а' иза сугласника, одн. ја у поствокалској позицији. У речима са вокалним р и л потврђују се рускословенски рефлексии ер, ор, ол, ро, ле и ло. Потврда за прелазак вокалног л у у нема, а у вези са вокалним р Рајић се ретко није држао рускословенског, па је понегде, увек се ради о скраћеници, вокално рзначио са р (срѣдце 1б/21, срѣдце.мѣ 2б/19, мѣсрѣе 14б/11 и још десетак пута). Нема примера у којима је чр- прешло у цр-, а чѣт- у цѣ-. Постоји слово цѣ, вредност шч. Група жд се чува, осим у ретким примерима где се према руском налази ж (нпр. вѣженіѣ 30б/4, гѣпже 36а/9, вѣдѣжѣ 39б/1 и др.). Свако л на крају речи и слога је сачувано. Реч без епентетског л није примећена. Код придева м. рода на -ск- група -сѣ- пред падежним наставком Л јд. и Н мн. је прешла у -сѣ-. Упрошћавање сугласничке групе -дѣ- у -ѣ- је виђено једанпут: в' сѣрцѣ 5а/3-4.

У погледу морфолошких облика језик рукописа се слаже са рускословенским. У рукопису се потврђују све категорије присутне у рускословенском: облици А јд. м. рода за бића исти су са Г јд.; именице м. рода *о основа срећу се у Д јд. с наставком -ови (мѣрови 45б/17), у Н мн. алтернативни наставак -ове запажен је једном (чинове 57а/10), Г мн. је на -овѣ (ѣзыковѣ 57а/7), неколико пута је дублетни завршетак са нултом морфемом (ѣ врагѣ 26б/9), у И мн. облици са наставцима -и, -ми су још из старословенског језика (грѣх.ми 77б/10, со грѣх.и 80б/19); именице м. рода *јо основа каткад имају Н мн. на -іе (црїе 39а/18), Г мн. је са нултом морфемом (отецѣ 48б/11), са -ей (коравлей 53б/5) или са -евѣ (оцевѣ 61б/16); код именице ср. рода на -це у Л јд. је -ѣ (в' сѣрцѣ 5а/3-4); именица ср. рода на мек сугласник у И мн. је на -ми (мечтань.ми 83а/7); Г мн. са уметнутим е < ѣ код именице оустьна (оустень

516/19); именице ж. рода *ja промене са -и у Г јд. (зѣмли 516/12), Г јд. на -и и А мн. на -ы код именица ж. рода на -иа (Г јд. ѿ души 53а/6-7, А мн. дшы 746/3), Г јд. на -ы код именица ж. рода на -ца, -жда (из' темницы 64а/9, надежды 776/15). Именица сынъ у Г, А јд. има -а (Г из' сына 666/17, А сына 666/18). Именице м. рода са основом *ъ у И јд. имају -емъ (гисде.мъ 53а/9), у Г мн. -ей (людей 86/18), у Д јд. -еви код именице господъ (гисдеви 58а/14); код именице ж. рода *ъ промене Г мн. на -ей (страстей 76/4), Д мн. на -емъ (свѣремъ 366/1), Л мн. на -ехъ, једанпут -ѣхъ (въ скорбехъ 67а/14, в' скорбѣхъ 50а/5). Именица ж. рода кровь у Г мн. има -ей (кровей 18а/19). Именице ж. рода *ъ основе имају Н јд. с проширеном основом (црковъ 16/19), Г јд. на -е (церкве 45а/13-14), А јд. (в' црковъ 9а/3), Л јд. на -и (в' любви 45а/14-15). Г јд. на -е, И јд. на -емъ, Л јд. на -и, Д мн. на -емъ код именица ср. рода са основом на сугласник (Г јд. ѿ телесе 786/13, И јд. имене.мъ 826/19, Л јд. на нвсн 86а/13, Д мн. словесемъ 726/5-6), а и форме по *о основи у Г јд. (ѿ тѣла 166/4), у Д јд. (тѣлѣ 66/2), у И јд. (со тѣломъ 85а/1), у Л јд. (в' небѣ 16/16); од именица м. рода консонантске промене потврђују се Л мн. с наставком -ехъ (во днехъ 326/10).

Показне заменице су као у рускословенском (Н сей 746/16, А въ сей 89а/1, на оный 64а/12), а А јд. показне заменице съ има и облик старословенског порекла (в' снй день 696/6). Г јд. је на -еѡ код присвојних заменица ж. рода (нашеѡ 4а/7, твоеѡ 5а/4).

Д јд. придева м. и ср. рода су на -омѣ (грѣшномѣ 66/3),⁵ Л јд. на -ѣмъ је редак (в' бжисѣтвеннѣмъ 196/4), а чешће долази рускословенски дублетни наставак -омъ, који одговара и руском и српском народном језику (ѡ грѣшномъ 76а/19); у Д и Л јд. придевске промене ж. рода је -ой (Д бжисѣтвенной 18а/12, Л въ хрѣсѣтѣанской 78а/18), алтернативни наставак -ѣй је изузетно редак (Д прѣчѣстѣй 86/9, Л в' бжисѣтвеннѣй 176/8-9).

У конјугацији присутни су следећи рускословенски елементи: у 1. л. мн. презента атематских глагола је наставак -мы (имамы 44а/14); у наставку 3. л. мн. презента и аориста рефлекс старог ѡ после ш ја ѡ (през. слышатъ 16/9, аор. прогнѣваша 55а/9); Н јд. партиципа презента активног м. рода је на -я (подая 40а/10), у Н мн. м. рода партиципа презента активног су форме на -и (востаюции 81а/9); замена двојине множином је сасвим ретка.

Наведене су све рускословенске црте да би се видело да се већина налази и у оквирима српскословенске традиције. Међу њима су облици на које се у споменицима српске редакције налази спорадично, а има и таквих који су у српскословенском постали стандардни.

Присуство наставака из руског језика није широко, запажено је у следећим примерима: једна именица м. рода *о основа у И мн. је на -ами

⁵ У стиховима, због риме, Д јд. м. рода није по норми: аце на нннѣшнѣмъ / согрѣшнѣхъ ти грѣшнѣмъ / раскошнѣйше.м' амвонѣ 116/2-3.

(грѣхамъ 20а/15), а друга у Л мн. има наставак -ахъ (на саборахъ 32а/9-10); две именице женског рода *ја промене у Д, Л јд. су на -ѣ (Д глѣпжѣ 8б/9, Л в' чашѣ 17б/9).

Поред одговарајућих рускословенских облика, Рајић је у неколико случајева употребио наставке српског језика: код именице ср. рода *о основе у Л јд. је -у (по дѣйствѣ 84б/3), ж. рода *а основе у Л јд. је -и (во глѣбини 25б/16-17), у 2. л. јд. презента је наставак -шѣ (дѣешѣ 1б/23). Наноси из народног језика су и неколико примера прилошке употребе партиципа презента активног (оузрѣ матерски восклицаше, и дивациса вопѣаше 40б/24, дво исцѣли, из' нездравѣа во здравѣе претворяюци 49б/21 и др.) и једног партиципа претерита активног (вси ѿ вѣка бѣхъ благоугодившии молюса вамѣ 68б/20).

Дијалекатске особине које припадају војвођанској основици Рајићевог језика нису констатоване.

Молиѣвеник је прво сачувано дело Јована Рајића којим је он, још као ђак, започео своје књижевно и песничко стварање. Истовремено, Рајићев *Молиѣвеник* из 1749. године је за сада и најстарији познати српски ђачки молитвеник. По Радојчићу *Молиѣвеник* је на средини између преписа и компилације, јер се молитве, правила и канони у овој књизи, ни текстуално ни садржајно, не слажу увек са одговарајућим саставима који се налазе у руским молитвеницима.⁶ Постоје претпоставке да је Рајић пред собом имао више узора, а и да су неки делови *Молиѣвеника* његова духовна творевина.

Садржај

I б: Оуѣвѣщеніе / молаше.мѣса.

II б: *Сѣихови*. Међу собом су повезани акростихом који чини иницијале **IP** (= Јован Рајић).

1а-8а: *Млѣтвы* / оутренніа.

8б: *Млѣтва* пришедше.мѣ кѣ цркви.

9а-20б: *Молитвы* / при вжлѣтвеннѣй лѣтѣргин.

21а-23а/17: *Канѣнѣ*, / сладчайше.мѣ Глѣдѣ наше.мѣ Гнѣсѣ / Хрѣстѣ.

23а/18-33б: *Канѣнѣ* оумилителный, / твореніе сѣагѣ Ѧеоктиста обитѣ(ели) стѣдѣлѣ(кѣа).

34а-43б: *Канѣнѣ* / покаанный

44а-56б: *Канѣнѣ* молебный / ко прѣстѣѣй Бѣдѣѣ.

57а-65а: *Канѣнѣ*, / сѣомѣ Аггѣлѣ Хранителю, и прѣчнѣмѣ.

65б-66а: *Молитва*, / ко сѣомѣ Іѣваннѣ Крѣстителю.

⁶ В. *Литѣрајѣуру*.

- 666-666/18: Молитва, / ко с̄томѸ евіѣлиствѸ ІѡаннѸ.
 666/19-67а/10: Млтва ко с̄тымъ вѣ, н̄ о, апіс̄толомъ.
 67а/11-67б/8: Млтва ко с̄томѸ оцѸ Николаю.
 67б/9-21: Млтва, в̄, ко с̄томѸ Николаю.
 68а-б: Молитва, / ко всѣмъ с̄тымъ.
 69а-78б: Молитвы / на сонъ градѸщихъ.
 79а-79б/12: Исповѣданіе / грѣхѡвъ повседневное.
 79б/13-22: Млтва преіди начинаніемъ всакаго дѣла.
 80а-84а: Правило / ѡ избавленіи на злыа помыслы.
 84б-86б: Правило, / внегода случитса комѸ искѡситса / во снѣ, по дѣйствѸ
 дѣволю.
 87а-88а/11: Поманикъ / повсадни, и на бжественныхъ літѢр/гіахъ чтомый.
 88а/12-89а/8: Млтва благодарственнаа, с̄тагѡ Ам/вросіа епіс̄кпа медіолан-
 скагѡ.

89а/9-16: Титла.

Зайиси

На унутрашњој страни предње корице, у горњем левом углу, савременом писаном ћирилицом, зеленим мастилом: **Београд**.

На полеђини празног листа на почетку књиге, савременом писаном ћирилицом, оловком: **Три брата Рајића = Станисављевић / Михаило Петар и Тодор**.

На л. 1а, у доњем десном углу на латинском језику писаним словима, зеленим и црним мастилом: **Amore fratris = / ductus frater fra/tri Libe [] / Theodoro Raics**.

На доњој маргини л. 1б, испод украсног рама, писаном ћирилицом, црним мастилом је Рајићев потпис: **Раичъ**.

На л. 89а запис Јована Рајића, полууставним писмом, црним и црвеним мастилом: **Титла / Совершиса книжица сѣа млтвеннаа, // блгословеніемъ высочайшагѡ, и великагѡ бга, изволнвшагѡ такѡ; спомощствѸющеі с̄тѣй приснодѣвѣ вѣдѣцѣ: трѸдомъ же / и иждивеніемъ, егоже има в' началѣ / еа под' крсіс̄томъ написаннѡ зрѣтса.— / Лѣта шеновленіа гс̄ідна дѣмѣ. маїа дн.⁷**

⁷ Преузет знак // означава крај реда. Тамо где Рајић није ставио овај знак према устаљеној пракси описа рукописа крај реда показује коса црта (/).

Историјат књиџе

Књиџа је била у својини Рајићева посинка Петра Рајића-Станисављевића и његових потомака. Библиотека Матице српске је *Молићвеник* купила од Гиге Стојкова из Београда. Рукопис је инвентарисан 17. децембра 1958. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Василије Перовић, *Један досада нећознаћи рукоћисни Каноник, Архимандрити Јована Рајића из 1749. године*, Београд 1951, 3-32.
2. Никола Радојчић, *Срћски истћоричар Јован Рајић*, Српска академија наука, Посебна издања, књ. ССIV, Одељење друштвених наука, књ. 7, Београд 1952, 19-20.
3. Лазар Чурчић, *Још једном о рукоћисном Канонику Јована Рајића*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 25, Нови Сад 1960, 152-160.
4. Лазар Чурчић, *Илустћровање рукоћисних књиџа 18. века бакрорезом и један ћакав рад Захарија Орфелина*, Библиотекар, год. XIII, број 1-3, Београд 1961, 67-68.
5. Василије Б. Перовић, *Поводом чланка Лазара Чурчића „Још једном о рукоћисном Канонику Јована Рајића”*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 30, Нови Сад 1961, 176-178.
6. Иванка Веселинов, *Значајније рукоћисне књиџе Библиотћеке Матице срћске*, Библиотекар, број 5, Београд 1963, 390 (исто у: Иванка Веселинов, *Траћом срћске ћрошлосћи*, Нови Сад 1991, 5).
7. Иванка Веселинов, *Срћске ћирилске рукоћисне књиџе XVIII века у Библиотћеци Матице срћске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 49-50 (бр.9).

67. PP I 53 (PP 155) - 288218

МОЛИТВЕНИК

XVIII век, око 1770/1780. године

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, 68 л. с текстом и 6 празних (1 на почетку и 5 на крају књиге) 137x82 мм, текст 110-117x60 мм. Има по 15 и по 16 редова на пуној страни, ретко по 14 или 17. Два писара. Први је исписао л. 1а-61б, а други л. 62а-68б.

Према воденом знаку који се јавља при крају треће четвртине и последње четвртине XVIII века, рукопис се може датирати око 1770/1780. године: 1) грб велики са круном и лавом са мачем, познат под називом „Pro Patria”, тип Хивуд 3154 из 1776; 2) иницијали или име DUDO AVOID, исто име није нађено у расположивој филигранолошкој грађи.

Књига је састављена од 6 свешчица које нису сигниране. У њима је различит број листова: св. 1 има 6 л., св. 2, 4 и 6 су са по 14, а св. 3 и 5 су са по 10 л. Полеђина л. 9 у св. 4 је празна. На предњим странама свих листова које је писао први писар (л. 1а-61б) постоје унутрашња вертикална и обе хоризонталне маргине, док спољашњег вертикалног маргиналног простора нема. Текст на полеђини листова уоквирују све четири маргине. У испису друге руке (л. 62а-68б) све четири маргине постоје и на *a* и на *b* страни листова.

Рукопис је добро очуван. Влага је захватила горње маргине и бочне при крају књиге. Флеке од влаге су мале. Остали листови су здрави и чврсти. Ивице нису искрзане, обојене су ружичастом бојом неукусног тона. Мрље зеленкасте боје се налазе по тексту на већини листова, а непознатог су порекла. Не ометају видљивост текста. На л. 7а на унутрашњој маргини има накапаног црвеног воска. Понегде су листови запрљани, вероватно од руку. Ресторација није рађена.

Корице су картонске. Обложене су шареним папиром. На зеленој основи су тамномрке гранчице са наранџастим цветовима. Хрбат је облеп-

љен тамноплавом хартијом са шарама у жутој и црној боји. Повез је израђен без укуса. На ивицама и у угловима корица и на хрпту хартија је искрзана.

Писмо *īrvoḗ, ḗlavnoḗ īisara* је млађи рускословенски полуустав и врло се лако чита. Редови нису увек потпуно прави, већ су у односу на правац писања искошени надоле. Потез пера је сигуран, а морфолошка устаљеност код свих слова је врло очигледна. Слова су правилна и лепа, једнаке величине и нагиба – благо су нагнута улево. Изведена су танким линијама. Подвлачење је често, а надвучених, почетних и украсних црта нема. Свако *є* је дубоко, језичац је таласаст или се ломи и понегде премашује ширину слова, али се овај облик ипак не може сматрати широким. Има *з* полууставно и у облику тројке. Слово *w* је са средњом линијом у висини бочних страна, слово *т* је само једноногo, *ы* је са *īанким јером*. Поред *оу* често је и *Ѹ*, а неколико пута се среће и *ү*. Код *у* су краци исте дужине. Постоји *л*. Знак *ћ* по облику је врло сличан данашњој српској графеми. Већа слова су издужено *є*, *о* и *с*. Често се иза тачке или зареза, а и ван ових позиција налазе крупнија и друга слова. Слова у брзописном типу нема. Једина лигатура је *Ѡ*. Надредна слова су полууставна и изузетно су ретко писана.

На неколико места коректорске допуне написала је нова рука мешовитим писмом (полуустав, брзопис, курзив), мрким мастилом.

Заставица правоугаоног облика је на л. 31а. Цртана је мрким мастилом, неколорисана. На крају текстовне целине на л. 30б су три цвета. Над њима је круна, испод њих су два кружића, скоро до краја испуњена, са цртицама по ободу. Исти мотив и у истом стилу, али два цвета са три кружића испод њих, налази се на л. 58а, такође испод текста. Круне над њима нема. Оба украса су исцртана мрким мастилом. Иницијали су мрки или црни, ретко са биљном шаром у подножју слова, која је издвојена од словног знака. Наслови су исписани мрким мастилом, великим словима или је велико само прво слово, а у продужетку су мала слова као у тексту. Стубови слова су или пуни или су танки. Велика слова су такође мрка, складно су већа од малих. Код неких се разликују пуне и танке линије, а има их и без пуних потеза.

Правопис је рускословенски. Постоје оба *јера* (*ѣ, њ*). Писана су у истим нефонетским позицијама, а често су и испуштани. *Пајерак* је сасвим редак. Скоро доследно за *ја-* је *ѡ-*. Неколико пута за личну заменицу у 1. л. јд. стоји *л*. Иза вокала групу *-ја* означава *-л*. Употреба слова *л* и *а* (место етимолошког *л*) иза сугласника је у складу са нормом. За групе *је-* и *-је* пише *є* и веће, издужено *є*. Углавном је *ља* обележено са *лл*, неколико пута са *ла*. За групу *ња* долази *нл*. Секвенце *ље*, *ње* писане су са *ле*, *не*. У овој позицији у два-три случаја иза *л'*, *н'* је стављено *ѣ*. Слово *ї* је у одговарајућим категоријама. Постоји *и* (вредност *и* и ретко *ј*) и *й* (вредност *ј*, *ји* и неколико пута за *и*). Употреба *w* и *o* је по норми. И писање диграма *оу* и лигатурног *Ѹ* је углавном у складу с нормом. Графемом *ү* је неколико пута написан српски предлог *у*. Заступљено је *з*. Стоји на етимолошком месту,

једном га замењује **з**, а нађена је и реч са **з** место **з**. Акценатски знаци постоје. Од знакова интерпункције коришћена је тачка, две тачке, запета, тачка и запета. Прелом речи на неким местима означава водоравна црта на средини словног низа. Црта је понегде стављена на крај реда и кад је реч у реду завршена, одн. није у питању обележавање прелома. У реду су понегде две речи написане у континуитету, без размака, а на супрот томе негде је размак направљен и међу деловима исте речи.

Језик главне руке није јединствен. На л. 1а-48б и на л. 58б-61б је рускословенски, али је у њега унето доста српских фонетских, морфолошких и лексичких особености. Текст на л. 49а-58а је исписан српским језиком.

На л. 1а-48б, 58б-61б место неких *јерова* је рускословенски рефлекс, **ъ>о**, **ь>е**. Са вокализацијом српског типа, одн. са **а** на месту *јерова*, има више од тридесет речи. Замена **ѣ** са **е** и **ы** са **и** проширена је и ван положаја које одређује рускословенска норма. Постоји и *иј<ѣј*: **нїе** 47а/16 3. л. јд. презента. Графема **ѡ** има вредност 'а' иза сугласника и *ја* иза вокала. У неколико случајева среће се **е** место **ѡ**. Скоро доследно у речима са вокалним *р*, *л* јављају се рускословенски рефлекси. Присутне су групе **ор**, **ер**, **ре**, **ол**, **ло**, **ле**. Неке речи, као у језику преписивача, имају вокално *р*, одн. рефлекс у од вокалног *л*. Поред случајева са очуваним *-л* на крају речи има и примера са *-о<-л*. Према писаревом изговору су, на пример, **даw** 20б/7, **творїw** 28а/9 итд. Једанпут је изостало епентетско *л*: **wслаwѣ** 21а/12-13. Једно **чр-** је измењено у *цр-*. По рускословенском присутне су и групе **чѣт-**, **џ** и **жд**, мада има и речи са **ж<жд** под утицајем руског језика. Констатовани су и примери са *шїї* који одају писарево српско порекло (**џо** 41а/10, **заџо** 47б/13). У више примера писар је унео фонеме **ћ**, **ђ** (пише **ѣ**). На пример: 1. л. јд. презента **оѣѣ** 46а/14, предлог **меѣѣ** 46б/6, инфинитив **доѣи** 41а/14, 3. л. јд. презента глагола **їоѣи поѣе** 43б/10 итд. Рускословенски фонетизам постоји у **вѣ**, **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-**, али има и замена према српском, **оѣ** (*ѣ*), **оѣ-**, **оѣз-/оѣс-**. Тридесетак пута писар је заменичко **вѣс-** изменио у **св-**. Нема **ва**, **вас-**.

Уз наведене општештокавске фонетске црте постоје у рускословенском делу књиге главне руке и дијалекатске које нарушавају рускословенски систем, а показују да је писар припадао шумадијско-војвођанском дијалекту. На месту **ѣ** у инфинитивној основи глагола VII врсте је аналошко *и* (**видила** 42а/5-6, **летити** 47а/8-9).¹ У приличном броју речи *х* је испало (нпр. **сирома** 17а/8, **wѣе** 45а/4 итд.). Појављује се на његовом месту *к* (нпр. **wклеветакѣ** 17а/3, **покотеї** 15а/4 итд.) или је на место слова *к* писар написао *х* (нпр. **должныѣомѣ** 2а/13 и сл.) Консонант **ф** је место *в* у примеру **протиѣѣ** 44б/8.

У области морфологије, на л. 1а-48б, 58б-61б, заступљена су сва правила рускословенске норме. Систем деклинационих облика ипак има и наставке српског језика. Именице **о/јо* промене срећу се у Л јд. и с настав-

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шћокавско наречје*, Нови Сад 1956, 69.

ком -у (во градѸ 41б/4, оу евангелію 44а/13), а у И мн. с наставком -има (меѸ разбойницима 42а/9). Има именица ж. рода *a* основе с наставком -е у Г јд. (из' главе 41а/4), са -и у Л јд. (по глави 42а/14) и са -ама у Д мн. (молитвама 44а/9) и у И мн. (са сѸзама 42а/3). Именице на сугласник, једном је у питању именица м. рода, други пут ж. рода, имају И јд. са -ом: даномъ 28а/5 и матеромъ 48а/5. У заменичкој парадигми из српског језика су примери присвојних заменица ж. рода са сажетим наставком у Г јд. (из твоє 41а/4), присвојне заменице са -ма у Д мн. (твоима 44а/9), лична земеница 1. л. јд. са -ом у И јд. (нада мноумъ 45а/6), а 1. л. мн. са -ми у Д мн. (нами 2а/11), показне заменице м. и ср. рода са -е у Л јд. (w томє 28б/8). По заменичко-придевској промени среће се у Г и А јд. м. и ср. рода наставак -оѿа (Г тога 17а/16, А нѿга 17а/9), у Д и Л јд. ж. рода наставак -оѿи (Д оѿанной 11а/7, Л на елеонской 40б/6). Међу облицима придева из српског језика је И јд. ж. рода са -ом (горкомъ 47б/1), Д јд. м. рода са -оме (милостивномє 33б/7), Л јд. м. рода са -ом (во нюдејскомъ 41б/5).

И у области конјугације се потврђују српски говорни облици. У презенту у једнини понегде је 1. л. с наставком -м (говоримъ 43а/12-13), 2. л. са -и (любишъ 33а/4), 3. л. без -ӣ (говори 31б/5), а у множини у 1. л. среће се -мо (wставляемо 2а/12-13).² Постоје и енклитички облици помоћног глагола (дароваw си 34а/12, є 3. л. јд. 35а/8), глаголски прилог на -ћи (стоєћи 17а/14) и футур као у српском (просвѣтићешъ 28а/4, єсти ће 47а/9-10).

Дијалекатске црте у области глагола које је писар у овом делу књиге унео, типичне су за шумадијско-војвођанске говоре. У питању је презентска основа глагола на -иваѿи у којој се јавља -ива- (3. л. мн. приказиваю 47б/9), помоћни глагол у 2. л. мн. потенцијала у облику би (би вы били 47а/17-47б/1), императив глагола ѿослаѿи (пошли 20а/4) и имперфектизација глаголске основе формантом -ава- (размишлявали 47а/2).³

Лексичка анализа није рађена, али ће се ипак навести неке српске лексеме: *који*, *никакав* (заменице), *сваѿда*, *заједно*, *јошѿе* (прилози), *кад*, *када*, *као*, *оѿеѿи* (прилози и везници), *нада*, *од* (предлози) и *ѿак* (везник и речца), *дакле* (везник) итд.

Текст на л. 1а-48б и на л. 58б-61б, преписан са рускословенског, сведочи да је рускословенска норма писару Србину била добро позната, али ју је недоследно спровео. Сваки час, а нарочито од тридесете стране, и у области фонетике и у морфологији и лексици, наметнуле су му се српске језичке особине.

Српским језиком написано је *Жиѿије свейоѿ ѿреѿодобноѿ оца нашеѿ Алексија*, л. 49а-58а. Вокализација полугласа у *a* је доследна, сем три речи са *є* < *ь*: *любєзнице* 50б/6, *постичєски* 51а/7 и *конець* 58а/5. Постоје речи са

² оставляти, -ляж, -ляжи vb. /Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, 521/.

³ Павле Ивић, *Дијалекѿолоѿија срѿскохрвайскоѿ језика*, 72-73.

правилно написаним ђ и са ѓ < ђ. Прилог *ѡде* са и на месту ђ одговара стању у шумадијско-војвођанском дијалекту: *ди* 54а/10. Одрични помоћни глагол има *иј < ѡј*: *ниѓ* 53б/14. Пример *оу клѓѣти* 56б/10 се издваја због групе *ије < ѡ*.⁴ Као резултат старословенског и новог јотовања ту су фонеме *ћ* и *ѡ* (пишу се ђ), место вокалног *л* је у осим у речи *сонце* 55б/16. На крају речи и слога *л* је прешло у *о*, сем једанпут: *светилниче* 56а/7. Има речи са вокалним *р*, али се десетак пута јавља и група *ер* (*перстен* 50б/1, *сердца* 49б/1 итд.). Постоје *оу*, *оу-*, *оуз-*. Свако заменичко *вѡс-* је измењено у *св-*, а група *чѡт-* у *ѡ-*. Према народном језику писара у већини положаја глас *х* је испао (нпр. *одъ свой* Г мн. 52б/4, *артѡ* 55б/13, *тѡѡ* прилог *ѡѡхо* 55а/14 итд.). Има и речи где се *х* замењује са *к* (*за женикомъ* 51б/7 и др.) и обратно, *к* са *х* (*горѡм'* 48а/15 и др.), а има и слова *ѡ* место *в* (*ѡерофими* 54б/7-8).

Новоштокавски морфолошки систем на листовима са *Жиѡѡијем ѡреѡдобноѡ Алексија* до краја је поштован. У главним променама именица, у заменичко-придевској промени и у конјугацији налазе се сви нови наставци, а има и наставака из локалног говора писара. Неколико пута се у Г (А) јд. заменичко-придевске деклинације наилази на рускословенске наставке *-аѡо*/*-еѡо*.

Из народног језика су, на пример, следећи облици: И јд. *с царомъ* 56а/4, Л мн. м. рода без наставка *по дрѡги градови* 50а/6-7, Л јд. придевске заменице с наставком *-им* *по свѡмъ светѡ* 52а/11, 1. л. јд. презента *волеъмъ* 53а/8, *знадеѡм* 56б/11 итд.

И неке лексеме обележавају писарев говор. На пример: именица *на пенчерѡ* 54а/8; глаголи – 2. л. јд. презента *шилѡшь* 53б/14, 3. л. јд. презента *глеѡи* 54а/8; прилози – *фрѡшко* 50а/1, *млого* 53б/18, *ди* 54а/10 итд.

У овом рукописном *Моѡѡивенику* л. 1а-61б исписао је Србин. На основу низа дијалекатски обележених црта није тешко закључити да његов језик припада територији шумадијско-војвођанског дијалекта.

Писмо *друѡе руке* је такође млађи рускословенски полуустав. Рукопис на л. 62а-68б је упадљиво различит од рукописа главне руке. Смењују се танки и пуни потези слова, али без јаког контраста. Подвлачења нема. Слова су јасна, усправна, мање правилна и лепа. Неуједначена су по крупноћи. Редови нису сасвим прави иако су оловком извлачене хоризонталне линије. Свако *ѓ* је дубоко, *ѡ* је са средњом цртом, *т* је једноного. Постоји *ѡ* и *оу*. Среће се лигатура *ѡѡ*. У само две речи се налази по једно надредно слово.

Заставица нема. Наслови су мрки или црвени. Почињу великим мрким словом, у продужетку су мала слова као у тексту или су нешто крупнија од

⁴ Неке лексеме у војвођанском поддијалекту шумадијско-војвођанског дијалекта имају јевавски рефлекс *јаѡа*. Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаѡића*, Нови Сад 1989, 102/.

њих. Код великих слова изразит је контраст у интензитету потеза којим су писани стубови и спојнице.

Правопис је рускословенски. Знатно је чешће њ од њ, а њајерак је редак. Иницијално ја означава лигатура ња, а за -ја пише -ѡ. За иницијално и поствокалско је стоји ѡ. У примерима са групом ња, ња је ѡѡ, ѡѡ, а са ње, ње је ѡѡ, ѡѡ и ѡѡ, ѡѡ. Слово ѡ није раширено, понегде је над њим једна тачка. Интерпункција је следећа: тачка, две тачке и запета. Ретко на крају реда две кратке водоравне црте означавају прелом речи.

Језик је рускословенски. Заступљена су скоро сва правила ове редакције. Једини пример употребљен са српским фонетизмом је пѡсань 67а/5. Српски рефлекс полугласа, додуше потврђен само овде, можда открива да је и други писар био Србин.

Садржај

1а-12б: Мѡтвы оѡтѡренїѡ. Текст се прекида на л. 6б код 5. молитве: ...настоѡцагѡ житїѡ / ноѡъ преїти, ожидаю-[]]. На л. 7а следи 7. молитва, недостаје јој почетак. Текст почиње: []мой ѡбѡгодати, стѡпати / право ѡѡ настави пѡтѡ(!) / Хрїстовыхъ заповѡдей...

13а-30б: Мѡтвы на сонъ / градѡшымъ(!).

31а-33а: Мѡтва ѡ ѡскве/рненїѡ.

33б-39а: Молиѡва ѡсле ѡричешїѡ (нема изворног наслова).

39б: Страна је празна.

40а-48б: ѡань пресѡтым и славным / влѡдѡцы нашеѡ Бїдѡцы

49а-58а: Жїтїѡ. стѡгѡ: / прпѡдѡвнаго оѡца нашего, ѡлеѡїѡ / чѡка бѡїѡ.

58б-68б: Мѡтвы прї / бжїственої литѡргїї. Текст се на л. 68б завршава речима: ...избавлюѡ моли/твами твоими; єдина благослове/ннаѡ.

Зайиси

На а страни коричног листа, при врху, плавом бојом је број: 559.

На б страни празног листа на почетку књиге је округао светлозелен печат са исписаном средином, такође су светлозелена слова, али испис унутар печата није рашчитан, слова нису јасна.

На л. 1а, на левој маргини, попреко, иницијали писаном латиницом, црвеним мастилом: I. D.

Истїоријѡ књиге

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 24. јануара 1967. године, а купљен је у Антикварници Матице српске у Новом Саду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиџе XVIII века у Библиоотеци Мајице српске (3), II Недајиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 115-116.

68. PP I 65 (PP 375) - 332962

МОЛИТВЕНИК

XVIII век, прва половина

Хартија, мастило мрко, киновар и плаво, 79 л. 130x80 мм, текст 103-112x70 мм. Број редова на пуној страни текста је неуједначен, варира од 11 до 17, најчешће их је 15. На већини страна текст прелази у доњи маргинални простор, па је на средину доње маргине или у њен десни угао спуштена по једна реч, део речи или по два слова. Цео рукопис је исписао један писар, изузев последњих седам редова на л. 4б који припадају другом писару.

Водени знак у овом рукопису врло је необичан: 1) мали грб у облику звона и иницијали VAJ? Исти знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи. Рукопис се мора датирати палеографски.

На почетку књиге се налазе 2 исписана листа. Следи 10 несигнираних свешчица са по 8 листова (полеђина 4. л. у св. 3 је празна). Непотпуне су св. 5 (недостаје л. 8, али текст тече без прекида) и св. 10 (фале л. 7-8). У св. 10 од 6. л. који је истовремено последњи лист књиге сачувани су одерци.

Рукопис није рестаурисан. Неколико листова је зацепљено по ширини. Спољашњи углови листова, нарочито горњи, згужвани су и искрзани, па на неким местима делови речи недостају или се тешко читају. Влага је захватила целу књигу, те је хартија изменила своју боју. Због влагом нанетих оштећења негде је мастило врло бледо, па је смањена видљивост текста или је текст скоро ишчезао. Флеке од буђи су у превоју листова. По тексту на л. 53а је шкрабано оловком.

Рукопис је без повеза, прошивен канапом. Чува се у картонској кутији која одговара његовој величини.

Писмо је мешовито (полуустав, брзопис, курзив). На неким местима растојање међу редовима је различито. Слова су једнаког нагиба, незнатно су искошена удесно. Разлика између пуних и танких линија постоји, с тим

што је изразитија на почетним листовима рукописа. Графијска обележја већине слова припадају полууставу јужнословенске варијанте. Одговарају облицима који су били у употреби у српској средини у првој половини XVIII века.¹ Осим једног треног **т**, увек је употребљено ниско једноног. Стубови код **и**, **н**, **п**, **ѣ** (и у диграму и кад је самостално), **џ**, **ч**, **ш**, **ь**, **ы**, **ѣ** нису доследно са савијутком на почетку, односно на крају. Заобљене ножице има свако **д** (лева улево, десна удесно) и **ц** (удесно). Поднице и пречке су танке, обично прелазе ширину петље, а премашују и стуб с леве стране (нпр. код **в**, **ѣ**, **ѣ**), па прелазе и границу стубова (нпр. **п**, **џ**). Постоје **ѡ** и **ѣ**, а на последњим страницама књиге присутна је графија **ѣ**, по облику слична данашњој српској штампаној. У сасвим ретким речима страног порекла, по једанпут или двапут, исписана су грчка слова **ψ**, **ν** и **ϕ**. Већа слова су широко **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, а понегде крупнија од осталих су и слова **к**, **ѡѣ** и **ѣ**. Неколико пута веће је и **в** (и полуустановно и руско). Слово **в** има и полуустановни и српски брзописни положени лик. Изузетно ретко је и **в** које подсећа на савремено српско велико писано слово (обично је на почетку речи). Спорадично се јавља и брзописно **ч**, а брзописни облик слова **ю** је и знатно чешћи од полуустановног. Свако мало **ѡ** је грчког типа, а мало **в** је из руског писма – исписано је као латиничко мало **п** са цртом испод слова. Слово **з** је у облику тројке, не прелази оквире словног низа. Облици слова **а**, **л**, **м**, **р** су курзивни, али углавном нису везани са другим словима. Лигатура **ѡѡ** не постоји. Употребљена је само лигатура **ѡѡ**. Надредна слова су скоро незаступљена. Среће са надредно **д** (писано је као у реду, само је мање, углавном без ножица) и **ѡ** (сведено је на малу куку).

Илуминација нема. Неки наслови увучени су према средини странице и истакнути су јер су графички издвојени од текста. Одмакнути су и од претходног и од текста који следи, више од ширине реда. Писани су црним, па и црвеним мастилом. По величини слова су као у редовном тексту. Ретко је веће само прво слово из наслова, а један наслов у целини је исписан крупнијим словима. На л. 75а наслов је стављен писаном српском ћирилицом, плавим мастилом и плавом бојом је подвучен. Плавом бојом је подвучен и наслов на л. 23а. Од хоризонталних маргина горња је редовно шира и на средини има „живу главу”, сем на четири последња листа. Речи у „живој глави” су написане малим словима, сасвим ретко слова су незнатно крупнија од слова редовног текста. Често је последњи исписани ред уз саму ивицу странице, те доња маргина и не постоји. Унутрашње вертикалне маргине нешто су шире од леве спољашње маргине, а десне вертикалне спољашње маргине и нема, јер је текст писан до краја.

Правопис није јединствен у целој књизи. По ортографским карактеристикама л. 1-74 припадају рускословенском. Присутна су оба *јера*, **ѣ** и **ь**. У

¹ Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 195-198.

њиховом исписивању углавном није поштована рускословенска правописна норма. Група *ja* обележена је са ѡ у иницијалној позицији, што одступа од рускословенске правописне нормe. У поствокалском положају је ѡ и веома ретко, на крају реда, налази се руска графема *я*. Према рускословенској ортографској пракси у страним речима после *ї* уместо ѡ за *ja* писано је а. У групама *ља*, *ња* мекоћу сугласника испред *a* обележава ѡ. По једанпут се потврђује и *ла*, *на*: *хранїтєла* 60a/11, *проганалї* 72a/6.² И после других меких сугласника за обележавање њихове мекоће испред *a* такође је ѡ (нпр. *на всакое време* 8б/8). У складу са особинама рускословенског језика уместо етимолошког ѡ иза *ч*, *ж*, *ш* је писано а. Неколико пута иза *ш* у наставку речи старословенско ѡ је остало (*наша* 10б/4, 12б/8). Иницијалну групу *je* означава широко *є* и неколико пута *е*. За *-je* увек стоји *-є*, само у једној речи исписаној киноваром је *-е*. Групе *ље*, *ње* су писане са *ле*, *не*, а једини изузетак је пример *прїемлї* 9б/8. Понегде је нормирана употреба *ї* нарушена. Над словом *и* механички и скоро доследно је стављена слитна, па *ї* обележава *и* или *ј* у свим позицијама. Употреба *ѡ* и *Ѡ* је по норми. Поред графема *ѡѣ* и *Ѡ* за *у*, постоји и слово *ѣ*. Заступљено је и слово *ѡ*, и то не само на етимолошком месту, већ и у одређеним речима (*ѡла* 9a/13). Има и примера у којима је *з* место *ѡ*.

Правопис на л. 75-79 је без нарочитог реда и система. Колебања у писању између српкословенске и рускословенске ортографске традиције су очита. Закључак о правописним одликама није могуће донети због краткоће текста и малог броја примера. Постоје *ѣ* и *ѡ* и то само на крају речи. Њихово исписивање није сређено. За групу *ja*, и у иницијалном и у поствокалском положају, стављено је ѡ. У обележавању *je-* писано је *є-* а у једној речи је *е-*. Иза вокала за *-je* је *-є*. Група *ља* једном је означена са *лѡ*, а други пут са *ла*. За *ња* стоји *нѡ*. У примерима са *ље*, *ње* коришћено је *ѣ* и *е* (*лѣ*, *лѣ*, *нѣ*). За *ћ* и *ђ* употребљена је графема *ѣ*.

Акценти и спирити у *Молиївенику* су стављани. Од интерпункцијских знакова заступљене су две тачке, запета и тачка са запетом. Прекид речи на крају реда увек је означен двема водоравним кратким паралелним цртама, као данашњи знак једнакости (=). У приличном броју речи омашком је испуштено понеко слово.

Језик је рускословенски (л. 1-74) и српски (л. 75-79). У рускословенском делу вокализација полугласника, *ѣ>ѡ* и *ѡ>є*, одражена је у мноштву примера и скоро је доследно заступљена. Писар се трудио да ову рускословенску фонетску особеност спроведе кроз цео текст, али су му ипак промакли примери са вокализацијом полугласника српског порекла: *єсамѣ* 4a/1, 36a/8, *санѣ* 61б/4. Знак посрбљавања потврђен је и у прилогу *ѣада* 17a/7, 8, 9 (овде је и старословенски суфикс *-гда* промењен по српском). *Јаїї* се налази на

² *проганати*, *-гаж*, *-гакши* vb. / Fr. Miklosich, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, 693/.

етимолошком месту, а постоје и замене **ѣ** са **ѐ**. Мешање **ы** и **и** и у позицијама које не одговарају рускословенској норми показују да графеме **ы** и **и** у језику писара имају исту гласовну вредност. Графема **ѡ** има руски рефлекс 'а иза консонанта и *ја* иза вокала. У речима са вокалним *р* и *л* до краја је спроведена руска редакцијска норма. Потврђују се групе *ер*, *ро*, *ре* и *ол*, *ло*, *ле*. Групе **чр-**, **чѣт-** и **џ** се чувају. Поред традиционалног **жд** које преовлађује, јавља се и руски рефлекс **ж**. Епентетско *л* је у неким лексемама изостављено. Рускословенска норма ни на једном месту није нарушена кад је у питању предлог **въ**, иницијално **въ-**, па и заменичко **вѣс-**. Реч **чловѣкѣ** увек има руски облик: **человѣкѣ**.

Анализа морфолошких облика на л. 1-74 показала је да се писар строго придржавао рускословенске норме. Ипак, издвајају се примери у Л јд. придева м. рода са **-ѣмѣ** и **-омѣ** који одговарају рускословенској парадигми, али наставак **-омѣ** се среће и у српкословенским текстовима под утицајем народног језика. Придеви ж. рода у Д и Л јд. имају рускословенске дублетне наставке **-ѣй** и **-ой**, а овај последњи одговара и српском језику. Особина српског порекла заступљена је у А јд м. рода присвојне заменице *свој*: **своѣга** 276/5, 28а/1.

Језик на л. 75-79 је српски, али се и у области фонетике и у морфологији наилази на траг руске редакције. Место јера је **ѡ** по српском изговору, а речи са рускословенским фонетизмом, **ѣ>о** и **ѡ>ѐ**, су ретке и могу се сматрати као случајне. Доста правилна употреба **ѣ** сведочи о култури писара с једне стране, а замене **ѣ** са **ѐ**, спроведене и у примерима који се у рускословенском не срећу, показују његову дијалекатску базу. У одређеним категоријама, било да је у питању један или више примера, само се налази **и<ѣ**. То су: наставак Л јд. именица ж. рода 'а промене (нпр. **на горѣ** 75а/16), наставак Л јд. повратне заменице (**на сеѣй** 75а/8) и основа глагола VII врсте (**видѣла ѐсамѣ** 75б/12-13 итд.). Примери у којима се аналошким путем појавило **и** на месту **ѣ** припадају говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Српски изговор слова **ы** са *и* одразио се у писању скоро потпуно. Слово **ѡ** има руску гласовну вредност 'а, *ја* и *а*, али у више речи је и **ѐ** (нпр. повратна заменица **сеѐ** 77б/7, аорист 3. л. мн. **снѣмѣше** 77б/16 итд.). Према рускословенском изговору су речи са вокалним *р*. Јављају се групе *ер*, *ре*, *ро*. Двапут је на месту слоготворног *л* писар ставио у из свог народног језика (**са сѣзѡма** 77а/2-3, **жѣѣмѣ** 77б/2), а пример **за столѣ** 75б/16 (омашком је испуштено **-ѣ-**, у питању је именица **стѣѣѣ**) написан је у складу са рускословенском нормом коју је писар добро познавао. Општештокавска измена **чѣт-** у **ѣѣ** среће се једном: **џо** 76а/8. Говорне рефлексе везане за **ћ**, **ѣ** писар је увек означаио са **ѣ** (нпр. футур 3. л. јд. **доѣѣ ѣѣ** 76а/12-13, редни број **трѣѣѣ** 78а/3; презент 3. л. јд. **не доѣѣ** 75а/9, предлог **меѣѣ** 77а/8). Облик предлога **во** и префикса **воз-/вос-** потврђују рускословенско стање. У приближно истом броју примера писар је, сходно свом говору, употребио **ѣ** и **оѣз-**. Још једну црту српског језика открива пример **сѣѣ** 77б/9. Заменичко **вѣс-** налази се и овако: **вѣсѣма** 76б/16, **по вѣѣй** 77б/12-13. Појава **-л>-о** означена је на два места:

зао 75a/9, сй бйѡ 75б/14. У примеру на престољь 78a/8 промене нема. Упитна заменица кѣто гласи: тко 75a/5, 10 итд.

Систем деκлинационих облика готово увек има наставке српског језика: именице м. и ср. рода *о промене имају у Л јд. -ѡ (свега једном -ѡ), у Г мн. -а (једном -овѡ), именице ж. рода *а промене имају у Г јд. -е, у Л јд. -и, у И мн. -ама. Заменице м. и ж. рода у једнини су по српском (м. род Г ѡз нѡгова 78б/7, ж. род Г ѡзѡ твоѡ 76a/1, Д к ной 75б/4, Л на твоей 77б/1). Придев ж. рода у Л јд. је на -ои (и једном -ѡи), а у А мн. је на -е.

У конјугацији писар није у тој мери успео да се ослободи књижевне норме, руске, одн. српске. Поред књижевних форми, готово у истом броју налазе се и следећи српски облици: презент у 1. л. јд. има -мѡ, у 2. л. јд. -ш, у 3. л. јд. -ѡ, презент помоћног глагола ксмѡ у 3. л. јд. гласи есте, а исти помоћни глагол у перфекту има енклитички облик (2. л. јд. сй бйѡ 75б/14).

С обзиром на чистоту рускословенског језика у већем делу књиге, л. 1-74, писар је добро знао и рускословенски, па се за текст на л. 75-79 (молитва *Сан маѡере божије*) не може рећи да је у питању пропуст примене правила, него његово опредељење за српски језик. Стиче се утисак да се у овом делу књиге рускословенски систем одразио само механички.

Једна именица ж. рода на сугласник с наставком -емѡ у И јд. (жѡче.мѡ 77б/2) и употребљен префикс пре-, место при- у примеру превезанѡ 76a/2, уз присуство одређених икавизама, одређује порекло писара са подручја шумадијско-војвођанског дијалекта.

Друѡи ѡисар се појавио на л. 4б. Невештом и несигурном руком исписао је само редове 9-15, па се због краткоће текста о његовом језику не може ништа закључити. Постоји једна реч са е<ѡ и једна са ер<рѡ.

Садржај

1a-22a: *Молиѡве јуѡарње*.

22б: Страна је празна.

23a-51б: **Молиѡвы:** / при бжественной лѡтѡргѡи:

52a-74б: **Молиѡвы:** / на сонѡ градѡщымѡ

75a-79б: *Сан Маѡере божије*. На крају л. 78б текст се прекида речима:... ѡ тай / человѡкъ ѡзбавлѡнѡ / [бѡдетѡ] ѡдѡ пѡтѡцѡй. Од л. 79. сачуван је одерак, исписани текст се једва види.

Заѡиса нема.

Исѡоријаѡ књиѡе

Молиѡвеник је купљен у Антикварници Матице српске. У инвентар Библиотеке Матице српске, са напоменом да је рукопис настао „око 1748”, заведен је 27. фебруара 1970. године.³

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиџе XVIII века у Библиоџеци Маџице српске (3), II Недаџиране*, Годишњаџ Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 115.

³ Наведена година настанка рукописа, „око 1748”, у рукопису не постоџи.

69. PP I 66 (PP 376) - 332963

МОЛИТВЕНИК

1787. година

Хартија, мастило црно (блеђе и тамније) и киновар, 80 л. са текстом и 1 празан на крају књиге, 105x82 мм. Димензије текста су 72x52 мм. Број редова на страни варира од 11 (најчешће) до 14. Један писар. Према запису на л. 1а-2б књига је преписана у Сегедину 1787. године.¹

На хартији кроз цео рукопис налази се само један водени знак: 1) велика котва са осмокраком звездом са иницијалима FS испод знака и контрамарка у облику ловачког рога са круном. Потпуно исти знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи. Постоји сличан тип, Мошин 1672 из 1802. године.

Рукопис садржи 6 несигнираних свешчица са различитим бројем листова: у св. 1 су 4 л., св. 2 има 17 л. (текст се прекида иза 2. и 3. л. у св.), св. 3 и 5 су са по 16 л., у св. 4 је 15 л., а у св. 6 налази се 12 л. Почев од 3. листа у књизи постоји оригинална нумерација, исписана црним мастилом арапским бројевима 1-82 у горњем десном углу изнад оквира текста. До л. 75 нумерисани су листови, а после тога стране. У фолијацији листова прескочен је л. 28 (27, нунумерисани лист, 28 ...), а л. 39 и 53, који су убројани у низ, немају ознаку. Листови 60-68 најпре су погрешно обележени бројеви-

¹ На горњој маргини л. 2а одмах изнад оквира текста непознатом руком исписане су речи **Давидъ моисе** [], а између њих постоји нечитка реч, која потиче од друге руке (в. одељак *Зайиси*). Наведене две речи Иванка Веселинов је вероватно схватила као наставак записа писара са л. 1а-2б и на основу њих и закључила да је писар те књиге Давид Мојсевић (в. одељак о литератури). Међутим, пошто рукописи та два записа нису идентични, а и мастило наведених речи је доста блеђе од мастила претходног записа, не може се тврдити да је њихов писар исто лице, односно да је запис оставио Давид Мојсевић, и да је он писар књиге. Такође је нејасно да ли се заиста ради о презимену **Мојсевич**, јер се крај те речи не види (в. одељак *Зайиси*).

ма 40-48, а потом су прве цифре тих бројева исправљене руком писара или можда неком другом руком (мастило исправки је мало блеђе од претходног). После л. 75 пагиниране су стране арапским бројевима 76-82, при чему обе странице последњег листа носе исти број 82. Новија фолијација листова, исписана оловком, тече од првог до последњег исписаног листа у књизи, тј. од 1 до 80.

Књига је преповезивана, али није рестаурисана. Листови су пожутели и са доста мрља од влаге. Неки од њих су делимично оштећени (недостају им поједини делови или су искрзани), али је текст сачуван. Неколико листова је волантно.

Постоји само задња корица - волантна, доста истрвена плавичаста хартија.

Писмо је мешовито: углавном је курзивно, али су присутни и неки брзописни и полууставни облици. Слова су ситна, а њихово везивање није доследно. Рукопис је исписан. Разликују се пуне и танке линије. Украсну црту има само надредно з. Од малих слова по типу варирају: **б** (брзописно положено и курзивно, слично савременом писаном), **г** (курзивно и ређе полууставно са стубом чији се доњи крај савија удесно, карактеристично и за брзопис), **д** (курзивно, блиско савременом писаном **д**, ређе полууставно са дужим ножицама, које одликује и брзопис), **е** (брзописно грчког типа и курзивно, слично савременом писаном), **и** (брзописно као латиничко **п** и курзивно слично савременом), **м** (курзивно ћирилично и курзивно латиничко), **р** (брзописно и курзивно, слично савременом), **т** (високо и троного), **ѡ** (курзивно високо без пречке, а са почетном цртом која је у везу са претходним словом, и високо са пречком, брзописног типа), **ю** (брзописно лигатурно и брзописно, писано као велико писано **е**, чији се крај доњег лука савија удесно навише, а затим се везује за почетак тог лука или допире близу њега обликујући **о** у доњој половини слова). Велика слова често долазе и ван позиције иза тачке (обично на почетку, а понегде и у средини речи), а по типу су претежно курзивна, тј. блиска савременим писаним словима ћирилице, а ређе полууставна.

Заставице се јављају на л. 3а, 10а, 16б, 28а, 40а, 54а, 70а и 74а², а изведене су црним мастилом. На више листова постоје стилизовани мотиви цвета, птице, сунца, човечје шаке. Они се налазе на маргинама или испод текста, где страна није пуна, и црне су боје. Иницијали су велика полууставна слова, чешће црвена него црна. Наслови су исписани црвеним или црним мастилом, или су нека слова црвена, а нека црна. По типу слова су полууставна и курзивна (део наслова је исписан полууставом, а део курзивом), а и величина им варира (најчешће су почетна слова у речима велика, а остала су мала, али крупнија од малих слова у врсти). На горњим

² У овом опису листови се наводе према фолијацији исписаној оловком.

маргинама листова постоји „жива глава”. Текст је уоквирен двема мало размакнутим паралелним црним линијама. На л. 28а, 40а, 54а, 69б и 70а горњу страну оквира чине две паралелне лучне, мало размакнуте линије, које образују свод.

Правопис је рускословенски. Од *јерова* долази скоро увек њ, које је увек високо, једанпут стоји мало њ, док се *ѡајерак* среће понегде. Група *ја-* означена је увек са *ѡ-*, док за *-ја*, како у словенским тако и у несловенским лексемама, долази скоро увек *-ја*. Само по једанпут за *-ја* се потврђују лигатура *ѡ* (у словенској речи) и *- а* (у речи несловенског порекла). Иза сугласника (сем иза *ч, ж, ш, и щ*) доследно је стављано грађанско *-ја*. Иза *ч, ж, и щ* увек стоји *-а*, а иза *ш*, поред *-а*, често је присутно и *-ја*, и то у А мн. заменице *нашѡ*, што је у овој позицији по рускословенским правилима дозвољено. Група *је-* редовно је обележена великим *е-*. За *-је* скоро доследно се јавља мало *-е*, сем једанпут, када се потврђује велико. Секвенца *ље* редовно је означена са *ле*, а у писању *ње* увек је *не*, изузев једног случаја, где је *нѡ* (Д јд. ж. род *горнѡи* 17а/13). Слово *ї* углавном се користи по рускословенској ортографији, поред ређих примера, где се оно по позицији меша са *и* или *ѡ*. За глас *ј* на крају слога среће се *и* и *ѡ*. Слово *з* (вредност *з*) претежно се употребљава по норми, а присутне су и потврде са *з* уместо *з*. Слова *ѡ* и *о* не користе се увек по рускословенским правилима. За глас *у* на почетку речи већином је написано *у* или понегде *оѡ*. У осталим позицијама за *у* поред *ѡ* долази и *у*. Акценти и спирити изостају. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, тачка са запетом, узвичник, две тачке и две тачке у низу. На крају реда, при растављању речи, долазе две паралелне црте.

Језик је рускословенски. Рефлекси вокализаних *јерова* су *о* и *е*. У неким случајевима, као што су, на пример, *потоци* 31б/5, *потоцити* 67б/11, рефлекс *о < ѡ* у слабој позицији није у складу с рускословенским фонетизмом, јер ту вокализација изостаје.³ Слово *ѡ* већином је на одговарајућем месту, али постоје и међусобне замене *ѡ* и *е*. Слово *ѡ* се користи, међутим писање *и* или *ї* уместо *ѡ* је чешће. Примери са *ѡ* уместо *и* су ређи. Оваква употреба *ѡ* и *и* (*ї*) указује на то да слово *ѡ* у језику писара није имало рускословенску вредност, већ да се изједначило са *и* (*-и*). Рефлекси старословенског *ѡ, ѡ* су *ја* и *'а*. Потврђују се рускословенске групе *ер, ор, ол, ло, ро*. Поред рускословенског *жд* неколико пута јавља се и руско *ж* (*воздѡжу* 33б/7, *увижу* 66б/8, *ѡсуженѡ* 65б/1 итд.). Слово *щ* (вредност *шч*) долази исправно.

У области морфологије нема много нарушавања рускословенске норме. Одступају понегде Н, А и В јд. м. рода придева, који уместо *-ѡѡ* имају *-и*,

³ *потѡатисѡ < потѡѡатисѡ* v. рf *потѡѡѡѡ, потѡѡѡѡѡ* / Сава Петковић, *Речник црквено-словенског језика*, Сремски Карловци 1935, 170.

карактеристично за српски језик, а ређе је присутна употреба множине уместо двојине.

На основу честих замена **ы** и **и**, као и примера са наставком **-и** уместо **-ый** у Н, А и В јд. м. рода сложене придевске промене, може се закључити да је писар ове књиге Србин, који је судећи по међусобном замењивању **ѣ** и **е** био екавац.

Садржај

3а-10а/3: **Послѣдованіе / оутрѣ, молитвы.** На л. 6б прекида се текст псалма 142 код речи: ...**такѡ погна врагѣ дѣшу мою / смирилѣ естѣ въ землю жи=.** На л. 7а је исти псалом, а почетак текста је: **правѣ имене твоегѡ ради Гл҃ди / живиши правдою твоею...** На л. 7б текст славе прекида се код речи: **Гл҃ди помилѣи насѣ на тя бо / уповахомѣ не прогнѣваися / на ны сѣлѡ, ниже помяни / бѣззаконїи нашихѣ, но при=(зри).** На л. 8а недостаје почетак псалма 50, текст почиње: **азѣ знаю и грѣхѣ мои пред/о мною...**

10а/4-16б/4: **Начинаемо послѣдованіе**

16б/5-27б: **Канѡнѣ сѣимѣ / архаггломѣ и умнимѣ / силамѣ.**

28а-39б: **Канѡнѣ / кр҃стоѡборчен' моле=бнѡи. Тропарѣ гл(асѣ) ѿ**

40а-53б: **Канѡнѣ Чл҃стно=мѣ и животворящему кр҃стѣ**

54а-69б: **Канѡнѣ покая/нїи**

70а-73б: **Молитвы на / сонѣ грядѣщихѣ**

74а-76б: **Мл҃тви оутреннїя / по началѣ во предписанѣмѣ.**

77б-80б: **Исповѣданіе / грѣховѣ повседневное**

Зайиси

На л. 1а руком писара, писмом и мастилом као што је и текст књиге: **твой, да соединиши Егѡ д[ѣ]/хомѣ Пр[имѣ] Хр҃стовы []/[ї]я: и такѡ Приди ко сѣо/му Причащенїю безѡпас[е]нѣ / Моляся: да утвердитѣ [] вѣрою / и любовїю да достой/на Покажетѣ тя / раба Своея бл҃гости, аминѣ.**

На десној маргини л. 1а мрким мастилом, савременом писаном ћирилицом: **Својина / Душ. Ј. Поповића / уч. VII разр.**

На л. 1а-2б руком писара, писмом и мастилом као што је и текст књиге: **Мене же всенедостойна=гѡ; Не ѡсуди грѣшнагѡ: ѡ /Бл҃гѡразумнїи Читали: / Но паче вѣди мое ѡкая=нствѡ; Моли Б҃га мнѣ/ непотребнѣмѣ, да поплѣ=етѣ мя Недостойнагѡ. / довлѣетѣ бо мнѣ; / аще Сим и, недостаточ'енѣ/ сїи. Нѣкое слѡбы Избѣг=нути могу. / в' Сегединѣ / * аѣпз (=1787).**

На л. 2а одмах изнад оквира текста избледелим црним мастилом, курзивом и вероватно новом руком, а не руком писара, стоји: **давидѣ.** Иза те речи долази нечитка реч (можда **вспр[га]тѣ** (?), исписана црним мастилом и такође новом руком, а иза ње руком, писмом и мастилом претходног

писара написано је: **мойсе**[]. Мало изнад завршетка те речи новом руком, писаном неререформисаном ћирилицом, а мрким мастилом почиње потпис **Поповичъ**, који се својим завршетком наставља на њу и заклања је. Стога је нејасно да ли се заиста ради о презимену **Мойсевичъ**, како се оно у литератури наводи (в. одељак о литератури), или су последња три слова од презимена **Поповичъ** у читању спојена са претходном речју **мойсе**[].

На л. 2а руком писара, а писмом и мастилом као што је и текст књиге исписано је: **Ѡ Члвѣче всѣкагѡ возраста / потщитесь / всякъ ктѡ, Прісно, Ползу, любите / свою. / И вы воспитатели Попечитесь, / шпасающесея: не вдати; унінію, / Аще л''; и ктѡ. Слонравенъ Естъ / то не движи! на Судцы местъ/но Нарочно Их да вѣсть, / себе / же рождена имъ в' Нечестъ / Аще добра увидитъ в нихъ / не шпасаися ѿ сихъ. / здравствуй.**

На л. 54а, у заставици, новом руком, курзивом, а жућкастим мастилом долази: **второму, / Четвертому, Шес=/тому, и Седмому ~.**

На горњм маргинама л. 54б-58а и 59а истом руком, истим писмом, а избледелим, једва видљивим мастилом у континуитету је исписано: **Первому / второму / и Четвертому / Пятому.**

На л. 69б, у заставици, новом руком, курзивом, а црним мастилом стоји: **Наблюденіе., .**

На л. 70а, у заставици, истом руком, истим мастилом, а грчким писмом нечитак запис.

На истој страни у продужетку, истом руком, истим мастилом, а курзивом долази почетак речи **по**, а испод заставице је њен наставак: **слѣдованіе.. .**

На л. 74а, у заставици, новом руком, истим писмом, а избледелим црним мастилом написано је: **на обиновеніе / Иди Па се Хвали.. .**

На истој страни, испод заставице, руком писара претходног записа, курзивном ћирилицом **Несумнѣнна**, а потом латиницом нечитка реч.

На горњој маргини л. 78б, новом руком, курзивном ћирилицом, а црним мастилом: **Здѣ Кумствѡ Противляе|т|ся ѡ Согласіи Хр|ста.**

На левој маргини исте стране, истом руком, курзивном ћирилицом, а црним мастилом: **Купи|м| / ко Имѣта (?) / туркана абахад|на|.**

Испод тога истом руком, истим мастилом на мађарском језику курзивном латиницом и делимично ћирилицом: **gyrgel / kerlek / mertha / viz is / epe / Keserii / sok vize / váltóza / sok ke / serüt / ölt a / vagy ahoz neha Edes viz / is keserü halált oz.. / így azok uгуло = vi [] (=[] Гирѣл, молим ѿе, јер ако је и вода ѓорка као жуч, ѿреѿворена у мноѓо воде ѓорчину излије, или ако се некад слаѿка вода (дода) ѓорку смрѿ ѿроузрокује. Тако оне [...]).**

На предњој страни празног листа на крају књиге новом руком, а мрким мастилом налазе се неки рачуни.

На истој страни истим мастилом, а брзописом: **ла некѣлица**[](?)

На истој страни попреко, у три реда, истим мастилом, писаном готицом исписано је неколико речи.

На полеђини истог листа писаном готицом и делимично ћирилицом, а црним мастилом, остављен је нејасан запис на чијем крају долази: ...**den 12ten februar[] 809** (=1809).

Nicolaus / Видић (?).

Историјалне књиже

Књига је купљена у Антикварници Матице српске у Новом Саду, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 27. фебруара 1970. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиже XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 50-51 (бр. 10).

70. PP II 2 (PP 158 - 352 C 23) - 28029

МОЛИТВЕ САБРАНЕ ИЗ БОЖАСТВЕНИХ СПИСА,
ПОНАЈВИШЕ ИЗ ЈЕФРЕМА, МОЛИТВА С
УМИЉЕНИЈЕМ ПРЕСВЕТОЈ БОГОРОДИЦИ
ДИМИТРИЈА КАНТАКУЗИНА И ДРУГЕ МОЛИТВЕ¹

XVII век, прва деценија

Хартија, мастило црно, боје кинобар и плава, 84 л. и 9 празних листова (6 на почетку и 3 на крају књиге), додатих касније приликом преповезивања рукописа. Величина листова је 183x133 мм, а текста 145x95 мм. Број редова је 19. Један писар.

Према воденим знацима рукопис је настао у првој деценији XVII века: 1) једнострука котва у кругу са округлим тролистом и контрамарка AZ, врло сл. Мошин 2054 из 1600. и 2055 из 1604; 2) исти тип котве и контрамарка „лантерна”, сл. Мошин 2285 око 1610. и 2286 из 1610. Хартија додатих празних листова је из XVIII века: 3) грб са јеленом на точку и иницијали МК, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 58-II део, око 1749. године.

Рукопис се састоји од 11 свешчица, сигнираних ћириличким бројевима, црним мастилом. Сигнатуре се налазе на доњим маргинама првог и последњег листа свешчице (на првом листу ознака је са десне стране, а на последњем са леве). Све свешчице имају по 8 л., сем последње, где су 4 л. Листови су цели, а на доста њих видљиве су мрље од влаге и воска.

¹ У Каталогу БМС књига се водила под насловом: *Плач за сваки дан свейоџ оца Јефрема и молийве уз њо и Молийва и њохвала Боџородици Димийрија Канџакузина.*

Корице су дашчице закошених рубова према унутрашњој страни, пресвучене црвенкастом, различито орнаментираном кожом. На средини предње корице је медаљон с ликом Исуса Христа у златотиску. На тој корици остаци златотиска видљиви су и на цветним орнаментима. Кожа је на неким местима оштећена и похабана. Хрбат је са три ребра. Сачуване су две копче. Са унутрашње стране корица, испод коричних листова, налазили су се одломци хартије са рукописним текстом богослужбене садржине, који су одатле скинути и рестаурисани. Писмо тог текста је полуустав, а мастило је мрко и кинобар. Употреба слова љ и ж на етимолошком месту и љ у групи ља указује на рускословенску редакцију. Група ља потврђује се са љ, а тако се среће и ња (љѣ, њѣ), што се у рускословенским споменицима јавља са другим јужнословенским утицајем, као последица деловања јужнословенских предложака.²

Писмо је полууставно. Рукопис је леп и исписан. Подвучене, надвучене и почетне црте по правилу изостају, а ни украсне не долазе. Слова су типолошки устаљена (варира само ѣ, које се јавља лигатурно и као о са птичицом). Од већих слова писар употребљава широко ѣ, о, с и ѡ, високо т и љ, издужено с, в са улево угнутим стубом и мањим раздвојеним петљама, брзописно а са стубом продуженим наниже и веће і, н и о са птичицом. Иза тачке у функцији великих слова потврђују се издужено брзописно и, п, к, с, в са раздвојеним петљама, веће брзописно а и ї. И брзописни тип у врсти имају а, ѣ и з. Брзописом над редом писани су а, в, м, р и ч. Над редом једанпут се среће обрнуто обло ѣ (л. 47а).

Заставица нема. Од украса књига садржи иницијале, неколико пута више од малих слова. Они су изведени кинобаром, кинобаром и црним мастилом, или плавом бојом, а украшени су биљним елементима. Наслови су исписани црвеним мастилом и скоро увек малим словима. Само на л. 80а прва реч је написана великим словима, а остала слова су мала.

Правопис је ресавски, ненормализован. Употребљена су сва четири знака за јер: љ, њ, високо јер и ѡјерак. Група ја- писана је увек са ја-, а за -ја углавном је присутно -а, а ређе -ја. Група је- означена је претежно широким ѣ-, више пута са ѣ-, док је ѣ- најређе. У поствокалској позицији за је долази скоро увек ѣ, а слова ѣ и ѣ су ретка. Лигатура ѣ уместо ѣ среће се понегде (вѣсквидѣціи!м! 6а/6, простиѣт се 11б/5, гнѣваю сѣ 17б/1 итд.)

Групе ља, ња писане су са ља, ња. Секвенца ље већином је означена са љѣ, а ређе са љѣ, при чему је ѣ грчког типа (помышленми 4а/1-2, оумленіа 19а/6 итд.). За ње стављено је претежно њѣ, ређе се јавља њѣ, где је ѣ увек грчког типа (ѡскврѣнен'нѣю 15а/4, испльненѣ 20б/15-16 итд.), а једанпут се налази и њѣ (прѣклоніеніа 6а/2-3). Слово ї није увек у одговарајућој позицији. За ј доста пута је написано ѡ, карактеристично за рускословенске рукописе.

² Борис А. Успенский, *История русского литературного языка (XI-XVII вв.)*, Budapest 1988, 249; в. и : *Бирилске рукописне књиге Библиотеке Мајице српске*, књ. 4, Псалтири, 59, 109.

Слово **з** (вредност **з**) писар користи на етимолошком месту и место **з**, а постоје и примери употребе **з** уместо **з**. Акценти и спирити су стављани, а интерпункцијски знаци су: тачка, запета, тачка и запета, две и три тачке са цртом.

Језик је српскословенски. Слово **а** уместо *јера* среће се једанпут (**длъжань** 23б/16), док је слово **ѣ** уместо **ь** присутно више пута и вероватно је последица утицаја руског предлошка (**скотень** 10а/13, **конецъ** 53а/7, **бесконецное** 72а/16 итд.). У случају **съ съпфирою** 5б/17-18 уместо **а** написано је **ъ**. Мешање **ѣ** и **ѣ** постоји. До краја је спроведена српскословенска норма у погледу чувања вокалног **л**, група **чр-**, **чѣт-** и **ѣ**. Група **жд** се такође чува, само једанпут је замењена са **ж**, што је вероватно остатак руског предлошка. Нема метатезе заменичког **вѣс-**, као ни замене **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-** са **оу-**, **оу-**, **оуз-/оус-**. Слово **л** на крају речи и слога се чува.

Норма књижевног језика на морфолошком плану углавном се поштује. Изједначени су облици **Г** и **А** јд. м. рода за биће. У **Л** јд. основа на ***ѣ** и на консонант усвојен је наставак **-и**. У **И** јд., **Д** и **Л** мн. ***ѣ** основа и на консонант је **-е-** (**-ѣмь**, **-ѣхъ**). У **Д** јд. сложене придевске промене је **-омоу/-ѣмоу**, а облици просте придевске промене у косим падежима множине се не потврђују. У **1. л. мн.** презента атематских глагола је **-мы(-ми)**, асигматског аориста нема, у **3. л. дв.** глагола је **-та**, а супин се замењује инфинитивом.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Српскословенски језик нарушавају неке народне црте општештокавског карактера: наставак **-и** у **Л** јд. именица ж. рода ***а** основе (**вѣ велицѣи ... добротѣ** 45б/17); наставак **-ѣ** уместо **-ѣѣ** у **Г** јд. заменица ж. рода (**наше бѣѣ** 61б/5, 62а/8, 62б/9 итд.); **-омь** у **Л** јд. сложене придевске промене м. и ср. рода (**вѣ зломѣ шѣичан** 5а/6-7, **на чѣсто мѣ покааннѣи** 10а/8, **ѣ бесконьчнѣи огни** 10а/10 итд.), **-ои** у **Д** јд. сложене придевске промене ж. рода (**поспѣшѣствѣююцѣи** 34а/15, **къ высотѣ ... прѣходецѣи** 57б/16); **-шь** уместо **-ши** у **2. л. јд.** презента (**оузришь** 47б/18), императив са основом на **-и-** уместо на **-ѣ-** (**припадѣте** 56а/1). Двојина је понегде замењена множином.

Случај **Г** мн. придева **ѣмѣвѣлѣ** 26а/1 са заменичком основом **-ѣ-<-ѣ-** карактеристичан је за косовско-ресавски говорни тип,³ а употреба **Л** мн. именице уместо **Г** мн. у примеру **ѣ грѣченѣа ... сластѣлѣ** 73а/16 особина је зетско-сјеничког дијалекта.⁴

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 101.

⁴ *Исѣо*, 162.

Садржај

1а-51б/2: Мл̄твы тогождіє събран'ные Ѡ вжисл'твных| писаніи, мнѡжанша же Ѡ ст̄г|ол / Ѣфрема хотеціи|мл̄ шплъчати се противѸ стрісл'темь и сластє|мл̄ на лежеци|х| / произволенію плачь въ п(о)не|д|('бльникъ), ве|ч|(є)рь.

51б/3-59б/10: Мл̄тва съ оумилєніє|мл̄ къ прѣстѣн / вл̄диче нашеи гос-пождіи Б̄ци. и малою похвалою, твореніє Димитріа / Кан'такоузина по стыхомь. сла/дчанша мѣда и съта: ~

59б/11-62б/14: Чалс|, а̄. р̄ци ц̄рю нвєслныи. тріст̄о. Г̄и помл̄Ѹ, в̄и. талж|є) пѣнїа сїа, на пр̄во|мл̄ часѣ. Текст садржи и: Ст̄их|ры и мл̄твы събраны. Съ пѣслнми д̄не/вними. Ѡ Фикары инока сътворшаго пѣнїа. иже на єдине хотѣціи|мл̄ без'мльствовати. Мл̄тва прѣд|словїю (л.61б/7-62б/14): ~

2б/15-68а: Чалс|, г̄. начинає|мл̄ г̄ чалс|. Р̄ци тріст̄о. Г̄и/помл̄Ѹи, в̄и. талж|є) м(о)л(итвоу) сїю. ст̄го Маркіана.

68б-74а/9: Чалс| ѡ. тріст̄о, Г̄и помл̄Ѹи в̄и. сл|л(ава) і н(ынѣ) талж|є) м(о)л|л(итва)

74а/10-80а/8: Чалс| ѡ. Тріст̄о. Г̄и помл̄Ѹи в̄и. сл|л(ава) і н(ынѣ). талж|є). м(о)л|л(итва)

80а/9-84б: Начнѣ г̄лати обѣдницѸ. тріст̄о. / Г̄и помл̄Ѹи в̄и. сл|л|л(а) і н(ы)|н|л(ѣ). Талж|є), пѣнїє.

Зайиси

На полеђини б. празног листа на почетку књиге савременом писаном ћирилицом, а црним мастилом записан је наслов књиге: **Плач / на сваки дан светог оца Јефрема** (последња реч подвучена) / **и молитве уз то, и [] / и Молитва и похвала / Богородици Димитрија Кан/такузена** (последње две речи подвучене) (**[] у стиховима**) / **строфа 77x4. = 308 стихова** (подвучено све од речи строфа).

При крају исте стране, истом руком, писмом и мастилом: **[] 10x80 = 80+4=84 листа.**

На л. 51б речи из наслова **Твореніє Димитріа Кан'такоузина** подвучене су мастиљавом оловком, а на десној маргини исте стране су пробе те оловке.

На левим маргинама л. 51б-59б обележени су стихови **Молитве с умиљенијем пресветој Богородици Димитрија Кантакузина** арапским бројевима 1-77, а обичном оловком.

Историјај књиѣ

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 1. марта 1933. године без података о начину прибављања. Према литератури (в. ниже), он

је доспео у Библиотеку Матице српске 1909, куповином од Александра Сандића, професора Новосадске гимназије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Полихроније Сырку, *Сѣари срѣски рукоѣиси са сликама*, Летопис Матице српске, књ. 197, св. 1, Нови Сад 1899, 19.

2. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, III књига: 1899-1918*, Нови Сад 1966, 294, 296 (на списку под бр. 12).

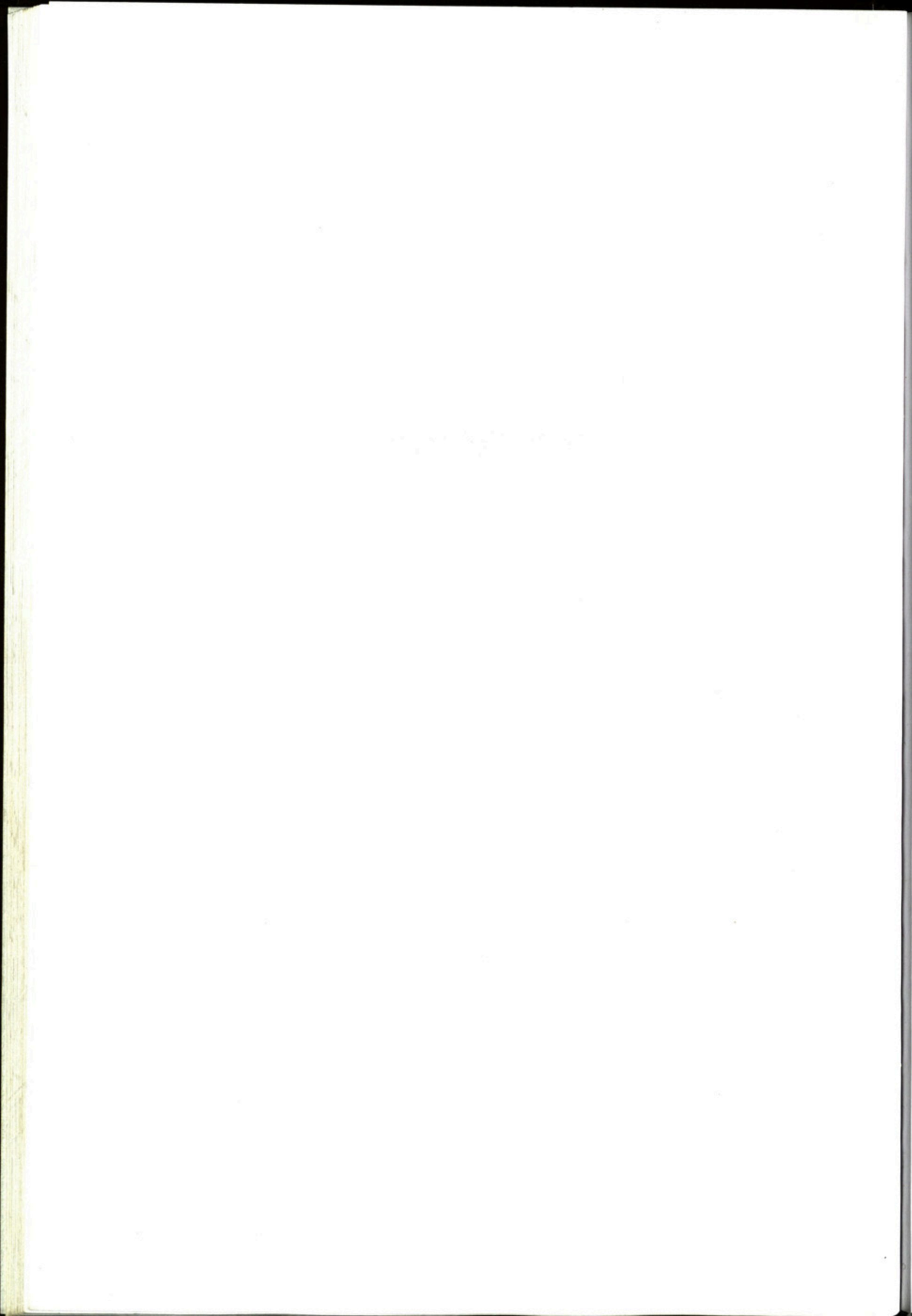
3. Иванка Веселинов, *Прилоѣ историји збирке рукоѣисних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 53 (на списку под бр. 1).

4. Весна Бјелогрлић, *Молиѣва Боѣородици Димитрија Камѣакузина према преѣису у Архиву Срѣске академије наука и умеѣносѣи*, Археографски прилози, 6-7, Београд 1984-1985, 259.

5. Бонѣ Ангелов, Георги Данчев, Стефан Кожухаров, Георги Петков, *Димитѣр Кантакузин: сѣбрани сѣчинения*, София 1989, 94-95, 111-122.

6. Томислав Јовановић, „Молиѣва Боѣородици” Димитрија Канѣакузина у рукоѣису 404 сѣаре збирке Народне библиотеке Србије, Археографски прилози, 17, Београд 1995, 136 итд.

ТРЕБНИЦИ

71. PP I 8 (PP 108 - 352 B 3) - 48243

ТРЕБНИК

XVII век, половина и трећа четвртина века
и XVIII век, прва четвртина

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, 97 л. и 1 л. са записима на почетку. Величина 1. л. је 138x87 мм, а осталих 142x95-100 мм. Текст је на већини листова 102-110x70-75 мм, а на малом броју листова величина текста је 130x80-90 мм. Број редова на страни варира од 15 до 25, једном је исписано и 27 редова. Најчешће има по 17 редова. Шест писара. Први је написао л. 1а-2б, 6а-48б, 74а-92б, други л. 3а-4б и одерак л. 5а, б, л. 49а-62б, 96а-97б и појаснио делове текста оштећене влагом у горњој половини л. 10а-20а, 21б-22а, 39б, 47б, 74б-84а, 87б-89а, трећи л. 63а-64б, четврти л. 65а-72б, пети л. 73а и шести л. 93а-95б.

У рукопису постоји неколико хартија из различитих времена.

I хартија (л. 1-2, 6-48, 56-57, 65-72, 74-89 и 90-92) према воденим знацима је из треће четвртине XVII века (око 1650/1660): 1) круна са звездом и полумесецом, иницијалом В испод знака и контрамарка GcF, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 225 из 1650/60; 2) круна са звездом и полумесецом и контрамарка bV, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 218 – у додатку из 1650/60.

II хартија (л. 73) је такође из XVII века: 3) детаљ круне са звездом и полумесецом, али без других детаља који су потребни за прецизније датирање.

III хартија (л. 93-95) према воденом знаку је из средине XVII века: 4) круна са звездом и полумесецом и контрамарка AC, врло сл. Николајев 189 из 1644. и Београд, МСПЦ, Грујић I-II део из средине XVII века.

IV хартија (л. 3-5, 49-55, 58-63 и 96-97) према воденим знацима је из прве четвртине XVIII века: 5) грб са тврђавом, сл. Ностиц 301, око 1700; 6) круна са тролистом на средњем зупцу и иницијалима испод знака iAD.

Исти знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи. Постоји сличан тип, само са иницијалом А испод знака, Николајев 429 из 1733.

Лист уз предње корице нема водени знак, али по структури хартије свакако је из XVIII века.

Књига има 5 сигнираних свешчица, 4 несигниране и 28 волантних листова. Сигниране свешчице су на почетку. Сигнатуре ћириличким словима у бројној вредности $\bar{a}-\bar{r}$ (=1-3), мрким мастилом, налазе се на 1. л. свешчица и не потичу од писара текста. У 1. св. је 7 л. (од л. 5 постоји одерак, л. 6 недостаје), а св. 2 и 3 су са по 8 л. Свешчица 4 нема сигнатуру, а од 8 л. сада је без л. 1. Наредне св. 5-6 имају на 1. л. сигнатуре $\bar{e}-\bar{s}$ (=5-6). У њима је по 8 л. (у св. 6 недостаје л. 8). Наредни листови, има их 19, су волантни. Следи несигнирана свешчица са 8 л., а иза ње је још један слободан лист. Долазе две необележене свешчице које су са 8 л., а онда, до краја књиге, налази се 8 волантних листова.

Неки листови су нумерисани ћириличким бројевима у бројној вредности, црвеним мастилом, у горњем десном углу. Слова нису увек јасна. Понегде су због запрљаности и опсецања делимично видљива. Нема их на листовима чији је десни горњи угао нагрижен и на л. 5 од којег је сачуван одерак, али се по речи *листвѣ*, исписаној киноваром на горњој маргини види да су и ови оштећени листови имали нумерацију. На л. 1-3 словне ознаке се не разазнају. Следи низ $\bar{d}-\bar{k}$ (=4-23). Следећи лист има словну ознаку \bar{k} која се назире, а друго слово је нејасно. Долазе л. $\bar{k}\bar{s}-\bar{m}\bar{s}$ (=26-46), па л. $\bar{m}\bar{e}-\bar{n}\bar{d}$ (=49-54). Иза овог низа на четири листа нумерација није сачувана, а наредни лист није нумерисан. Онда се виде, потпуно или делимично, ознаке на шест листова, $\bar{s}\bar{r}-\bar{s}\bar{i}$ (=203-208). После овога листови до краја рукописа нису нумерисани. Новијом нумерацијом, арапским бројевима, оловком, такође у горњем десном углу, листови с текстом су нумерисани од 1-97.

По листовима су тамне мрље од влаге, нарочито на њиховој горњој половини, па се текст понегде не види у потпуности. Ивице неких листова су нагрижене и искрзане. На неколико волантних листова у левом доњем углу су рупе од црвоточине, па су и ти делови текста оштећени. Реставрација није рађена, мада су на десетак места надограђене спољашње и унутрашње ивице листова. Горњи део л. 10 је закрпљен и на налепљеном комаду хартије коректор је дописао део текста.

Корице су дрвене, имају закошене бочне ивице према унутрашњости. Обложене су мрком кожом, на којој се орнаменти једва виде. По кожи су рупе од црвоточине, а у угловима кожа је испуцана. Хрбат је био са три ребра. Копча није сачувана. Сви листови књиге су одвојени од корица.

Заставица нема. На л. 65-72, на неколико места, исцртана је стилизована шака, црним и црвеним мастилом. На л. 92б, испод исписана два реда текста, у два уоквирена правоугаоника су невешто и неукусно нацртане шаре. У рукопису неки наслови и велика слова се једва виде или се уопште

не разазнају. Црвени су и ретко црни. Понегде је преко црвене боје писано и црном.

Писмо *īrvoḡ īisara*, грешног Мојсеја, је полуустав. Разлика између пуних и танких линија постоји. Почетних, надвучених и подвучених црта нема. Неколико пута украсну црту има *ī*, широко *ε* и *с*. Стуб слова *а*, кад је на крају реда, често се завршава изломљеном линијом која залази у доњи међупростор, а на њој су једна, две, па и три украсне црте. Слова су крупна и типолошки уједначена. Од малих слова у врсти типолошки варирају *ε* (полуустановно и ретко грчки облик *ε*), *т* (троног и ретко једноног) и *ω* (без средње црте и са средњом цртом у лигатури *ω̄*). На два места, *проѣимень* 27б/12 и *въ чреве ѣитовѣ* 31а/4, написана је графема *ѣ*, као данашње српско ћирилично *ћ*. Већа слова су: широко *ε*, *о*, *с*, *ω* и *високо јер*. На неколико места стуб слова *ѣ* и стуб *ь* дубоко залази у горњи међупростор. Регистровано је једно бубњевито *в* (12б/16). У врсти једно *д* је из брзописа (31а/17). Над редом слова су брзописна. Ретко се налазе речи у којима је испуштено слово, па и слог или је у речи неки од слогова поновљен.

Правопис је ресавски, ненормализован. У приличној су мери присутне црте које одликују рашку традицију. Употребљавају се *īанко јер* и *високо јер*. Ретко стављено *високо јер* увек је на крају реда. Група *ја-* писана је *ѣ-*, *а -ја* углавном *-а*, ређе *-ѣ*. За *је-* преовлађује *ε-* над *є-*, док је *к-* ретко. Групу *-је* означава *-ε*, а *-к* се налази у неколико речи. За *ља* чешће се користи *ла* од *ѣа*, а у групи *ња* претече *ѣа* над *на*. Секвенце *ље*, *ње* бележе се са *лє*, *нє*, среће се и *лк*, *нк*, а уочено је и једно *нѣ* за *ње*. Употреба слова *ї* не одговара увек ресавској норми. *Јери* се пише *ѣї*. Слово *ѕ* је у вредности броја, а на етимолошком месту замењено је са *з*. Над скраћеницама понегде титла изостаје. Акцената, а и спирита нема. Од интерпункцијских знакова ту су тачка, на средини словног низа, и кратка таласаста црта, у истом положају.

Језик је српскословенски. Слово *а* уместо *јера* је често, а ретко се *ь* налази на месту етимолошког *а*. *Јаїї* и *ε* се мешају. Српскословенска норма поштује се у погледу чувања *чр-*, *чѣт-*, *жд* и *џ*, *л* на крају речи и слога, вокалног *л*, предлога *въ* (сем једанпут), иницијалног *въ-*, *въз-/въс-* и заменичког *въс-*. Под утицајем народног језика на једном месту предлог *въ* је замењен са *у* (*Ѹ води* 2а/14), а један *Л* мн. придева је без *-х* (*по вода|х| морьски* 7б/3).

Према књижевној норми изједначени су *Г* и *А* јд. м. рода за биће. У *И* јд. и *Д* мн. именица са основом на **ї* и у *Л* мн. ових именица, као и именица са основом на консонант је *-е-* (*-ε.мь*, *-ε.хь*). Облици *Д* јд. сложене придевске промене су на *-омоу*. У 1. л. мн. презент атематски глаголи имају *-ми*. Двојина се чува. Супин, а ни асигматски аорист нису употребљени.

Постоје у непродуктивним именичким врстама дублетне форме које су настајале још у старословенским споменицима. Ту су и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Из народног језика у Л јд. именице ж. рода *а основе унето је -и (8 води 2а/14), у Г мн. именице м. рода *јо основе унето је -а (младнаца 1б/16), у десетак примера Д и Л јд. ж. рода сложене придевске промене је наставак -ои.

Нема дијалекатских црта према којима би се могло закључити ком говорном типу писар припада.

Писмо *друго̄ ѿ ѿисара* је мешовито (полуустав, брзопис). Рукопис је исписан, не нарочито уредан. Више пута се наилази на речи које су прецртане, а има и речи у којима је испуштено слово. Размак међу редовима није устаљен. Редови нису увек прави, већ су и таласасти. Слова су углавном ситна. Правих већих слова нема. Поједина слова су увек нешто крупнија, па падају у очи (нпр. в, е, з, с). Има слова која су по типу полууставна, друга су из брзописа, а нека се јављају и у полууставном и у брзописном лику. Код сваког а петља виси на стубу који каткад једва залази у доњи међупростор. Мало пута се стуб у а, кад иде под ред, завршава савијутком улево. Полууставно е је дубоко, ретко се среће грчки облик ε. Из полуустава је г (неколико пута крај стуба се савија удесно) и к. Слова в, д, л, м и њ (редовно је на почетку стуба савијутак улево) чешће су полууставна него брзописна. Увек је употребљено брзописно в, ж, р и ч. Врло ретка надредна слова изведена су брзописом.

Правопис је неуређен, преплићу се ресавске црте и црте посрбљеног правописа. Постоји *ѿанко јер*, углавном је на крају речи. *Пајерак* је присутан на два места (дх'ов'ниѿ 96а/10 и заст'ѿп'никъ 96а/12). По ресавким правилима редовно је за почетну групу ја стављено ѿа, а за ја иза вокала стоји а, сем неколико речи у којима је ѿа. Иницијално је углавном је писано са е, лигатура ѿ је ретка, а за групу -је долази -ѿ, што је у складу са ресавском нормом. Спојеви ѿа, ѿа, ѿе, ѿе су без лигатура, сем неколико речи са ѿа, ѿа, односно принцип посрбљеног писања претеже. Употреба слова ѿ није уређена. Иницијално стоји у две-три речи страног порекла. *Јери* се среће у неколико речи (ѿѿ). Слова ѕ има у бројној вредности и у једној речи (ѕлодеиствна 59б/1), иначе стоји з. Речи са акцентима и спиритима је мало. Постоје на крају текстуалних целина четири црвене тачке распоређене у квадрат. Између неких речи, на средини словног низа, црним или црвеним мастилом, писан је мали знак плус (+). Улога овог знака није јасна, само понегде је у функцији тачке. Над скраћеницама титла често изостаје.

Језик је српскословенски. Писање а уместо *јера* скоро је доследно. Има и речи са ѿ место а. *Јаѿѿ* је замењено са е, сем двапут (в'ѿчноѿ 59а/7, в'ѿсѿмь 59б/5). Чувају се л на крају речи и слога, вокално л, групе чр-, чѿт-, жд и ѿ. У заменичком вѿс- нема метатезе. Нема ни замене вѿ, вѿ-, вѿз-/вѿс- са оѿ, оѿ-, оѿз-/оѿс-.

Књижевна морфолошка норма је до краја поштована. Облици А и Г јд. су изједначени код именица м. рода које означавају бића. Именице са основом на *ѿ и на консонант у И јд. и Д мн. имају -ѿ.мь, а у Л мн. -ѿхь. У Д јд. сложене

придевске промене је -о.моу. Присутни атематски глаголи у 1. л. мн. презенту су са наставком -ми. Нема супина, а ни облика асигматског аориста.

У тексту друге руке спорадично се јављају архаичне иновације у продуктивним именичким врстама, као и старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама.

Црте општештокавског карактера, које нарушавају норму књижевног језика, сведене су на појединачне облике: Г јд. заменице с наставком -ога (Њ васакога 62а/20) и Д јд. ж. рода придева са -он (Блгон 59б/18).

Писмо *й̄реће̄ й̄исара* је полууставно. Лако се чита и уредно је. Слова су лепа, али нису баш уједначена по величини. Разликују се пуне и танке линије. Почетне црте не постоје, а надвучене и подвучене има понеко а и м. Украсне црте изостају. Стубови који се завршавају на доњој линији реда каткад имају савијута~~к~~ удесно, нпр. код г, н, п, треног т, ч и др. Типолошки варирају т (треног и једног) и ѝ (лигатурно и о са птичицом). Једно љ је на л. 50а/11. Од већих слова, по једанпут или по два-три пута, среће се широко е, о, с и високо јер. На два места крупније је и в с размакнути~~м~~ петљама. И брзописни тип у врсти имају: а, б, в и ж. Ретка наредна слова су само брзописна.

Правопис је претежно ресавски, ненормализован, пошто не изостају ни потврде рашке праксе. Присутно је *й̄анко јер* и једанпут *високо јер* (вѣдварюѣт Ісѣ 57а/12). Речи са почетном групом ја имају ја, једном се у А мн. личне заменице 3. л. налази љ (56а/11). За -ја пише -а. Иницијално је означено је са е и к, а нађе се и љ. У писању -је једва претеже -к над -љ, а -љ имају две речи. Секвенца ња долази с лигатуром, а за ље, ње писано је ље, ње. Употреба љ није увек по ресавским правилима. Нема слова ѕ. Акценти и спирити понегде изостају. Од интерпункцијских знакова писар је користио две тачке и четири тачке распоређене у квадрат.

Језик је српскословенски. Неколико пута а је на месту *јера*, а е је на месту ѣ. Једном је ѣ стављено уместо е. У кратком тексту *й̄реће руке* неке од фонетских и морфолошких црта књижевног језика потврђују се у једном или у два-три случаја. Вокално л, група ц, иницијално вѣ- и заменичко вѣс- су сачувани. Присутан је предлог вѣ, али и једна замена са у (56а/14).

По књижевној норми је Д јд. сложене придевске промене са -о.моу.

Из народног језика у синтагми ѝ вѣлнко.м. погривѝ 56а/14 је предлог и наставак придева и именице.¹

Писмо *че̄й̄вр̄йо̄ й̄исара* је полуустав. Рукопис је исписан. Редови нису прави, размак међу њима је врло различит, слова су по крупноћи неуједначена. Постоје пуне и танке линије. Почетних, надвучених и подвучених црта нема, а украсну има понеко широко е и с. Слова су типолошки устаљена,

¹ погрѣвѣ, м.; погриваник, н.; погривати, в. Постоје два последња примера и са кореном -грѣвѣ-. /Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, 590/.

сем *ε*, које је полууставно и неколико пута грчко, *ω* (са средњом цртом или без ње) и *ϝ* (лигатурно или са птичицом над *o*). Од већих слова потврђује се широко *ε*, *o*, *с*, *ω* и *м*. Над редом и брзописни тип има *м*, а остала употребљена надредна слова писана су само брзописом.

Правопис је ресавски, ненормализован, а постоје и посрбљене црте. Употребљено је *ѡанко јер*, *дебело* и *восоко јер*. Почетно *ја* увек је означено са *ѡ*, а за ову групу иза вокала обично долази *а*, ретко *ѡ*. За иницијално *је* чешће је писано *к* од *ε*, а ретко се среће широко *ε*. У обележавању *-је* преовлађује *-к* над *-ε* док је *-ε* сасвим ретко. Речи са *ља*, *ња*, *ље*, *ње* се налазе у малом броју. Групе *ља*, *ња* писане су *ѡѡ*, *нѡѡ*. За *ље* је *лѡ*, а за *ње* једном је *нѡ*, други пут *нѡ*. Употреба слова *ї* није увек у складу са ресавском праксом. Само неколико пута се среће *јери* (*ѡї*), замена са *и* одговара посрбљеном правопису. Слово *ѡ* долази само као број. Над скраћеницама понегде нема титле. Текст је без акцената и спирита. Интерпункцијски знаци су: тачка, четири тачке распоређене у квадрат и ретко знак *π*лус (+).

Језик је српскословенски. На месту некадашњег јаког полугласа *скоро* доследно пише *а*, а слово *ѡ* већином је замењено са *ε*, а има и речи са *ѡ* место *ε*.² Српскословенска норма потврђује се у погледу вокалног *л* и *л* на крају речи и слога, група *чр-*, *ѡ* и *жд*, заменичког *вѡс-*, предлога *вѡ* и иницијалног *вѡ-*, *вѡз-*.

У морфологији према књижевној норми облици Г и А јд. м. рода за биће су изједначени, код именица на *ї* и на консонант у И јд. је *-ε.мѡ*, Л мн. именице на консонант има *-εхѡ*, а Д јд. сложене придевске промене је с наставком *-о.моѡ*. Атематски глагол у 1. л. мн. презента је на *-мн*.

Једини нанос из народног говора је Л јд. именице с наставком *-ѡ*: *вѡ погриѡѡ* 65б/4 (в. нап. 1).

Писмо *ѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡ* је мешовито (полуустав, брзопис). Слова су јасна, писана су једноставним потезима и нису исте величине. Разлика између пуних и танких потеза једва да и постоји. Почетних, надвучених и подвучених црта нема, као ни украсних. По типу полууставна слова су устаљена, сем *ε*, које је полууставно или ретко има грчки облик. Од већих слова постоји широко *ε* и *с* и веће *в* с размакнутих петљама. У врсти и брзописни тип имају слова *а*, *в* (квadratно) и једно *ѡ*, а брзописно *в* је и чешће од полууставног. Слово *ж* је увек из брзописа. Ретка слова над редом су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Присутно је *ѡанко јер*. За групу *ја-* написано је *ѡ-*, а за *-ја* стоји *-а*. У писању *је-* долази *ε-*, *ε-* и једанпут *к-*, а за *-је* чешће је *-к* од *-ε* и *-ε*. У три речи постоји група *ња* с лигатуром. Слово *ї* написано трипут употребљено је пред *ј*. На неколико места речи у упутствима немају прво слово. По остављеним празнинама се види да су та

² Писање *а* место *јера* и *ε* место *ѡ* одлике су посрбљеног правописа.

почетна слова требала бити накнадно написана киноваром, што није учињено. Акценти и спирити нису редовно стављени. Интерпункцијски знаци су: тачка, две тачке, три тачке распоређене у троугао и четири тачке распоређене у квадрат.

Језик је српскословенски. *Јер* је више пута замењено са **а**, а **ѣ** са **е**. Књижевни језик се потврђује у неким фонетским и морфолошким категоријама.

Из народног језика је **Л** јд. именице м. рода са наставком **-Ѹ**: **въ погрнѣѸ** 73а/20 (в. нап. 1).

Писмо *шесѣоѣ ѣисара* је мешовито (полуустав, брзопис). Рукопис је исписан, леп и јасан, открива сигурног и вештог писара. Разлика између пуних и танких линија није баш изражена. Почетних, надвучених и подвучених црта нема, а ни украсних. Нека полууставна слова имају брзописне елементе (нпр. стубови и репови са савијутком), па и курзивне (нпр. по два слова су међусобно повезана или су стуб и пречка изведени изједна). И брзописни и полууставни тип у врсти имају **е**, **в**, **к** и **ѣ**. Увек је у реду **ь** и **ы** из брзописа. Од већих слова употребљено је широко **е** и **о**. Слова над редом су брзописна.

Правопис је неуређен, преплићу се ресавска и рашка пракса. Постоји *ѣанко јер* и *ѣајерак*. За иницијално *ја* пише **ѣа**, а за групу *ја* иза вокала чешће је писано **а** од **ѣа**. У писању *је-* коришћено је **е-** или **ѣ-**, изузетно ретко **ѣ-**. Групу *-је* означава **-е**, а у по два-три случаја стоји **-ѣ** и **-ѣ**. Група *ља*, *ња*, *ље*, *ње* има мало. Потврђује се једно **ѣа** и двапут **ѣа**. Група *ље* се налази као **ѣѣ**, **ѣѣ** и **ѣѣ**, а у јединој речи са *ње* стоји **ѣѣ**. Слово *ѣ* је углавном употребљено по ресавској пракси. Слова **ѣ** нема. Реч са етимолошким **ѣ** не постоји. Акценти и спирити су ретко написани. Интерпункцију чине тачка и запета.

Језик је српскословенски. Речи са **а** уместо *јера* нема. Неколико пута место **ѣ** је **е** и обрнуто. По књижевној норми чува се вокално *л*, *л* на крају речи и слога и групе **ѣр-**, **ѣт-** и **ѣ**. Нема речи са **ѣд**. Нема нарушавања норме код предлога **въ**, иницијалног **въ-**, **въз-/въс-** и заменичког **въс-**.

Српскословенску норму на морфолошком плану нарушава један народни облик **Д** јд. ж. рода придевске промене: **грѣшнои женѣ** 93а/8.

На основу анализе језика *Требника* може се закључити да су свих шест писара били Срби и да су добро знали књижевну норму. Нема у рукопису ни фонетских ни морфолошких црта на основу којих би било могуће ближе утврдити њихову дијалекатску припадност. Само је један писар, грешни Мојсеј, оставио своје име.

Садржај

1а-5б: *Чин знаменовања деѣеѣа* (изворни наслов је нечитак). На л. 4б текст се прекида речима: **...и тебе блгоѸго/дн[] вазрасти Ѹ него**. Неколико речи постоји и на сачуваном одерку од л. 5.

6а-12б/7: *Чин оґлашења*. Недостаје почетак прве молитве, текст иде од речи: *вазлагаю роукоу мою на раваіа твоего...*

12б/7-24а/11: *Чин кришїења*. Текст се прекида на л. 23б: *...иже шбразомь. своимь / почати чїка ѿ дѡше (=доуше) словеснаго. На л. 24 се наставља: твоего и.мѣ |р|е|кь) роукою мене грешнаго послае и є.мѣ...*

24а/11-24б/11: *Молитва / м̄. днємь єгда жена хоцєть / да се причестить*

24б/11-36а/8: *Начело венанна (=венчанна)*

36а/9-38а/14: *Мл̄тва на исхоідь д̄ши белцѣ*

38а/15-62б: *Последованне быва/ємо ш оушьши|х|(!) белцєхъ. Текст се прекида на л. 45б: ...яко све/денїа твоя поученне. На л. 46а текст се наставља: []вна све|д|е|ннѣ твоя сєго раднї / испитъєть га д̄ша мога... Прекида се текст и на л. 55б: ...зарєю лица твоего. На л. 56а текст иде од речи: и абнє биваєть последнее це/лованне...*

63а-64б: *Одломак оїєла мирјанѡ*. Текст почиње речима апостола: и въскрєсєнїє| мр̄тви сєєт се въ тленїє / в̄стаєть въ нетленїє...

65а-73а: *Последованије оїєла мирјанѡ*, почиње од речи: живи въ помощи вишнаго...

73б: Страна је празна.

74а-92б: *Въ понделникъ блажены*. Садржи блаженства, апостоле и јеванђеља за сваки дан у седмици.

93а-95б: *Мл̄тва еже глєтї ар'хїє/рєи или д̄ховникъ прощє/нѣ за грѣхы вол'нїє и невол'нїє*

96а-97б: *Разне молиїєвє.*

Зайиси

На а страни ненумерисаног листа који се налази на почетку књиге, мешовитим писмом (брзопис, курзив), мрким мастилом: *в̄сєчїс|тн̄шнє.мѣ и прѣпо|д|о|бн̄шнє.мѣ и з̄блѡ възлюбленомѣ истинномѣ братѣ наше.мѣ і шпцо.мѣ / в̄сточник цр̄квы да оумножтсє(!) / јако б̄б нашъ д̄ше мога к тебѣ / наоучи ме шпра|д|а|ннє.мѣ(!) ш ш ш. У новом реду под овом белешком је неколико крупних слова, са већим и са мањим размаком, в в [] к̄р к̄рю / ю ю. Њихово значење није откривено.*

На б страни овог листа, новом руком, брзописом, избледелим црним мастилом: *слава тебе / ганько мнгаловъ / ганько мнхаловъ / да се зна тко є бнѣ / даш првє з̄тѣшєнъ / г̄ осмака. зоби / мнлованъ - осмакъ / кенѣа осмакъ / [] осмакъ.*

Испод тога, новом руком, брзописом, мрким мастилом: *мєсца марїта []*.

На л. 1б-2б, на доњим маргинама континуирано, новом руком, брзописом, црним мастилом: *сїю книгѣ / сава томан[] / даде оу црквѣ.*

На л. 64б, новом руком, црним мастилом исписано је двадесетак брзописних слова, без нарочитог реда, па смисао није познат.

На л. 73б, новом руком, брзописом, избледелим мрким мастилом: подписа се сиа книга / глєми молитавник / рѣкою бреною [] / [места] про|д|[] наречена / [] ѿдель ва по|д|крилю / баконскон горн при некон / реци глєми вдрава / ѿ главноѿ местѿ пакрцѿ / ндеже естъ храватска / кранна и тѿ пребива / петроние азъ при|д|[] / ка немѿ ѿ дворѿ али шн|[] / дворѿ т|[]нцѿе и мене / [метно] ва тамниц|[] / [вѣде] бѣ ѿтеко / ѿ [] нега.

На дну л. 92б, први писар текста у *Молийвенику*, полууставом, црним мастилом, тајнописом: ѿгъ зцнфєв ѡлвѡнв цѡц|[] (=азъ грешни монсен ра|[]).

На листу налепљеном на задњу корицу, више писара, брзописом или полууставом, црним мастилом, исписали су неколико бележака без значајних информација.

Исѿоријайѿ књиѿе

Књига је 1948. године купљена од породице Јоце Вујића, библиофила из Сенте. У инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 1. октобра 1948. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Прилоѿ исѿорији збирке рукописних књиѿа у Библиоѿеци Матице српске: ѿслерајѿни ѿериод (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 41.

72. PP I 23 (PP 123) - 212256

ТРЕБНИК

XVII век, последња деценија

Хартија, мастило мрко и киновар, 107 л. 139-142x97-100 мм, текст 106-110x68-75 мм. Број редова је 20. Иза последњег реда са десне стране понегде долази део речи или реч. Један писар.

Према воденом знаку рукопис је настао у последњој деценији XVII века: 1) круна са пет зубаца, на средњем је тролист, звезда и полумесец, са контрамарком VBC, идентично Београд, НБС 51 из 1685/95, а сл. НБС 57 из 1687. и Београд, САНУ 16 из 1692. године.

Рукопис садржи 14 свешчица, и још један лист, лепљењем спојен са задњим коричним листом приликом преповезивања књиге. Првих шест свешчица недостаје, па књига почиње 7. свешчицом. Свешчице су сигниране ћириличким бројевима, који су исписани на доњим маргинама првог и последњег листа свешчице мрким мастилом (само на 1. л. 17. св. ознака је црвена). Због недостатка листова сигнатуре нису присутне у св. 12 и 20. Свешчице 7-11, 13-19 имају по 8 л., св. 12 је са 6 л. (нема 1. и 8. л.), а у 20. св. су 4 л. У овој последње наведеној свешчици на почетку је било још листова, или бар још један лист, који је био сигниран, што се може закључити по прекиду текста. Судећи по тексту, тој свешчици је припадао и лист спојен сада са задњим коричним листом, а иза њега је било још листова (в. *Садржај*).

Рукопис је преповезан, а неки листови су крпљени комадићима хартије, тако да је понегде и текст делимично прекривен, па се не види. На више листова срећу се мрље од влаге.

Корице су картонске, обложене црном хартијом или делом (уз хрбат) платном. Хрбат је од црног платна.

У области морфологије књижевна норма се претежно поштује. Изједначени су облици Г и А јд. м. рода за биће. У Л јд. именица **ī* основа и на консонант усвојен је наставак -н. У И јд., Д и Л мн. **ī* промене и на консонант је -е-: -*ѣ.мь*, -*ѣхь*. У Д јд. сложене придевске промене је -*омоу*, а облици просте придевске промене потврђују се у Д и Л мн. У 1. л. мн. презентата атематских глагола је -*мы(-ми)*, асигматског аориста нема, у 3. л. дв. глагола је углавном -*та* (ређе -*тѣ* - нпр. *рѣцѣ ... сѣтрѣстѣ* 28а/7), а супин се замењује инфинитивом.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама, које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Од народних општештокавских црта долазе: наставак -*ѣ* у Л јд. именица **о* основе (нпр. *вѣ чинѣ* 86б/16, *ѡ ... родѣ* 98а/3, *вѣ сѣдѣ* 104а/17); -*ы* (=и) у Д јд. именица ж. рода **а* промене (*кѣ ... вѣры*) 8б/13); -н у Г мн. именица ж. рода са основом на **ī* (*ѡ кости* 14б/13); -*омь* у Л јд. м. и ср. рода сложене придевске промене (нпр. *ѡ страш'но.м* 44а/11, *вѣ непорочно.м* 47а/11, *вѣ аггльско.м* 57б/17 итд.); -*он* у Д, Л јд. ж. рода сложене придевске промене (Д к ... *рождѣшон* 87а/8, Л на *прѣвон* 98б/1); изостајање -*тѣ* у 3. л. јд. презентата (*да се причѣсти* 8а/18), наставак -*мо* у 1. л. мн. презентата (*вѣз'силамо* 67а/14-15); покретно *а* у предлогу *прѣдѣ* 16а/1; ретко присуство множине уместо двојине.

Од дијалекатских црта среће се пример Л јд. придева м. рода са наставком -*омѣ* (*ѡ ... члѣско.мѣ* 98а/3-4), карактеристичан за зетско-сјенички говорни тип.²

Књижевну норму нарушава и случај имперфекта (1. л. јд.) са презентском основом (*вѣрѣѣхѣ* 27б/14), који не спада у српски језик.³

У рукопису се потврђују и неки други неправилни облици: Г јд. именице ж. рода **ја* основе са наставком -н (*ѡ зѣ.мн* 39а/16), који може бити последица утицаја **а* промене или остатак руског предлошка; Г мн. именице м. рода **јо* основе са наставком -*ин* (уместо -*ѣн*) карактеристичним за **ī* основе (*родитѣ.лн* 54а/1, 15-16); Л мн. именице ср. рода са основом на **о* (*вѣ недро.хѣ* 93б/14, уместо *вѣ недрѣ.хѣ*), који представља стари Л мн., настао према -*омь* у Д мн.;⁴ Д јд. заменице *вѣсон* 1б/19, уместо *вѣсеи*, по узору на тврду заменичку промену.

² Уп.: Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146-147; Мато Пижурѣца, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 279; *Ђирилске рукописне књиѣе Библиоѣеке Маѣице срѣске*, књ. 7, *Акаѣициѣи. Сѣихолоѣије. Боѣородичници*, Нови Сад 1999, 68 (бр. 55), 77 (бр. 56).

³ Имперфекат се и од презентске основе јавља у канону (*Суѣрасаѣски зборник*) / в. Ст. Куљбакин, *Старословенска ѣрамаѣиѣка*, Београд 1930, 128.

⁴ Ђ. Даничић, *Исѣорија облика срѣскоѣа или хрваѣскоѣа језика до свршеѣѣка XVII вијека*, у Биограду 1874, 143; Александар Белић, *Исѣорија срѣскохрваѣскоѣ језика*, књ. II, св. 1, *Рѣчи са деѣлинаѣијом*, Београд 1965, 70, 72.

Садржај

1а-6б/4: *Чин кришћења*. Недостаје почетак текста до речи из заклињања првог: **тѣвѣ Бѣмъ** показав'шии^л дрѣво жиз'ни... На л. 1б текст се прекида речима из заклињања другог: **...Бѣ стѣ ... повелѣ/вает' ти и въсои съдѣиствѣющои твоен силѣ. Ѡстѣпѣти Ѡ новозна()**. Недостаје све до речи из молитве *Велиј јеси Госѣоди*: **тѣвѣ** рабѣтають источницы. ты / пропелъ еси ... (л.2а), а даље текст тече без прекида.

6б/5-8б/11: **Мѣтвы** поеже ѡмѣти новопро/сценааго. **Вѣ. ѣ. днь** по / кр-цены.

8б/12-10б/16: **Ѡице** прѣмѣл^л, прихѣдеци^л, Ѡ латин'/скыѣ вѣры. кѣ нашен правѣи вѣры.

10б/17-19а/12: **Начело** вѣн'чаніѣ

19а/13-24а/14: **Послѣдованіѣ** на исхѣдъ / дѣи. Канѡнѣ. Твореніѣ. кѣрѣ. **Ан'дреа / Крит'ска**го.

24а/15-46б/14: **Послѣдованіѣ** погрѣба / велѣчаскааго. На л. 40б текст се прекида код стихире гласа 8: **...Сѣмрѣть** твоѣа гѣ велѣсѣмрѣтїю высл(ть). Недостаје завршетак те стихире, цела следећа стихира и текст блажених све до стихире по стиху *Блажени милосѣиви*.

46б/15-57а/11: **Послѣдованіѣ** ѡпѣла / мѣднѣскааго. Текст се прекида на л. 46б/19: **...вѣслѣвѣнь Бѣ** нашѣ. Недостаје уобичајени почетак опела, нема тропара *Са духовима ѣраведних*, ни почетка јектеније. На л. 47а текст почиње речима из јектеније: **(вѣвѣца)нїю нѣслѣномѣ** своемѣ црклѣтвїю того / спѣд(о)вѣти...

57а/12-58б/3: **Чинъ** бываемы на ѡдѣваніѣ / раси.

58б/4-65а/10: **Послѣдованіѣ** малаго / вѣбраза иже кѣсл(ть) ман'тїа

65а/11-90а/8: **Послѣдованіѣ** бываемо (ѡ) / оуспѣп'ши^л инокы^л

90а/9-96а: **Чинъ** како под(о)баѣтѣ пѣти / Канѡнѣ, на дѣ коливо^л.

96б-103б/6: **Чинъ** бываемы износити / литїю. Текст се прекида на л.102б код речи: **...Запрѣцаю** те дѣволе, / дванадесетїи^л апѣлѡл^л. **Запрѣцаю** те (). Крај текста недостаје.

103а-107б: *Васкрсна јеванђеља*. Нема почетка првог јеванђеља. На л. 107б прекида се текст 7. јеванђеља, који заузима простор од 9 редова и слабо је читљив због оштећености мастила влагом. Недостаје крај тог јеванђеља и нема још преостала четири јеванђеља.

Зайиси

На левој маргини л. 17б курзивом, мрким мастилом стоји: **Фѣвдоръ**.

На горњој маргини истог листа, истом руком, истим писмом и истим мастилом су размакнута слова: **Г С**.

Историја књи́ге

Књига је купљена од академика Павла Ивића из Новог Сада, а у инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 23. јуна 1960. године. Она је раније припадала др Алекси Ивићу из Суботице, о чему сведочи печат његове библиотеке на л. 1а и 107а.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 110 (бр. 1592).

73. PP I 24 (PP 124 - 352 B 11) - 48245

ТРЕБНИК

XVII век, око 1680. године

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, 129 л. и 4 нова празна листа (3 на почетку, 1 на крају књиге) додата приликом рестаурације. Величина листова је 150x115 мм, а текста 110-115x70-75 мм. На л. 1-33б је по 16 редова на страни, а онда до краја књиге исписивано је по 22 реда, сем неколико страна са 21 редом. Ретко је у десни угао доње маргине испод последњег реда спуштана реч или део речи. Словни блок је отприлике исте величине у целој књизи. Два писара. Први је исписао л. 1а-33б, а други л. 34а-129б.

Према воденом знаку рукопис је настао у деветој деценији XVII века (око 1680): 1) круна са пет зубаца, звездом и полумесецом у комбинацији са три полумесеца и контрамарком VG, врло сл. Београд МСПЦ, Грујић 115 из 1680; МСПЦ, Грујић 23 из 1665/75, и МСПЦ, Грујић 107-V хартија из 1675/80.

При повезу је друга млађа хартија: 2) грб са лавом, тзв. „Pro Patria”, тип Хивуд 3150 из 1771. Ова врста знака користи се и у XIX веку.

На почетку књиге су два листа с текстом (текст се прекида и на л. 1б и на л. 2б), а на доњој маргини 1. л. је сигнатура њ. Долази 16 свешчица са по 8 л., св. $\bar{\epsilon}$ - $\bar{a}\bar{i}$ (=5-11) и св. \bar{g} - $\bar{a}\bar{k}$ (=13-21). На предњој страни 1. л. и на полеђини 8. л. у свешчицама су ћириличка слова у бројној вредности. Слабо се виде, а негде се једва назиру. У св. 5 недостаје л. 1. У последњој свешчици, тј. у св. 21 полеђина 8. л. није сигнирана. Листови су у новије време нумерисани оловком. На њиховим предњим странама, у горњем десном углу бројеви показују низ: 1-129. Ова нумерација је коришћена у давању примера и садржаја *Требника*. Стране су давно пагиниране, али су на десним странама књиге оловком на средини горње маргине уписивани само непарни бројеви, док парни нису бележени. Понегде се ови бројеви више не виде.

На првом листу број се не види, на другом је број 7, а на трећем 11. Следе бројеви 13, 15, 17, 19 и тако даље све до последње стране у књизи са бројем 263.

Књига је релативно добро очувана, иако су сви листови са мрљама од деловања влаге и плесни. Од књиге су својим доњим делом, више од половине, одвојени л. 4-5 у св. 7 и л. 2 у св. 11. Неколико речи и слова подвучено је оловком. Текст са прва два листа се тешко разазнаје. Мастило је избледело, а постоје и мрље међу редовима, настале, ваљда, пресликавањем слова. У осталом делу рукописа текст мрким мастилом се лако чита, видљивост понегде ометају мрље од влаге и плесни. Киноваром писани наслови, и већих и мањих целина, затим упутства, па и велика црвена слова, виде се једва или се уопште не виде. Бочне маргине надограђене су рестаурацијом у целој књизи, а понеки део речи уз бочну маргину недостаје на двадесетак листова с почетка.

Корице су картонске. Сачувани делови црне орнаментиране коже су на корицама и на хрпту, а ивице повеза су од новије светломрке коже. Цветни украс на корицама се мало разликује, а утиснути цветови се налазе и на хрпту са три ребра. Постоје две копче, доња је откинута. Ремени су искрзани.

Заставице су на л. 1а, 8б, 26б, 66а и на л. 122а. Изведене су мрким мастилом, а неке површине и тачкице по њима су бледо црвене. Први наслов је стављен црним словима, остали су црвени. У насловима великим словима написана је прва реч или цео ред у ширини текста, а остале речи из наслова су малим словима. Два наслова су у везу. Понеки црвени иницијал има тачку на стубу или биљну шару у дну слова. Иза тачке слова су мала или велика, има их и црвених и црних. У делу другог писара неколико упутстава малим црвеним словима налази се на спољашњој вертикалној маргини.

Неко је, невешто, црним мастилом појаснио поједина слова текста на л. 1-2, додао понеку реч или део речи још на два-три места у књизи, а на горњим маргинама десетак листова исписао и „живу главу”. На више места преко црвених слова, и у тексту и у насловима, пређено је и црним мастилом.

Писмо *īrvoī īisara* је полуустав. Рукопис је исписан. Слова су усправна, уредна и лепа. Разликују се танке и пуне линије. Надвучених и подвучених црта нема, као ни почетних. Украсна црта није употребљена. Неки стубови почињу или се завршавају савијутком. Слова су типолошки уједначена, сем *є* (полууставни и грчки тип), *Ѹ* (изведено изједна са *о* и једном са одвојеном птичицом) и *ω* (са средњом линијом и без ње). Већа слова су: широко *є*, *о* и *с*, високо *т* (надвучено с леве стране, тј. облик седмице и надвучено у оба правца), *ѡ* и *Ѣ*, издужено *к*. У врсти, додуше ретко, и брзописни тип имају *а* и *р*, а потврдило се и једно квадратно *в*. Брзописни елементи, иако нису чести и нарочито уочљиви, ипак постоје код *а* (стуб

продужен у доњи међупростор и савијен улево на крају), ʋ (десни стуб се на завршетку савија улево) и код ц (ножица се завршава савијутком улево). У словима к и ю понегде су стуб и пречка изведени изједна. Често су и у и леви стуб и пречка из једног потеза. На неким местима је и налик на курзивно. Над редом слова имају брзописни облик.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоји њ, њ, високо јер и њајерак. За групу ја на почетку речи стоји ња, а иза вокала чешће је а, ређе ња. Секвенца је- се пише са к-, неколико пута са ѓ- и ѓ-. Иза вокала је се означава подједнако и са ѓ и са к, док се у овој позицији ѓ и ѓ ретко срећу. Лигатуре ња, к у групама ња, ња, ње, ње су доследне, сем једне речи са ња за ња (победителњ 8б/8) и неколико речи са написаним ѓ за ње. Употреба ѓ ретко одступа од ресавских правила. Слово ѕ има вредност з, јер се слова ѕ и з мешају. У скраћено написаним речима нема увек очекиваног надредног слова, а ни титле. Пропуштени делови текста означени су недоследно неким црвеним знаком за убацивање и дописани су на доњим маргинама. Акценти и спирити су стављани. Знаци интерпункције су: тачка (на средини словног низа), запета, четири унакрсне тачке или три с таласастом цртом (и у црвеној и у црној боји).

Језик је српскословенски. У позицијама где се полуглас могао вокализовати најчешће стоји а. Скоро је исти број речи са јером место етимолошког а. Слово њ и ѓ се међусобно замењују. Књижевна норма је у погледу чувања вокалног л, л на крају речи и слога, затим група чр-, чьт-, жд и ц испоштована. Нема метатезе у заменичкој групи вьс-, а нису измењени ни вь, вь-, вьз-/вьс-. Према народном језику неколико заменица и придева је без -х у Г мн. (чедь свои 17б/15, вьсехь сътворѣнии ѿ тебѣ 19а/15-16 и сл.).

У области морфологије потврђују се следеће редакцијске црте: А јд. м. рода за биће једнак је Г, именице м. и ж. рода *ј основа и именице м. и ср. рода на консонант у Д мн. имају -ѓмь, а у Л мн. -ѓхь. У сложеној придевској промени увек је Д јд. са наставком -омоу. У 1. л. мн. презента атематских глагола је -ми, а у 2. л. дв. глагола је -та. Асигматског аориста нема.

На старе дублетне форме у непродуктивним врстама и на познате старословенске иновације у продуктивним именичким врстама спорадично се наилази и у овом делу рукописа.

Из народног језика писар је унео -у у Л јд. именице ср. рода *јо основа (плѡ лицѹ 7а/9-10), а у Д и Л јд. ж. рода сложене придевске промене среће се -ои (Д словеснои 3б/8, Л по соуктнои 8б/4-5 и др.). Двојина је понегде замењена множином.

Уз ове општештокавске црте из народног језика је и заменичка основа на -ѓ- од -ѡ- у једном И јд. придева (сь бѣжѣмь 21а/9).

Писмо другоѡ ѡисара је полуустав складног изгледа. Текст је писан густо – размак међу словима и речима је мали, а и редови су збијени. Постоји разлика између танких и пуних потеза, али је у неким деловима

текста мање изражена, вероватно због тањег, оштрог пера којим је писано. Ретко су стуб у а, крак и стуб код слова л и м (или десни крак и стуб или леви крак и стуб) надвучени. Почетних, подвучених, а ни украсних црта нема. Обично стубови почињу савијутком, а неки се савијутком и завршавају (нпр. код г, њ, њ, ц, ш, и, треног т итд.). Стубови су благо нагнути удесно, често код истог слова они нису паралелни, већ су усмерени један према другом. Облици слова су устаљени. Различите типове имају *ѣ*, *т*, *ѣ*, *ѡ*. Слово *ѣ* је полууставно, ретко има грчки облик. Углавном је *т* треног, неколико пута је двоног и једанпут једноног (74а/10). Поред лигатурног *ѣ*, изузетно ретко је писано *о* са птичицом. *Омеѡа* се често јавља и са средњом цртом и без ње. Међу малим словима је и знак *ѣ*, по облику као у савременој српској ћирилици. Од већих слова налази се високо *т* (надвучено са обе стране или у облику седмице), *ѣ*, *ѣ*, широко *ѣ*, *о*, *с* и изузетно ретко *ѡ*, издужено *к*. Неколико пута се налази на *в* са размакнутих петљама. У врсти, у по једном или у два-три случаја и брзописни тип имају: *а*, *б*, *ж*, *р*. Ретко се среће и *а* комбиновано од полуустановних и брзописних елемената: *а* са стубом који залази у доњи међупростор и савија се на крају лево. Елементи курзива, као и код првог писара, уочавају се у примерима слова *к*, *ю*, *и* у којима је стуб *с* пречком написан изједна. Лигатуре су честе. Над редом су слова *б*, *в*, *д*, *ж* изведена брзописом, а *м* је курзивно.

Правопис је ресавски, ненормализован, са присуством рашке традиције. Од *јерова* употребљени су *ѡанко јер*, *дебело јер*, *високо јер* и *ѡајерак*. Каткад је због нешто дубљег савијутка на почетку стуба *ѣ*, било тешко одредити да ли је у питању *ѣ*. Типичан облик *ѣ*, који се лако могао диференцирати од *ѣ*, констатован је на десетак места (нпр. *ѡѣѣмѣ* 94а/15, *ѡѣѣтѣ* 118б/5 итд.). Група *ја-* је писана лигатуром *ѡа-*. Иза вокала *ја* чешће означава *ѡа* од *а*. Секвенцу *је-* преписивач најчешће обележава са *ѣ-*, ређе се *ѣ-* и *ѣ-*. За *-је* најфреквентније је *-ѣ*, нешто је ређе *-ѣ*, док је *-ѣ* ретко. У групама *ѡа*, *ѡа*, *ѡе*, *ѡе* доследно је *ѡа* и *ѣ*. Једном је лигатура *ѣ* написана уместо *ѣ*: *тѣѣ* Г мн. 115б/15. Слово *ѣ* се пише сагласно ресавским правилима, мада не увек. Етимолошко *ѣ* најчешће замењује *з*. Графемом *ѣ* обележено је *ѣ* у две речи: *ѣ маѣѣѣѣ* 112а/12 и *ѣ ѣѣѣ* 113б/13. Акценатски знаци постоје. Интерпункцијски знаци (и црним и црвеним мастилом) јесу: тачка на средини словног низа, запета, четири унакрсне тачке или три с таласастом цртом.

Језик је српкословенски, са ретким народним општештокавским цртама и са неколико дијалекатских фонетских одлика. Често је место *јера* стављено *а*. Среће се и писање *јера* на месту *а*. Вредности *ѣ* и *ѣ* су изједначене, што показује међусобно замењивање слова. Промену *-л>-о* показује пример *ѣѣѣѣ* 118б/14. Групе *ѣд* и *ѣѣ* се чувају. Глас *ѣ* из српског језика имају две речи: *ѣ маѣѣѣѣ* 112а/12 и *ѣ ѣѣѣ* 113б/13. Нема измене група *ѣр* - и *ѣѣт*-. У заменичком *ѣѣ-* нема метатезе. Предлог *ѣѣ*, иницијално *ѣѣ-*, *ѣѣѣ-/ѣѣѣ-* су неизмењени. Једино се у примеру *ѣѣѣѣѣѣ* 114а/14 налази *ѣѣѣ-* место *ѣѣѣ-*.

Норму српскословенског нарушавају малобројне дијалекатске црте. Једанпут се на месту вокалног *p* налази *ри*: *грилицѸ* 117б/3. Ова појава се јавља у неким рукописима са подручја зетско-сјеничког говорног типа и у неким дубровачким списима.¹ Уз мноштво речи са словом *χ* на месту, срећу се и примери где оно изостаје. У питању је облик *Г* мн. неколико заменица и једног придева (нпр. *Ѡ твон* 37а/5, *оученикъ свои* 77б/9; *бесплѣтны архѣгль* 89а/17). Јављају се потврде са *г* место *χ* (нпр. *не забыгь* 37б/13), са *г* место *к* (нпр. *еретигь* 114б/6).

Деклинацијски и конјугацијски облици су по књижевној норми српскословенског језика: облици *А* јд. именица м. рода за биће једнаки су *Г*, у *И* јд., *Д* и *Л* мн. именица **ї* основа и основа на консонант је *-е-* (*-емь*, *-ехь*), у *Д* јд. сложене придевске промене је *-омоу*, а облици просте придевске промене у *Г*, *Д*, *И* и *Л* мн. нису употребљени. Атематски глаголи, скоро увек, у 1. л. мн. презента имају *-ми*. Глаголи у 2. л. дв. су са *-та*. На једном месту очувана је правилна двојинска конструкција, а неколико пута двојина је замењена множином. Асигматског аориста нема.

Постоје и старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама и низ архаичних иновација у продуктивним именичким врстама.

У области морфологије писар је употребио следеће општештокавске облике: именице м. рода **о* основа у *Л* јд. (*ω хлѣбѸ* 114б/11) и *А* мн. (*гласлове* 119б/7), именица ж. рода **а* основа у *Л* јд. (*ω воды* 114б/11), *А* јд. заменице м. рода (*кога* 117б/21), енклитички облици заменица у *Д* (*моу* 115б/4, 5), *А* (*га* 118а/12), *Г* јд. присвојне заменице ж. рода (*Ѡ свок* 112а/10), заменички облик са основом *ко-* (*кои* 111б/10), *Г* јд. придева м. рода (*Ѡ деснога* 117а/19), *Д* јд. придева ж. рода (*грѣшнои* 96б/17), презент 3. л. јд. (*лаже* 117б/18-19), 1. л. мн. (*несмо* 44б/9, *ксмо* 46б/17 итд.). Заменица *къто* нађена је у облику *тко* 114б/3, 116а/6 и тако још на два места.

Нема знатних језичких разлика међу деловима *Требника* која су написала двојица писара. Одступања према српскословенском карактеристична су за српски језик, али не значе много за одређивање дијалекатске припадности ова два Србина писара. Испуштање фонеме *x* одликује већину штокавских говора. Само заменичка основа у једном придеву у делу првог писара (*съ бжїемь* 21а/9) и *несмо* 44б/9 у другом има дијалекатски карактер и упућује на косовско-ресавски говорни тип.

Садржај

1а-2б: *Чинь бываеми на ѡс[]/нїе води*. На л. 1б текст се прекида: *...того мли сплѣти се / дшам наши.м. [м]лсгтва мнѣ*. На л. 2а почиње речима: *[]шенїемь намь дароун. дшамь / наши.мь. въ негдѣ пѣти намь а/ггльскок*

¹ *Тирилске рукописне књиѣ Библиоѣке Маїице срїске*, књ. 7, *Акаѣисїи*, *Сїихолоѣје*, *Боѣородичници*, Нови Сад 1999, 73; Милан Решетар, *Дубровачки зборник од ѣод. 1520*, СКА, Посебна издања, књ. С, *Философски и филолошки списи*, књ. 24, Београд 1933, 135.

п'бнїе... На л. 26 текст се прекида: ...можесть напаствованнымъ помощи / []
Ѡригноу срѣдце.

3а-5б/6: *Молийѣва омиваѣа*. Нема почетка, текст иде од речи: []зною
съхраны, несъкроуше/нноу въ немъ, дѣховнѣю печь/ть.

5б/6-8б/11: *Сице приход[]/[] Ѡ льтиньскык вѣры*

8б/12-20б/13: *Начело шброученїю*

20б/14-26б/5: *Чинь втораго брака*

26б/6-59б/19: *Чинь бываемы погри/ба белцемъ*

59б/20-66а/16: *Последованїе бывак/ми нѣдѣ кѣ/тнею оусьп'шїи.мъ.*

66а/17-90б: *Чинь бываемы на шсѣенїе / масла*

91а-96а: *Чинь бываемы исповѣда/нїю прьвомѣ.*

96б-99б: *Мѣтва иже глѣть шперен и/ли дѣховникъ*

100а-110б/17: *Чинь бываемы на стѣое Бѣго/тавлкнїе*

110б/18-118б/15: *Слѣжба и ѣставъ стѣго / шѣа нашего Вьснїа Великаго[]
/ ш правнѣхъ дѣшевнїихъ*

118б/16-121б: *Мѣтва глѣма нѣдѣ ко/ливомъ*

122а-129б: *Чїстны параклїсь [Бѣи].*

Зайиси

На л. 129б полууставом, црним мастилом: *писа кнезъ мирославъ свои
черн / анов[к]и*. У продужетку су четири слова, а можда и пет, написана са
већим размаком и нејасно је да ли је у питању нека скраћено написана реч:
i [] е оу'тї и.

Испод, другом руком, мешовитим писмом (полуустав, брзопис), црним
мастилом: *писа козманъ / и милвой желнѣано/вичи брат[ѣ] петрѣ / мана ѣ. м[]
и*.

На листу налепљеном на унутрашњу страну задње корице, око средине
листа, полууставом, избледелим црним мастилом: *писа / [р]атко[х] / и нїкако*.
Изнад и испод ових речи овде су и трагови још неких бележака које су
нејасне и нечитке.

Исїоријай књиѣе

Од породице Јоце Вујића, библиофила из Сенте, рукопис је откупљен
1948. године. Књига је у инвентар Библиотеке Матице српске уписана 1.
октобра 1948. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиџе у Библиоџици Маџице срџске*, Годишњаџ Библиотеџе Матице срџске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 66 (бр. 42).

2. Иванџа Веселинов, *Прилоџ историџи збирџе рукописних књиџа у Библиоџици Маџице срџске: џослераџни џериод (1948-1956)*, Годишњаџ Библиотеџе Матице срџске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 40, 41, 46, 48.

3. Димитрије Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Јуџославиџи (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историџу, језик и књижевност срџског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 112 (бр. 1636).

74. PP I 25 (PP 125 - 352 B 9) - 113434

ТРЕБНИК ВИКТОРА ЛЕПАВИНЦА

1714. година

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, 163 л. (последњи је празан) 152-156x92-95 мм, текст 105-11x65-68 мм. Број редова је скоро увек 17, ретко 18. Иза последњег реда са десне стране понегде се налазе једна или две речи. Према запису на л. 162а, б књигу је преписао Виктор Лепавинац у манастиру Моноштору 1714. године.

У рукопису се налази само једна врста воденог знака: 1) грб са јеленом на точку, тип Декер 276а из 1717. године.

Рукопис садржи 21 несигнирану свешчицу, од којих св. 1-9 и св. 11-20 имају по 8 л., св. 10 је са 9 л. (последњи лист је лепљењем додат, али текст тече без прекида), а св. 21 чине 2 л. (на првом листу је запис писара, а други је празан).

Књига није рестаурисана. Последња два листа су волантна. Ивице многих листова су искрзане, а на доста њих видљиве су мрље од влаге. Постоје и остаци воска и рупице од црвоточине.

Корице су дашчице косих рубова према унутрашњој страни, обложене мрком различито орнаментираном кожом. Од двеју копчи сачувани су само остаци. На хрпту су два ребра.

Писмо је мешовито: претежно је полууставно, уз присуство и неких брзописних облика, а само брзописом изведен је последњи ред (три речи) на л. 64б. Рукопис је леп и исписан. И код полууставних и код брзописних слова разликују се пуне и танке линије. Подвучене и надвучене црте обично изостају. Почечи стубова доста слова (нпр. *ї*, *и* (леви), *к*, *га*, *к*, *ю* итд.) савијени су улево. Украсна црта среће се само код надредног *з*. Поред полууставног и брзописни тип у врсти имају: *а*, *б*, *в*, *д*, *е*, *ж*, *и*, *к*, *т*, *ч*, *к* и *ю*, а над редом *р*. Над редом само у брзописном типу срећу се: *в*, *в*, *ж*, *м* и *з*. Од већих полууставних слова потврђују се широко *е* и бубрежасто *в*, а већа брзописна

слова су: а, в (са улево испупченим стубом и лучним раздвојеним петљама), д, е, з, с, високо т и ѿ.

Књига је скромно украшена. На л. 1а постоји заставица, а на више листова налазе се вињете. Иницијали су велика слова изведена киноваром и црним мастилом или њиховим комбиновањем, а украшена понегде тачком или цртом. Наслови су исписани такође киноваром и мрким мастилом, а мешовитим писмом (полуустав, брзопис), при чему је само почетно слово велико, док су остала мала. На горњим маргинама листова јавља се „жива глава”.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од знакова за *јер* долазе њ, њ и ѡајерак. За иницијално *ја* редовно је стављено ѡа, а за *-ја* поред *-а* (обично иза *ї*) јавља се и *-ѡа* (углавном иза *а, е* и *о*). У писању *је-* слово *е-* преовлађује над већим *е-* (полууоставно широко и брзописно) и лигатуром *к-*, док је за *-је* углавном присутно мало *-е*, веће *-е* је ретко, а лигатуре *-к* нема. Секвенце *ља, ња* реализоване су са *ља, ња*, али често и са *ла, на* (нпр. *ѡставлати* 124б/16, *вишнаго* 82а/4). Спој *ња* понегде је неправилно употребљен уместо *на* (нпр. *беѡдња* 93а/9). У писању *ље, ње* лигатура преовлађује над *е*. Спој *нк* ретко се потврђује и за *не* (нпр. *ѡгонкѡ* 148а/5-6, *прогнѡваше* *кл(е)* 156а/7). Лигатура *к* уместо *е* среће се и у случају *славкѡци* 61б/8-9. Слово *ї* није увек у одговарајућој позицији. Слово *ѡ* је ретко, долази на етимолошком месту. У ретким случајевима преписивач омашком пише *ш* уместо *ѡ* (*заѡитѡель(!)* 109а/3, *заѡитѡель* 136а/15). Акценти и спирити су стављани. Од интерпункцијских знакова користе се: тачка, две тачке (са цртом и без ње), запета, три, четири тачке или пет тачака у кругу.

Језик је српкословенски. Многобројни су примери са словом *а* уместо *јера*, али се понегде среће и *е* (нпр. *враѡеѡство* 116б/13), што је вероватно остатак предлошка. Слово *ѡ* већином је написано исправно, али се налазе и међусобне замене *ѡ* и *е*. Рефлекс старословенског *ѡ* је *е*, сем два пута, када долази рускословенско *'а* (*беѡначални* 17а/12, *почаль еси* 24б/6), што је такође остатак предлошка. Вокално *л* се чува, сем у примерима *слези* 106б/12, *слезе* 106б/15, где се потврђује рускословенско *-ле-*. Групе *чр-, ѡт-, жд* и *ѡ* доследно су заступљене. Нема метатезе заменичког *вѡ-*, као ни замене *вѡ, вѡ-, вѡз-/вѡс-* са *ѡѡ-, ѡѡз-/ѡѡс-*. Слово *л* на крају речи се чува. Слово *х* пуно пута изостаје у наставцима речи или се неоправдано јавља (нпр. *Г мн. ѡсть твои* 51а/9; *А јд. вѡ стѡѡ твои хѡ ѡрѡ* 4а/4). Уместо *в* понегде стоји *ѡ* (нпр. *ѡѡѡѡѡ* 73б/14), а присутно је и упрошћавање групе *ѡс* у *ѡ* (*ѡѡѡѡѡ* 117б/6).

На морфолошком плану српкословенска норма се претежно чува. Изједначени су облици *Г* и *А* јд. м. рода за биће. У *Л* јд. именица са основом на **ї* и на консонант усвојен је наставак *-и*, сем две потврде консонантске промене, где је *-е* (*вѡ полоѡдне* 7а/13, *вѡ дне* 155б/8). У *И* јд., *Д* и *Л* мн. именица са основом на **ї* и на консонант је *-е-*: *-е.мѡ, - ехѡ*, са изузетком *Л*

мн. *заповѣдиѡ* 46б/15, где је *-нѡ* уместо *-ѣхъ*.¹ У Д јд. сложене придевске промене је *-омѡ/-ѣмѡ*. У 1. л. мн. атематских глагола и глагола *имѣти* је *-ми*. У 3. л. дв. глагола углавном је *-та*, али је присутно и *-те* (*роуце ... саздасте ме* 51а/11-12). Нема супина, а ни асигматског аориста.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Од црта општештокавског карактера долазе: наставак *-ѡ* у Л јд. именица м. рода **o* промене (*на ... погрѣвѡ* 80б/9, *о рабѡ* 98б/12), *-и* у Л јд. именице ж. рода **a* основе (*въ ... вери* 161б/2); наставак *-ѣ* уместо *-ѣѣ* у Г јд. заменица ж. рода (*ѡ ... твоѣ* 54б/12, *глави ваше* 3б/9 итд.), *-и* уместо *-ѣ* у Д јд. заменице (*к теби* 145а/3); *-омѡ* у Д и Л јд. м. рода сложене придевске промене (Д *нескврноѡ* 36б/11, Л *въ ... плацаничноѡ* 81б/4 итд.), *-он* у Д и Л јд. ж. рода сложене придевске промене (Д *к ... роудившон* 76б/4, Л *въ стон* 22а/3 итд.), *-ѡмѡ/-ѣмѡ* уместо *-имѡ* у Л јд. м. рода меке сложене придевске промене (*о съвишнѡ* 98б/8, *ѡ ... бѡжнѡ* 104б/8); императив са основом на *-и-* а не на *-ѣ-* (*не вѣдите* 126б/5).

Придевски наставци *-омѡ* (Л јд. м. род тврде промене), *-ѡмѡ/-ѣмѡ* (Л јд. м. род меке промене) и *-он* (Д, Л јд. ж. род), као и императив са основом на *-и-*, а не на *-ѣ-*, карактеришу и рускословенски језик.

Српкословенску норму нарушава и случај Л јд. придева м. рода меке именичке промене са наставком *-ю* (*о рабѡ бѡжнѡ* 98б/12), употребљен аналогно облику именице са којом придев конгруира. Такође се јавља и Л мн. именице ср. рода **jo* основе са наставком *-ахъ*, уместо *-ихъ* (*въ срѣдѡцахъ* 119б/16), који је иначе присутан у неким нашим старијим споменицима.² Среће се и И јд. *сеуморѡцию* 76а/1 са наставком *-нѡ*, уместо *-ѣю*, под утицајем **i* промене. Потврђује се и Г мн. *динари* 77а/18 са сажетим наставком *-и* уместо *-ни (=и)*. Сажимање *-ни* у *-и* више пута долази и у облицима Г мн. именица ср. рода на *-нѣ* (нпр. *ѡправдани* 52а/6-7, *прѣгрѣшени* 146б/12). Реч *рамо* 41а/15 је покрајинског карактера.

Према сачуваном запису рукопис је преписан у манастиру Моноштору у Бачкој, тј. на простору шумадијско-војвођанског дијалекта. У прилог томе сведочи и наставак *-и* уместо *-ѣ* у Д јд. именице ж. рода **a* промене и личне заменице *ты*, као и присуство *-и-* уместо *-ѣ-* у основи императива, што су

¹ У Л мн. именица ж. рода на сугласник крајем 15. века развија се наставак *-ихъ* / в.Ђ. Даничић, *Историја облика срѣскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, у Београду 1874, 141; Александар Белић, *Историја срѣскохрватског језика*, књ. II, св. I, *Речи са деklinацијом*, Београд 1965, 73.

² Ђ. Даничић, *истио*, 136; А. Белић, *истио*, 86; уп. и: Вера Јерковић, *Фонетске и морфолошке црте Стихологије Киријана Рачанина*, Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 6, *Стихологија Киријана Рачанина*, Нови Сад 1996, 132.

и црте савременог српског књижевног језика. Потврђене рускословенске особине указују на то да је препис настао са предлошка руске редакције (директно или индиректно).

Садржај

1а-4а/8: **Послѣдованіе мѣтвь / баби мѣтва баби а:**—

4а/9-26а: **Послѣдованіе кр'щеніа прие/мкѣтї попь ѿроче глеть:**

26б-27б/9: **Чинї вбрѣченію**

27б/10-38б: **Чинї венчаніа по скопичанїи / вбрѣченіа**

39а-45а: **Чинї втораго съпрѣженіа**

45б-74а: **Послѣдованіе погрѣба вел'чалскаго**

74б-77а: **Чинї спровада рекше / съ теломї до гроба**

77б-81б: **Чинї погрѣба млднцемь**

82а-89б: **Чинї над коливоми ѿмршнїми**

90а-132б: **Чинї свеѣцати масла**

133а-143а: **Чинї водици**

143б-154б: **Честнїи параклїсь прѣ/сѣїе Бце**

155а-159б/6: **Мѣтва дховнаго ѿца:**—

159б/7-160б: **Мѣтва егїда что поднеїтї / скврнїю вина или масла / или крѣса и любо ца:**—

161а-161б: **Мѣтва над коливоми въ / памети сѣыхї и над новїми / брашноми. и въсакомѣ прїношенію и швоцїю:**—

Зайиси

На горњој маргини л. 1а црвеним мастилом налази се сигнатура, која датира из времена пре доласка књиге у Библиотеку Матице српске: **XVI. 912.**

На доњој маргини л. 89а, б су пробе пера црним мастилом.

На л. 162а, б руком писара Виктора Лепавинца, брзописним писмом, а мрким мастилом записано је: **Саврши се Сан Тревникъ / летоми ѿ рождѣ-
ства хїства аѿдї (=1714) / мїсца юліа кѣ днѣ ва монасѣтирѣ називаемомї
моїн(о)цїорї / храми вавѣденїе прїсѣїе бѣн. при / насѣтоецїомї епискпе кїрї
григори / рѣкою мне оудаго и многогрѣшнаго викторїа леп(а)в(н)нїца: — / и
млю се чатѣцими братїе честнаа аще что тако члкъ погрѣши ви їже любимци
испра/влантїк и незавїдї(н)те тако бл҃ги / рави хїсви понеїжї(е) невелїда есамї
/ и ѿдолїаствѣ неїскѣсанї: — / и скоросѣти ради погрѣши: — / Егїда се писа
гавѣ / и мета ѿ некоего брата / ѿгавїла га стаа бѣа / въ днѣ страшнаго
испитанїа / и того радї неѣстроєнїно дело / и аще что погрѣшено вбрѣцете
того ради понеїже / више мисаль имахї / в гавнї нежелї в ѿдолїа/ствѣ: — : —**

Испод тога истом руком, истим писмом и истим мастилом долази: **Угла-**
вленіє Книжици / крѣченіє велічаніє а и в / погрѣвъ белце.м и млднцел.м / коливо
маісло сѣеніа водница / молвалні бѣн. млтви по/грѣвни:

На л. 163б новом руком, мешовитим писмом (полуустав, брзопис), а мрким мастилом је белешка: **w возпопова(!) кннаа (вероватно книга) / w воs(?)**
книга / попов[.]

Испод тога истом руком и истим мастилом су пробе пера.

Испод тога новом руком су пробе оловке.

На залепљеном листу са унутрашње стране задње корице вероватно истом руком и оловком стоји: **П.**

Историја књи́ге

У инвентар Библиотеке Матице српске рукопис је заведен 17. новембра 1953. године, са напоменом да је затечен. Сачувани печат Библиотеке Српске православне велике гимназије у Новом Саду на унутрашњој страни предње корице и печат Мушке гимназије у Новом Саду на л. 3а и 13а сведоче о ранијем власништву те књи́ге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Љубомир Стојановић, *Сѣари срѣски зайиси и најѣиси*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност, Прво одељење, Споменици на српском језику, књ. XI, Ср. Карловци 1925, 24-25 (бр. 7432).
2. Владимир Р. Петковић, *Преглед црквених сѣоменика кроз ѣовесницу срѣског народа*, Београд 1950, 194.
3. Петар Ђорђић, *Историја срѣске ћирилице. Палеографско-филолошки ѣрилози*, Београд 1971, 332 (сл. 129).
4. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукојисне књи́ге у Библиојеци Мајѣице срѣске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 66-67 (бр. 43).
5. Иванка Веселинов, *Прилог истѣорији збирке рукојисних књи́га у Библиојеци Мајѣице срѣске: ѣослерајѣни ѣериод (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 43, 46, 48 (бр. 43 на списку).
6. Иванка Веселинов, *Срѣске ћирилске рукојисне књи́ге XVIII века у Библиојеци Мајѣице срѣске, I Дајѣиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 43-44 (бр. 5).

75. PP I 26 (PP 126 - 352 B 19 - 24 - 3124) - 28050

ТРЕБНИК

XVII век, осма деценија и 1704. година

Хартија, мастило црно и мрко, боја киновар, 131 л. и 3 празна листа (2 на почетку и 1 на крају књиге) додата приликом њеног преповезивања. Величина листова је 138x98 мм, али није првобитна. Текст је 110-120x70 мм. Највише је страница са 16 редова текста. На тридесетак листова с почетка и на десетак листова с краја књиге исписано је по 17 редова. Има и неколико страница у целој књизи са по 18, 19 и једанпут са 15 редова. Ретко су речи или две речи спуштане у десни угао доње маргине. Један писар.¹

На крају, одвојена од књиге, налазе се два међусобно повезана листа са записима. Они не припадају *Требнику*, што показује различита хартија. Њих је неко, ко зна када, накнадно ставио на крај овог рукописа. Новијом нумерацијом, оловком, ови су листови означени бројевима 130 и 131.

Према воденим знацима рукопис је писан у осмој деценији XVII века (1670/80): 1) круна са дуплим дном, звездом, полумесецом и контрамарка DVI, врло сл. Београд, МСПЦ 336, фрагмент 1, око 1680; 2) круна са пет зубаца, звездом, полумесецом и контрамарка BV, врло сл. Праг, NM IX F19 из треће четвртине XVII века и Београд, МСПЦ, Грујић 53 из 1666; 3) круна са пет зубаца, звездом и полумесецом, у комбинацији са три полумесеца и контрамарка VG, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 115 из 1680; МСПЦ, Грујић 23 из 1665/75; МСПЦ, Грујић 107-V хартија из 1675/80. и Нови Сад, БМС PP I 24 око 1680; 4) детаљ круне са звездом и полумесецом и контрамарка SS, врло сл. Праг, NM IX F19 из треће четвртине XVII века и Љубљана,

¹ Због записа који се налази на л. 130а и у коме се помиње јеромонах Григорије из манастира Шишатовца 1704. године, овај рукопис је њему атрибуиран и у литератури је под насловом *Требник ѿога Григорија, 1704. год.* (в. *Литературу*).

UNB 6 из 1667; 5) круна са седам зубаца, звездом и полумесецом и контрамарка TP, врло сл. Београд, НБС 105 из треће четвртине XVII века и Николајев 244 из 1671.

Листови 130 и 131 писани су на другој хартији: 6) детаљ грба који се није могао идентификовати, али према запису на тим листовима они су из 1704. При повезу: 7) грб са лавом, тзв. „Pro Patria”, сл. Нови Сад, БМС РР I 24, највероватније из XIX века.

У рукопису није сачуван изворни број листова у свешчицама. Преповезивањем створено је 17 свешчица са различитим бројем листова. На почетку је свешчица са 4 листа. Следи 14 свешчица у којима је наизменично по 10 и по 6 листова. Затим долази свешчица са 6 листова и последња која има 7 листова. Овако спојени листови не показују непотпуне свешчице и прекиде у тексту. Свешчице су вероватно биле сигниране ћириличким словима у бројној вредности на првој страни, црним мастилом. Данас се ознаке свешчица донекле виде на четири места, а остале су можда уклоњене опсецањем. Листови су нумерисани арапским бројевима, мрким мастилом, у горњем десном углу. Понегде због опсечености листова, бројеви се делимично виде. На првом листу са текстом је број 10, а то значи да је књига на почетку имала још листова. До броја 14 прекида нема, а даље следи нумерисани низ 16-118, 120-128, 131-134 и 136-143. У овој нумерацији има грешака. Бројеви 1001, 1003-1009 су место бројева 101, 103-109, бројеви 1012-1015 су низ 112-115, број 10020 је место броја 120, а 10040 је место броја 140. Новија нумерација листова, писана оловком, такође арапским бројевима у горњем десном углу листова, тече од првог до последњег листа с текстом, тј. од 1 до 129. Она је коришћена у давању примера и садржаја *Требника*.

Књига је у добром стању. Примерак је незнатно опсечен приликом преповезивања, али су маргине остале велике. Понеки лист нема горњи или доњи хоризонтални маргинални простор. Листови су запрљани и флекави од влаге. Реставрацијом су додате ивице и углови листова на којима је то било потребно (почетних двадесетак листова).

Корице су картонске. Тамномрка украшена кожна облога сачувана је скоро у целини, а нестали делови су попуњени новијом кожом у окер боји. Утиснути орнаменти на старој кожи су исти и на предњој и на задњој корици. Сачувани делови коже на хрпту су такође орнаментирани. Постоје две копче чији су ремени од новије коже.

Писмо је мешовито, полуустав и курзив, а има и слова која одликују брзопис. У палеографском погледу нема новина, а мешовито писмо користи се у времену настанка рукописа. Смењивање писама постоји на истој страни, па и у истој речи и све је писала једна сигурна и вешта рука, мада се на први поглед због неуједначеног изгледа писма и прилично неустаљене величине слова чини да је у питању више руку. Писмо је јасно, уредно и лепо. На неким местима неједнак је размак међу редовима.

Поједини делови текста по палеографском критеријуму имају већи број словних облика типичних за полуустав, а мањи је број облика који припадају курзиву, па и брзопису. Код слова ретко се разазнају тањи и пунији потези. На разним местима је дебљина потеза различита због пера којим се писало. Карактеристична особина полуустава су приметно заобљени завршеци стубова (а, г, десни стуб код и, м и н, оба код п, сва три код треног т), односно почеци (неки од три стуба код ц, оба код ц, леви код га и стуб слова ђ, к и ю). Стуб слова ї заобљен је и на почетку и на завршетку. Међу полууоставним словима типолошки варира само е, полууоставно је и грчко. У мање од десет речи налази се њ писано као њї. Од већих слова присутни су широко е, о и ѡ, високо т, ђ, ђ, издужено ї, и, к, с. Пуно пута у полууоставу писано је и курзивно м. Оно је као у савременој писаној српској ћирилици, а на једном месту има облик писаног латиничног слова (34б/1). Слова а, д, к, ђ често су брзописна. Нека мала слова и на местима где претеже полуустав претежно имају курзивни (а, и) и брзописни тип (в положено, в квадратно, ж ређе тропотезно са кратким средњим стубом, чешће положену осмицу пресеца стуб који прелази и горњу и доњу линију низа, з различити облици су без углова). Велики је број лигатура. Надредних слова има пуно. По облику су, као у врсти, само су мања.

Има и делова текста који својим општим изгледом, као и изгледом већине слова припадају курзиву. Везивање слова у речима углавном није спроведено. Слова а и м у неким речима, неколико пута и кад су на граници двеју речи, имају потез који их повезује. Једном су везани т+е, т+и, и+м, а+с. На местима на којима преовлађује употреба курзивних слова ретко је писано полууоставно а и м. На л. 115б/6-117б писмо је скоро чисто курзивно. У овом курзиву квадратно брзописно в је често, а ређе се среће курзивно в које подсећа на савремену писану српску графију.

И у полууоставу и у курзиву нека слова имају брзописне елементе – крајеви продужених стубова у доњем међупростору савијени су улево (а, г, р, ц, ц).

Допуне, писане другом руком и другим мастилом (мрко, избледело црно и окер) налазе се на неколико места. Речи су дописане или између редова или су на вертикалној маргини, па и попреко (нпр. 7а, 7б, 97б итд.).

Заставица нема. Иницијали су велика црвена слова, каткад са биљном шаром у дну слова или са украсном цртом на стубу. Наслови су киноварни. Слова су у њима најчешће мала, ретко су нешто крупнија од малих слова или су велика. Непосредно уз текстовни блок на простору маргине понегде малим киноварним словима написана су упутства. На почетку реченица или одељака су мала или велика слова, црвена или мрка. Скоро сви листови имају „живу главу”. Речи у „живој глави” исписане киноваром потичу од писара књиге и на њих се ретко наилази. Одговарајуће кључне речи из текста, мрким мастилом, писала је друга рука, углавном на горњим маргинама, одн. на листовима без горњих маргина „жива глава” је на доњим

маргинама. Приличан број листова је повезан кустодама. Да би нови одељак почео у првом реду следеће стране, текст на претходној страни понегде се завршава у простору доње маргине. Тако је спуштан у маргину део речи или реч у целини, па и до четири речи. Исто тако, у блоку, да би наслов следеће целине ишао од почетка реда, у претходном реду последња реч није завршена, механички је прекинута.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоје и њ и њ, мада се често тешко разазнају. У употреби је и *високо јер*, а *ѡајерак* је сасвим редак. Група *ја-* је доследно писана са *ѡа-*. Скоро је сасвим уједначено и писање *-ја* са *-а*. Само је у заменици *ѡѡа* неколико пута направљен изузетак (нпр. 92б/9, 103а/15 итд.). Група *је-* обележена је обично са *ѡ-*, ређе са *ѡ-*, ретко са *ѡ-*, док се *ѡ-* среће само у помоћном глаголу *ѡѡѡ(ѡѡ)*. За *-је* најфреквентније је *-ѡ*, мада је и *-ѡ* прилично присутно. На *-ѡ* за *-је* наилази се ретко на крају реда, а у блоку још ређе. Групе *ѡа*, *ѡа*, *ѡѡ*, *ѡѡ* пишу се чешће лигатурама. Има мање примера без лигатура, тј. *ѡа*, *ѡа*, *ѡѡ*, *ѡѡ*, а сасвим је ретко и *ѡѡ*, *ѡѡ*. Слово *ѡ(ѡ)* није увек употребљено сагласно ресавким правилима. Графије *ѡ* има на етимолошком месту или на месту *ѡ*. *Јѡри* је веома ретко (*ѡѡ*). Наилази се на сложенице са одвојено написаним деловима. Титла није увек стављана. Акценатски знаци постоје. Од интерпункцијских знакова се јављају: тачка (у висини средине слова, ретко је црвена), запета (такође почиње на средини словног реда), две тачке комбиноване с цртом (и црвеним и црним мастилом).

Језик је српскословенски. У знатном броју примера место *јѡрова* у јаким положајима је *ѡ*. Супротне појаве, означавање етимолошког вокала *ѡ* *јѡром*, има у десетак речи. Вредност *ѡ* и *ѡ* су изједначене. Примера са *ѡ* место *ѡѡѡа* има пуно, а речи у којима је *ѡ* место *ѡ* нађено је неколико. Особине које спадају у редакцијску норму, чување вокалног *ѡ*, *ѡ* на крају речи и слога, група *ѡр-*, *ѡѡ-*, *ѡѡ* и *ѡѡ* доследно су спроведене. У заменичком *ѡѡс-* нема метатезе. Замена *ѡѡ*, *ѡѡ-*, *ѡѡѡ-/ѡѡс-* са *ѡѡ*, *ѡѡ-*, *ѡѡѡ-/ѡѡс-* нема.

У морфологији многобројни примери потврђују норму и показују писменог писара. Именице м. рода за бића у А јд. имају облик Г. Увек је у И јд. и у Д мн. наставак *-ѡѡѡ*, а у Л мн. *-ѡѡѡ* код именица са основом на *ѡ* и на консонант. У сложеној придевској промени у Д јд. је *-ѡѡѡѡ*. Именички наставци придева у Г, Д, И и Л мн. нису употребљени. Атематски глаголи у 1. л. мн. презента имају наставак *-ѡѡ*, али не увек. У 3. л. дв. глагола је наставак *-ѡѡ*. Супин не постоји, а ни асигматски аорист.

Има у рукопису и старих дублетних форми у непродуктивним врстама које су се под утицајем народних језика налазиле још у старословенским споменицима. И старословенске иновације у продуктивним именичким врстама су евидентне.

И поред старања писара о књижевно-језичкој норми и рукопису има деклинацијских облика који одступају од правила. У Л јд. именица м. рода **ѡ* основа и именица ср. рода **ѡѡ* основа неколико пута, мање од десет, је

-оу (-ю). Српски падежни наставак -е у А мн. је у једној именици м. рода *о основе и придеву (православ'не хѣстѣне 5а/2). Из српског језика су два придева у Л јд. с наставком -ом (на страшноѣм 106а/3 и о содомѣскоѣмъ 114а/15) и десетак Д са -ои. Из српског је и И личне заменице 3. л. мн. (са ниѣма 7а/6) и основа ко- у И јд. (коиѣм 41а/9), па и прилог г'дѣ 526/1, 2, 3.

У области глагола такође има појава из народног језика писара. Једном је у 1. л. јд. презентѣ српски наставак: бѣгодарѣм те гѣ бѣже мои 1076/10 (има мало даље и: бѣгодарѣ 1076/13). Српски наставак -мо у 1. л. мн. презентѣ евидентиран је шест пута (нпр. не растрзаѣмо 13а/5-6, кѣмо 16а/10, вѣзсиламо 386/14-15 итд.). Неколико партиципа не конгруира правилно. Двојина је понегде замењена множином.

Ови наноси из народног језика нису од великог значаја да би се рукопис ближе локализовао. Само нас упућују на штокавску територију. Локалних језичких црта има мало. У двадесетак примера у наставцима деклинације, у падежима множине, у Г чешће, у Л ређе, испуштено је -х (нпр. Г рабѣ твои 266/7, ѿ вечни мѣкъ 966/6 итд.; Л вѣ ѿѣдрота твои 26а/1, вѣ миѣле 1106/15 итд.). Ови примери можда могу да буду сведочанство о губљењу фонеме х у говору писара, али то је карактеристика већине штокавских говора.² Насупрот овоме за написано -х у Л јд. (ѿ единѣм грѣшнѣѣх 316/4) и у Г мн. (ѿ колѣтихъ 96/12) нема оправдања. Тешко је рећи да ли је код заменице вѣсь десетак пута у А мн. неоправдано стављено -х или је облик Г мн. употребљен уместо А, па ову црту треба издвојити као синтаксичку дијалекатску појаву: за всеѣх 5а/2, за всехъ 9а/16 итд. Два придева у Л јд. имају наставак -им: ѿ бжѣтавниѣм посеѣени 25а/16, ѿ люѣски (грешком изостало -м) нежеѣдѣстви 376/10, а једном је придев са -ю: ѿ рабѣ бѣжо 29а/13. Наставак -им у Л је писарева грешка, а -ю долази аналогично према наставку именице.

Црте унесене под утицајем народног језика не могу да нас упуте на одређени тип писаревог говора.

Садржај

1а-3а: Молиѣва ѣрвоѣа дана ѣо рођењу деѣеѣа, недостаје почетак све до речи: наѣ ѿсѣжѣдѣниѣх. и проѣти рабе твоѣи / сен им(ѣ) ѣр(ѣ)къ и всемѣ домоу вѣ нѣмже роди се ѿроче...

3б-5а/4: Послѣдованѣе ѿбрѣченѣю.

5а/5-136/9: Чинѣ бивѣѣми на вечанѣе(!). На л. 5б јектенија се прекида речима: ... и незазор'номѣ прѣбиванѣю Гѣ: — / о еже даровати се имѣ и наѣмѣ вса гаже. На л. 6а текст Молитве почиње од речи: и приѣпѣт се ка жене своѣи. и бѣдѣта / ѿба вѣ па'тѣ ѣдѣнѣ.

² Павле Ивић, Дијалектолоѣија срѣскохрваѣскоѣ језика. Увод и ѣѣокавско наречје, Нови Сад 1956, 32.

- 136/10-186/7: Чинъ бѣваеми вѣнчанію вто/раго брака
 186/8-476/9: Чинъ бѣваеми малѣлѣ сѣненію
 476/10-64a/7: Последованіе погріванію мн/рскимъ члкомъ
 64a/8-70б: Чинъ бѣваеми шпелѣ младе/ничалскомъ
 71a-72б: Чинъ бѣваеми болнаго прічелѣтити
 73a-81б: Часни молавань престіе влѣдиче наш(е) / Бце: —
 82a-85a/14: Млтва сѣномъ дѣховнімъ
 85a/15-85б/15: Млтва раздрешити всакѣ клеѣтѣвѣ
 85б/16-86б/4: Млтва за без'даждіе
 86б/5-87a/15: Млтва в томѣждіе за бездаждіе
 87a/16-88a/3: Млтва за безвѣдріе
 88a/4-88б/13: Млтва источнікѣ поганѣ
 88б/13-89б/7: Млтва винѣ или / малѣлѣ аце слѣчит се wskvrniti се
 89б/8-90a/3: Млтва сасѣдѣ поганѣ
 90a/4-107б/6: Млтви ка сѣтомъ причестію
 107б/7-111a/9: Єгїдѣ полѣчиши добраго висера
 111a/10-114б/3: Чинъ бѣваеми исповѣданію
 115a-129б: Слоужба вжлѣтавніе / лѣтоургіе иже ва сѣтихъ / шѣа нашего
 Івана Златош/та. На л. 117б текст Трисвете песме се прекида речима: ...
 иже / сѣздави чѣка по шбразѣ своемѣ / и по полд(о)вно. и всакім дарованіемъ.
 На л. 118a прозба јектеније за оглашене од речи: сѣединити сѣен своен
 апѣлѣцен цркви... На л. 121б завршава се молитва Приношења. На л. 122a
 молитва Узношења почиње од речи: твоего тѣ бо єси Бѣ неизреченни /
 недовѣдомъ непостижимъ невидѣмъ / прісно си такождіе си...

Зайиси

На листу залепљеном са унутрашње стране предње корице, полууста-
 вом, мрким мастилом је делимичан садржај књиге према листовима који су
 нумерисани мрким мастилом. Тако је дат садржај од л. 2 до л. 122. Са леве
 стране овог исписа, попреко, написан је и наслов са л. 122, а текст ове
 целине тече до л. 125. За оно што се у књизи налази од л. 126 па до краја
 рукописа на овом месту података нема. Могуће је да су садржај и „жива
 глава” на листовима од исте руке. Бројеви којима су означени листови у
 садржају идентични су са бројевима на одговарајућим листовима књиге.

На л. 1a у десном доњем углу, савременом писаном ћирилицом, црним
 мастилом: **Рук. 24.** На вертикалној спољашњој маргини, попреко, новом
 руком: **3124.**

На л. 56б-57a, доње маргине, новом руком, континуирано, мешовитим
 писмом (полуунав, брзопис), избледелим црним мастилом: **Т сѣа кнѣга моли-**

тавникъ / христофора крѣшедолца /[]]. Последња реч са л. 57а не може да се разазна, јер је лист опсечен. На л. 92б-93а, доње маргине, истом руком, мрким мастилом, исто је поновљено. Под именом на л. 93а види се још реч **лѣто** и четири ћириличка слова у функцији броја, али се не могу одгонетнути јер су оштећена опсецањем.³

На л. 114б, белешка исте руке, мрким мастилом, изузев потписа на крају исписа, нема нарочит значај: **садѣи(?) праведними сконъ/чавшаго се дѣшѣ раба твоего / спасе покон сахранѣе его въ блаженен жизни таже ѿ ѿ(!) тебе / члоколѣпче(!) и въ поконци твоимѣ / гѣ идеже васи сѣни твои почи/ваютьъ покон раба своего тако единѣи / си чловеколѣбѣцъ и слава ти / еси бѣ сашадъ въ адъ и ѣди ѿпо/сани раздрешъ ѣсапшаго раба тво/его дѣшѣ спасе, полкоин [ак]инина / една чиста и непорочна дево / родшита бѣ бесемене того моли / спасти се дѣшамѣ нашимѣ кнѣ / [ѣ] ѣцѣѿлфлѣцѣ пѣхѣнѣло/рѣ - последње две речи тајнописом значе: христофоръ крѣшедолцѣ. Чини се да је ово и „живу главу” у рукопису написао исти писар.**

На л. 66б-72а, спољашње вертикалне маргине, новом руком, континуирано, полууставом, избледелим црним мастилом: **сна / кнѣга / попа / нешка / ѿ мѣлѣта / зовоми / грѣдѣлицѣ / блѣзь / вѣчке|р|ѣ|ка / синѣ / аѣи / нѣколи|н|.**

На л. 130-131, који су одвојени од књиге и налазе се на њеном крају, а међусобно су повезани, има записа и разних потписа мешовитим писмом (полуустав, брзопис), различитим рукописима, па и писаних обрнуто у односу на књигу. Мастило на овим листовима је мрко, црно, избледело црно, а и окер. Има и шврљања, и црним и црвеним мастилом.

На л. 130а, писар Симеон из Шишатовца: **сѣа сѣа и дѣшѣспасѣитѣ|л|на / кнѣга глѣ|м|н молитавникъ / попа григориа ѣрмонахъ / шишатов[]инна, въ то / врѣме подигоше |с|ѣ|лѣ|т|не / брани ѿ бѣ|з|ж|в|ж|ни(!) и трѣ|к|л|ѣ|т|и(!) / ѣгарѣ|с|к|не брани, на римское / црѣ|с|т|в|не, на цесара лѣ|ш|п|л|да, / и на срѣ|с|к|ою землю, често / пленеци ѣвн|х| таково|м|ъ / на|с|и|ли|ю и таковои брани / тог|д|а лѣтѣ мн|м|о|т|ѣ|к|ѣ|ц|н| / ѣ, ѣ, гѣ, (=7213) а ѿ новне / блго|д|ѣ|т|и |ѣ| хѣ|а| дѣ|д| (=1704) / про|с|т|ѣ|т|ѣ| ми оѣи сѣи ели|к| / грѣ|во| шара ѿвѣ|н|се| / цѣ|ц|ѣ|л|ф|л|ѣ|е|е|е| - последње две речи, скривено име писара, значе: **симѣи|н| шишатовѣ|н|ин|.****

Испод овог записа, другом руком: **на неѣнне на [] / на веллѣкѣ [].**

На л. 130б, новом руком: **писѣ попѣ нѣванѣ и мнѣ / себѣ и ѣди и насти.**

Испод тога, новом руком: **писа грѣа и вѣнца / и стѣванѣ вѣичнѣ / ѿши|к|о|на|кѣ| шишато|в|цѣ.**

Испод тога, новом руком: **мои и твои твоѣ|го| и моѣ|го| жив[].**

Испод тога, новом руком: **писа ивка / за своѣ дѣшѣ / ѣрманаѣ гриѣ кошѣ|х|(?).**

Испод тога, новом руком, обрнуто у односу на књигу: **пи|с|ѣ|а| веллѣсавѣ нѣсн|мѣ|[].**

³ Према Љупки Васиљев у питању је година **ѣ ѣ ѣ ѣ** (=7191, тј. 1683) – в. њен рад у овој књизи.

На л. 131а, другом руком, испод бележака преко којих је шврљано, обрнуто у односу на књигу: *мариа мона[х]на / анана вѣка.*

Испод тога, другом руком, избледелим црним мастилом, у правцу књиге: *писа рѣжица / шцѣ / стоанѣ и матери / а[]еспини [].* Иста рука на листу залепљеном на задњу корицу, црним мастилом: *писа рѣжица степа/нова / ковѣла.*

Још на л. 131а, новом руком: *писа иана попо/виѣ [] на новинѣ.*

Испод тога, новом руком: *пѣа попѣ иванѣ.*

На л. 131б, новом руком: *молитва ити на пѣт / бѣ бѣ нашѣ ислѣтнини и живи пѣтъ[] / пѣтшаислѣтвоивави са слѣгою (над о је и надредно .м) свои.мѣ иѣсифол.м / сапѣтшаислѣтвѣи влѣдка и рабѣ твоѣ.мѣ / и.м[] и валѣакого шѣѣреваниа / и навета избави и .мирѣ и бла/го.моциѣ паки ѣстрои васакое / правди про.мн.салѣ твоѣа(!) / по заповѣд[](ѣ).мѣ твои.мѣ ислѣпанѣи[]на / жителскиѣхъ и небѣслѣниѣхъ влоша(?) / паки вазвратити се бл[] / како твоѣ естѣ црклѣтво.*

Испод тога, новом руком: *да се знаѣ како прихидо.*

Испод, новом руком: *писа вѣи.*

Невештим рукописом, између цитираних записа и бележака на л. 131а, б, ређају се још нечије нејасне и нечитке речи или имена.

На листу залепљеном на задњу корицу, новом руком, мешовитим писмом (полуустав, брзопис), црним мастилом: *си молитавѣника попа монѣсѣа / шишатовѣчанна.*

Испод тога, другом руком, мешовитим писмом (полуустав, брзопис), мрким мастилом: *си сѣти молитѣвникѣ / глѣ.ми ѣкѣпи га попѣ / нешко ѣ попа ѣирѣ / за ѣ и ѣ (=140) новаѣа / и сада за [] ѣ (=3) [] / ва л(ѣ)тѣи ѣ ржѣслѣтва хсѣа / 1696 ѣ вѣтѣна 76 / 72 [] 94(?) / снѣ аѣи николѣ / из градѣнохѣлицѣ / и зово.ми.*

Историја књиге

Рукопис је у инвентар Библиотеке Матице српске заведен 1. марта 1933. године. Нема података о начину и времену прибављања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стева Милованов, *Списак књига и рукописа у Библиотеци Матице српске*, Нови Сад 1899, 88 (бр. 120).
2. Иванка Веселинов, *Прилоѣ историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 57.

3. Иванка Веселинов, *Прило̄ историји збирке рукописних књӣа у Библиоџеци Маџице српске: џослераџни џериод (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 40 (бр. 2).

4. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књӣе XVIII века у Библиоџеци Маџице српске, I Даџиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 42 (бр. 4).

5. Димитрије Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Јӯославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 112 (бр. 1637).

76. РР II 13 (РР 170 - 352 С 24) - 113457

ТРЕБНИК ГЕОРГИЈА ЦВЕТКОВИЋА

1793. година

Хартија, мастило мрко и киновар, боје црвена, зелена (светлија и тамнија), мрка, окер, љубичаста, 62 л. (празни су л. 37-62) 186x117 мм, текст 140-160x90-100 мм. Број редова варира од 17 до 22 (најчешће је 19). Иза последњег реда са десне стране на више места стоји понека реч или део речи. Један писар. Према запису на л. 1а књигу је преписао Георгије Цветковић, у Великој Кикинди (данас Кикинда), 1793. године.¹

У рукопису се налази само једна врста воденог знака: 1) грб са мачем, тзв. „Patriarcale”, сл. Ајнедер 183 из 1799. године.

Рукопис садржи 19 ненумерисаних свешчица и по један посебно лепљењем додат лист на почетку и на крају књиге. Свешчице 1-2 (предња страна 4. л. у св. 1 је празна), 14-15 (полеђина 4. л. у 15. св. је празна), 17 и 19 имају по 4 л., св. 3-13 су са по 2 л., у св. 16 је 8 л., а св. 18 састоји се од 6 л. Оригинална фолијација листова, исписана у горњем десном углу њихове предње стране ћириличким бројевима \bar{a} - \bar{a} (=1-31), а мрким мастилом, тече од 6. до 36. л. у књизи. Сем ње, постоји и новија нумерација рађена оловком, која обухвата све листове (1-62).

Листови су цели и имају позлаћен рез. На многим листовима видљиве су мрље од разливеног мастила, влаге и воска.

Корице су картонске, облепљене мрком једнако орнаментираним кожом са златотиском. Задња корица ја пукла по средини уздуж, а кожа јој је прилично оштећена. На хрпту је пет ребара.

¹ У овом опису листови се наводе према фолијацији исписаној оловком.

Писмо је полуустав. Слова су лепа. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене и надвучене црте стављане су недоследно, почетне по правилу изостају, док су украсне ређе присутне. Слова су типолошки устаљена (варира само **з** које је писано као број 3, тј. у виду двоструког лука, или са пречком на врху). Од већих слова употребљавају се широко **є**, **о** и **ѡ**, издужено **с**, високо **т**, веће **в** са вертикалним или улево угнутим стубом и лучним, обично раздвојеним, петљама. Долазе и нека друга већа слова, која се од малих разликују само по величини (нпр. **а**, **д**, **з** итд.). Над редом само брзописом потврђују се **в**, **з**, **м** и **н**.

Заставице се налазе на л. 1а, 2б, 7б, 9а, 25б и 33а. Иницијали су црвени и црни, а срећу се двоструко, троструко или неколико пута виши од малих слова. Чешће су украшени тачкама или биљним елементима. Понегде су уоквирени, као у штампаним књигама (оквир је правоугаоног облика и ишрафиран). Од украса постоје и вињете које се јављају на више листова у тексту, испод текста, или на маргинама. Наслови су исписани црвеним мастилом, или црвеним и црним (прво слово је црвено, а остала су црна, прво слово је црно, а остала су црвена, или је део наслова црвен, а део црн). Слова у насловима су велика, делом су велика, а делом мала, или је почетно слово у првој речи или у још неким речима велико, а остала су мала. На горњим маргинама већине листова постоји „жива глава”.

Правопис је рускословенски. Од јерова постоје **ѣ**, **ѡ** и *ѡајерак*. У писању *ја*- углавном се користи лигатура **ѡа**-, а ретко **ѡ**- (*ѡзыкѣ* 9б/кустода, А мн. **ѡ** 31а/18 итд.). За *-ја* у словенским речима, како и налажу рускословенска правила, скоро увек је написано **ѡа**-, док се **-а** среће понегде (Г јд. ж. род *чистѡа* 3б/2, *нашеѡа* 33б/14 итд.). У несловенским лексемама *-ја* је правилно означено са **-а** (нпр. *мѡхеѡа* 3а/9). Иза свих сугласника (сем **ч**, **ж**, **ш** и **џ**) редовно је стављено **ѡ**. У складу с рускословенском нормом иза **ч**, **ж** и **џ** потврђује се **ѡа**-, док иза **ш** поред **ѡа** долази и **ѡ** (нпр. Г јд. ж. род *вашѡа* 18а/11, А мн. ж. род *нашаѡа* 11б/6). У писању *је*- слово **ѡа**- је доста чешће од **ѡа**-, а за *-је* потврђује се **-ѡа**-, сем једног примера где је **-ѡ** (*множествениѡ[м]* 27б/5-6). Група *ље* означена је претежно са **ѡа**-, или се у неким случајевима јавља **ѡѡ** (нпр. *составѡѡна* 3а/4, *прославаѡѡна* 4а/9, *благословаѡѡна* 4а/10). За *ње* доследно је **ѡа**-. Слово **ѡ** углавном је употребљено по рускословенским правилима. За *ј* користи се графема **ѡ**. Слово **ѡ** (вредност **з**) среће се на етимолошком месту. Слова **ѡ** и **ѡ** не пишу се увек по рускословенској ортографији, а **ѡѡ** и **ѡѡ** су на одговарајућем месту. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, две тачке, запета и тачка са запетом. На крају реда као знак за растављање речи долазе две паралелне црте или само једна црта.

Језик је рускословенски. Рефлекси вокализованих полугласа су **ѡ** и **ѡ**. Слова **ѡ** и **ѡ** се понегде међусобно замењују. Слово **ѡ** је већином написано по норми, али је више пута и неоправдано употребљено, или уместо њега стоје **и**, **ѡ**, што је последица писаревог изговора **ѡ** као *и*. На месту старословенског **ѡ** и **ѡ** потврђује се *ја*, односно *'а*. У складу с рускословенским

језиком долазе групе *ep, op, ol, lo, po*. Слово *ци* има вредност *ич*, а и група *жд* се чува, сем једанпут када се јавља *ж* (оутврђајуциѸ 36а/8), потекло из предлошка.

У области морфологије малобројна су одступања од језичке норме. Случај Л јд. именице ж. рода *а промене са наставком *и* уместо са *-ѣ*, који се среће у запису писара, резултат је наноса из српског народног језика (оу ... кикинди л. 1а/3), а у складу са српским језиком присутно је и чешће сажимање наставка *-ий* у *-и* у А и В јд. сложене придевске промене м. рода (нпр. *перви тропарь* 9б/14, *гнѣвъ ... движими* 20а/5-6). Под утицајем тврде промене писар понегде употребљава и облик Г мн. именица м. рода на *-ць* са наставком *-овъ(-овѣ)*, а не *-евъ* (нпр. *чѸдотворцовъ* 17а/4, 12, *чѸдотворцѡвъ* 20б/17). Такође, у неким случајевима двојину замењује множином.

Садржај

2а-3б: Пѣснь Бѣдцы весма оумилителна.

4а-4б/7: Пѣснь архієпископѸ на истоци(ницы) : дѸховныи.

4б/8-4б/16: На бѣгословеніе колывы, и кадѣ-/свѣщенникѣ, режетѣ колачѣ, вѣ-/домѸ званѣ, еже естѣ, поетѣ, /стихирѸ сїю;

5а: Страна је празна.

5б : Зри сїю мѣтвѸ повнегда чтеши ек'/тенію, вѣмѣсто, Гл҃ди Бже нашѣ велики со=вѣтѣ, гл҃голи мѣтвѸ сїю веізі всакагѡ стра=/ха;

6а-7б/15: Мѣтвы вѣ первый день, по=в'негда родити женѣ отроча.

7б/16-8б: Мѣтва во еже назнаменовати ѡ=/троча, прїемлющее има во осмый / день рожденіа своего.

9а-21а: Послѣдованіе малаго / ѡсценіа воды.

21б-25а: *Тройари и кондаци.*

25б-26а/7: Мѣтва на ѡснованіе домѸ.

26а/8-26б/8: Мѣтва егда кто иматѣ иматѣ вни,/ти вѣ домѣ новѣ.

26б/9-27а: Молитва ѡ копаніи кладѣза.

27б-31б: Послѣдованіе / молитвенное, во время гѸ=/бителнаго мора, скотомѣ, или / вѣимѣ попѣщеніемѣ грѣхѣ, / ради нашихѣ, или множестве=ниѣ[м] злохѣтїемѣ дѣвоиским' / чрезѣ лѣкавыхѣ члѣвѣковѣ чародѣ-/нїа бывають.

32а-33а/6: *Тройари и кондаци.*

33а-34а: Мѣсцословѣ с' Богомѣ / сѣымѣ всего лѣта мѣсцѣ септемрїи, / имѣай днѣи, л. день иматѣ часовѣ, вї. и = / ноци, вї. начало Индикта, сирѣчь а.

34б-36а: Воскрѣснаа евр҃гїлїа оутреннаа. Евр҃гїліе.

Записи

На л. 1а писар је оставио запис, исписан полууставом, мрким мастилом (нека слова превучена и црвеним мастилом): **Сію книжицѣ молебнѣю ис'писахъ / Сѣце: Іеродіаконъ / Георгіе, Цветковъ=вчѣ; оу Великой. Кикинди, бывши =/ Покорни слѣжителъ; Августа ка гв.(=21) / 793. гв лѣта.**

На л. 1б новом руком, а писаном савременом ћирилицом и црним мастилом стоји: **На дар / „Матици Српској” / од / Протојереја Василија / Теофановића / пароха / 12 / III 1925. / Чуруг.**

На доњој маргини л. 13б, руком писара, полууставним писмом, а црвеним мастилом записано је: **Зри. / погрѣшкѣ;.** Иза прве речи мало одмакнуто истом руком, истим писмом, а мрким мастилом стоји: **но ѿ семене аврамова прїемлетъ: .**

На горњој маргини истог листа, изнад „живе главе”, другом руком, савременом писаном ћирилицом, а оловком записано је: **Глас 3.**

На истој страни испод „живе главе” оловком је исписана нечитка реч.

На истој страни и на л. 14а/1-7 оловком су прецртани неки интерпункцијски знаци и акценти, а као знак за раздвајање или паузу иза неких делова текста такође оловком стављена је коса црта.

На полеђини последњег празног листа, новом руком, писаном грађанском ћирилицом, а црвеним мастилом, једно испод другог исписана су имена: **Ди[н]а Крижанъ / Васа [ри]ћ / Алекса [] /Штева Крижанъ / Алекса Матеинъ (?) / О[] Јер[и]ћ / Алекса Гр[] / Лаза [Ф]ч[] / Јова Крижанъ.**

Историјалне књиѣ

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 19. новембра 1953. године, без података о начину прибављања. Запис на л. 1б сведочи да је књигу Матици српској покљонио протојереј Василије Теофановић, парох из Чуруга, 12. марта 1925. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, IV/1 књиѣ: 1918-1931*, Нови Сад 1969, 205.

2. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиѣ XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 44 (бр. 6).

77. PP II 14 (PP 171 - 352 C 16) - 48246

ТРЕБНИК

XVI век, трећа четвртина

Хартија, мастило мрко и киновар, интензивно црвеног и бледо црвеног тона, неколико слова је плаво, 109 л. 200-205x145-150 мм, текст 150x90-110 мм. На пуној страни је написано по 20 редова. Један писар.

Према воденим знацима рукопис је настао у трећој четвртини XVI века (1560/70): 1) једнострука котва у кругу са звездом и контрамарка AP, врло сл. Мошин 1639 из 1567; 2) исти тип котве и контрамарка V, врло сл. Мошин 1954 из 1560/70. и 1948 из 1560/70; 3) воловска глава са очима и контрамарка HS, врло сл. Сремска Митровица, MS 204 око 1520. године.

Књига садржи 15 свешчица. Прва сигнатура је $\overline{\text{дї}}$, што значи да је у овом рукопису на почетку било још текста. Сигнатуре ћириличким словима у бројној вредности, црним мастилом и двапут црвеним, налазе се у комплетним свешчицама на 1. л., сем једном, и на полеђини 8. л. Први низ је $\overline{\text{дї}}$ - $\overline{\text{дї}}$ (=11-19). У њему у св. $\overline{\text{дї}}$ недостаје 1. л., а у св. $\overline{\text{дї}}$ нема 4. л. Следи свешчица од 6 листова, а по тексту који се прекида у њој недостају л. 1 и 8. Долазе св. $\overline{\text{кв}}$ - $\overline{\text{кг}}$ (=22-23) са по 8 л. У наставку је непотпуна свешчица, у њој фале л. 1-2 и 7-8. Затим су свешчице $\overline{\text{кд}}$ - $\overline{\text{ке}}$ (=24-25). У св. $\overline{\text{кд}}$ има 8 листова, сигнатура се налази на полеђини 8. л., а последња свешчица је оштећена. Ту су л. 1-4, од л. 5 сачувана је горња половина, од л. 6-7 одерци, а л. 8 сасвим недостаје.

Рукопис није рестаурисан. Листови су запрљани од руку и флекави од влаге и плесни. На л. 88 има накапаног црвеног воска. Неколико листова је волантно, а л. 88 је зацепљен по ширини. Доњи углови листова су згужвани и искрзани, нарочито на почетку и на крају књиге, али су сачуване маргине и текст. Понегде искрзани су и горњи углови и ивице листова. Око средине књиге, на више листова по тексту у последњим редовима на страни, има рупа од црвоточине, али се текст лако рашчитава.

Рукопис нема повез, чува се у картонској кутији. Канап којим су прошивене свешнице је прљав и искидан.

Писмо је полуустав. Рукопис је уредан и исписан, лако се чита. Разликују се танке и пуне линије. Подвучених, надвучених и почетних црта нема. Украсна црта се понегде јавља код већих слова. Слова су уједначена, једнако крупна и једнако усправна. Типолошки варирају *є* (полуустановно и грчко *ε*), *т* (троногo, двоногo и једноногo), *ѡ* (лигатурно и *о* са птичицом) и *ѳ* из диграма *оѳ* (са десним стубом који се спушта у доњи међупростор и облик у ширини словног низа као латинично *v*). Писар је графему *ж* написао у шест речи (26б/5, 6х3, 29а/16, 32а/14), а *ѡ* у две (101б/15х2). Стуб слова *ї* и леви стуб у лигатури *ѡѡ* најчешће се на крајевима извија. Ретко се слова *р*, *ѳ* из диграма *оѳ*, *ѡ* и *ѡ* у доњем међупростору завршавају савијутком улево. Већа слова су често писана, а постоје: широко *є*, *м*, *о*, *с* и *ѡ*, високо *т*, *ѡ* и *ѡ*, издужено *н*, *к*, *п*, бубњевито *в* и *в* са полукружним раздвојеним петљама, веће *з* у облику тројке и брзописно *а* и *ѡ*. Срећу се у блоку крупнија и друга слова, црвена су или црна, а не види се правило и систем употребе. Понегде у последњем реду на страни нека слова *д*, *з*, *р*, *ѳ* из *оѳ*, *ѡ* и *ѡ* имају изразито продужен део (реп, стуб и сл.) у доњу маргину, који се најчешће на крају савија улево и завршава петљом. У реду и брзописни облик имају: *а* (често), *б*, *в*, *г*, *д*, *ж*, *к*, *л*, *м*, *р*, *ч* и *ѡ*. Надредна слова су најчешће брзописна. Слова из полуустава, само мања, над редом су ретка.

Заставица нема. Киноварни иницијали су богато украшени биљним мотивима по којима су понегде црне тачке и црте. Велика слова су црвена, каткад имају биљне шаре и украсне тачке, па личе на мали иницијал. Наслови су црвени. Неки почињу у везу у ширини текста, а у наставку тих наслова слова су мала. Има и наслова исписаних само малим словима. Упутства су ретко писана на маргинама. Слова су у њима полуустановна, а има их и брзописних.

Правопис је ресавски, ненормализован. Употребљавају се *їанко јер*, *високо јер*, *їајерак* и ретко *дебело јер*. Редовно за групу *ја-* пише *ѡ-*, а за *-ја* обично долази *-а*, ретко *-ѡ*. У речима са иницијалним *је* превагу има широко *є* над *ε* и *ε*, а речи са лигатуром *ѡ* има неколико. Најчешће је за *-је* писано *-є*, док се широко *-є*, *-ѡ* и *-ε* срећу ретко. За означавање група *ља*, *ље* се користи спој *ѡѡ*, *ѡѡ*, сем у неколико речи где је *ѡѡ*. Групе *ња*, *ње* су углавном писане са *ѡѡ*, *ѡѡ*, а на неколико места и са *ѡѡ*, *ѡѡ*. Лигатура *ѡ* се у неким примерима налази уместо *є* (*врѡменѡ* 71а/10, *бывшѡмѡ* 71б/6, *ѡѡѡ* 76б/8, *постигѡѡѡ* 80а/6 и др.). Употреба слова *ї* није увек у складу с ресавском нормом. Графема *ѡ* има вредност *з*, налази се и на етимолошком месту и место *з*. Слово *ж* је на етимолошком месту (речца *ѡѡ* 29а/16 и глагол *ѡѡѡ* 32а/14), затим на месту етимолошког *ѡ* (повратна заменица *ѡѡ* 26б/5, 6), на месту етимолошког *је* (Г јд. ж. рода *ѡѡѡ* 26б/6) и на месту етимолошког *је* (Г јд. *ѡѡѡ* 26б/6). Двапут написано *ѡ* је место етимолошког *јѡ* (*живоѡѡѡ* *ѡѡѡѡ* 101б/15). Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, две тачке са таласастом цртом и запета. Понегде се

уз последњу реч у реду, на доњој линији реда, налази знак +, црним мастилом. Функција знака није јасна. У речима је негде испуштено слово, па и слог или је место једног слова написано друго. Наилази се и на скраћеницу без титле. Ових очигледних преписивачких грешака нема пуно, али су ипак отежавале читање и разазнавање облика и учиниле су понегде текст неразумљивим.

Језик је српскословенски. У једном случају је *а* уместо *јера* (съ снахою 35б/2). Многобројне су потврде мешања слова *ѣ* и *е*. Према књижевној норми чувају се у речима вокално *л*, *л* на крају речи и слога, као и групе *чр-*, *чѣт-*, *жд* и *џ*. Нема нарушавања норме ни код предлога *въ*, иницијалног *въ-*, *въз-/ въс-* и заменичког *въс-*.

Фонетски лик прилога за место *къде* на неколико места је народни: *гдѣ* 63а/10, 11, 63б/6, *гдѣ* 63б/13 итд.

У наставку два придева *-х* је изостало у Г мн.: *сѣты твои|х|* 100а/17 и *ѡ безстрѣтнѣи* 103б/4. Због краја реда облик *въз|дѣвѣ* 64б/12 није поуздана потврда губљења *-х* у језику писара.

На морфолошком плану углавном нема нарушавања норме: облици Г и А јд. именица м. рода које означавају биће су изједначени, у И јд., Д и Л мн. именица на консонант и именица *ѣ* основа је *-е-* (*-е.мѣ*, *-е.хѣ*), у Д јд. сложене придевске промене је *-омоу/-е.моу*, а у 1. л. мн. атематских глагола је *-мы* (*-ми*). Неколико пута писар је сачувао правилне двојинске конструкције. Супина, а ни асигматског аориста нема.

У рукопису има дублетних форми у непродуктивним врстама које су настајале под утицајем народних језика још у старословенском. Постоји и низ деклинацијских облика у продуктивним именичким врстама које су познате архаичне иновације.

Општештокавске црте су ретке. Један Г јд. ж. рода **а* промене је с наставком из народног језика: *водѣ* 87б/1. У деклинацији заменице (*нѣ*)*кѣи* долази *-ко-* у Н мн. *некон* 35а/10 и у А мн. *коѣ* 60б/2. Једанпут заменица у Г јд. има сажет наставак: *твоѣ* 103а/19. У сложеној придевској промени књижевну норму нарушавају облици м. рода у Д јд. (*съпрѣстол'номѣ* 8а/20) и ср. рода у Л јд. (*ѡ исранлыгѣско.мѣ* 100а/10), као и облици Д и Л јд. ж. рода с наставком *-ои* (*рождѣшои* 15а/4, *въ боудѣшои* 31б/15). Облик 1. л. мн. презента једног глагола више пута је с наставком *-мо* (*въз'силамо* 31б/18-19, 32б/6 итд.).

Присутне народне црте имају општештокавски карактер. Регистровани придеви без *-х* нису довољни да би се ближе одредио дијалекат којем је писар припадао.

Садржај

1а-17б/14: *Чин ойела мирјана*. Нема почетка, недостаје све до речи: *Юцим се блжен'ствѣ:— полк(о)н:— Прїндѣ смръть тако хицникѣ. / пристоупы тлитель и раз|роушнї / мѣ...*

176/15-23a/9: Чинь бываемы над коливомъ

23a/10-266/12: Млѣтвы различны на всакъ потрѣбѣ. Садржи: Млѣнтва на шснованіе цѣрквы (л. 23a/11-236/10), Млѣ(нтва) егѣда кто хоцеѣтѣ съзыздѣлати(!) домъ (л. 236/11-24a/7), Млѣтва, на блѣсвеніе гроздію (л. 24a/8-246/7), Млѣ(нтва) въ нкѣгѣда начеты брати, лозіе (л. 246/8-25a/5), Млѣ(нтва) начети вино кыпѣлау (л. 25a/6 - 256/14), Млѣ(нтва) на гоумнѣ въ негѣда начнеѣтѣ врьцїи (л. 256/15-26a/8), млѣ(нтва), въ нкѣгѣда сънести что скврьнїи[] (л. 26a/9-266/12).

266/13-20: Чинь бываемы егѣда слоучит се ѣскврь/н'ноу или нечистѣ въ нове въ/пад'ноути въ вино или масло, или въ ино что таково. Текст се после две реченице на истом листу прекида код речи: ...и вѣлїати осѣненіе сѣтїи х' / бѣгогавлїи въ нкѣго, гїци, и тако

27a-326/9: Разне молиїве. Садржи: Молиїва освеженя сасуда (л. 27a-276/5), Млѣ(нтва), о иже въ запреценїи соуцїи х' / и себѣ клѣтвою свѣзавши х' (л. 276/6-28a/16), Млѣ(нтва), о шврьг'шим се вѣры вѣвѣде/нїи, или невѣденїи (л. 28a/17-296/18), Млѣ(нтва) о мрътвы х' ѡлчченныи х' ѡ некы х' / егѣда въ жити бѣше, и сїе прочитаѣтѣ / архїереи (л. 296/19-306/16), Млѣ(нтва), оскв'рьн'цим се хрїстїаномъ (л. 306/14-316/19), Млѣ(нтва) простити чедо дѣховное (л. 316/20-32a/16), Млѣ(нтва), наѣдї съсоудомъ шскврьншии мї се (л. 32a/17-326/9).

326/10-42a/6: Чинь исповѣданїю

42a/7-61a/4: Чинь бываемы на шсвѣц(ѣ)нїе ма/сла оусп'шии мї иноко мї и вѣлце м'ї

61a/5-78a: Чинъ над' оумрьшим' іерѣшомъ. Текст се прекида на л. 70б: ... егѣдаже покорѣт' се емѣлї / вьсачьска. тогѣда и самъ снѣ поко[]. На л. 71a текст почиње речима: братїе тако ѣбо наѣлї неп'цоуѣтъ / члѣкъ...

786-87a: Слѣжба на сѣое Бог(о)гав'лїнїе,

876-966/3: Чинь на шсценїе водѣ на нов / мѣсць на сѣтї х' мак'кавѣи. Текст се на л. 92б прекида: ...да вы намъ / члѣтѣю сїю носити шдѣждїоу ѡ водїи. На л. 93a почиње речима: нх'же прѣвѣе врагъ сластїю ѣкрадї...

966/4-1096/12: Млѣтвы прочитаемыѣ въ нкѣгѣда боудетъ съмрътоносное, съ/писани патрїаршїи мї трьновскыи мї / кїрь Ѣѣѣмїемъ. На л. 966 текст се прекида: ...страш'ное и прѣвнше естѣв'ное снѣ/положенїе прѣневрѣг'ше. вѣсакїої. На л. 97a почиње речима: []любїа прѣмногаго наводѣи, тако / да иже къ грѣхѣ нашемоу неѣдрьжа/нїе... На л. 1096/11-12, коїи је искидан, текст се у горњої половини листа прекида речима: ...въ злобѣ шветшав'ше и ногами на/шннн безѣмне храмлюще.

Зайиси

На л. 16-2a, на доњим маргинама, брзописом, мрким мастилом: плати п[л]одѣше дмитаръ / новаваца(!) лѣвнцїи х' [] / мїрковнса из / [].

На л. 15б, на доњој маргини, новом руком, мешовитим писмом (полу-устав, брзопис), избледелим црним мастилом: *исчезохъ ѿ рождѣннѧ моего и ш/ставихъ прочаа лета живота мое/его(!) нь к тебе прибѣгохъ гѣ спси ме.* На левој маргини, истом руком, истим писмом и мастилом, попреко: *кѣрацѧкт |се рабъ бѣжи нелекмъ / крѣста въ пікі []. въ име шца и сна / и ст[го дха] и гна истино и въ вѣ/ки.*

Историјай књиѣ

Рукопис је купљен од Јоце Вујића, библиофила из Сенте, а у књигу инвентара Библиотеке Матице српске заведен је 1. октобра 1948. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Прилоѣ историји збирке рукописних књиѣ у Библиотеци Матице српске: послерајни период (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 41, 45.
2. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 109 (бр. 1582).

78. PP II 15 (PP 172) - 212244

ТРЕБНИК

XVI век, последња деценија и један лист из прве половине века

Хартија, мастило мрко, црно, боја црвена, интензивног и бледог тона, 192 л. 198x138 мм, текст 147-150x85-90 мм. На пуној страни исписано је по 24 реда текста, само је на једној 23. Шест писара. Први је писао текст на л. 1а-5б, други на л. 6а-71б/5, трећи на л. 71б/6-90а, 181а-182б, 189а/14-190б, 192а, б, четврти на л. 91а-180б, 183а-186б, пети на л. 187а-189а/13, а шести л. 191а, б.

Према воденим знацима рукопис је настао у последњој деценији XVI века (1590/1600): 1) једнострука котва у кругу са угластим тролистом и контрамарка bV, врло сл. Мошин 2335 из 1590/1600; 2) исти тип котве и контрамарка 3-M-B, врло сл. Пећ 50 из 1604; 3) исти тип котве и контрамарка MP, врло сл. Пећ 59 из 1590/1600. Лист 191 по структури се разликује од претходне хартије и има: 4) детаљ кардиналског шешира, који нема све елементе за прецизно датирање. Ова врста знака по правилу припада првој половини XVI века. Лист 192 по структури хартије више личи на претходну хартију и има неку нејасну контрамарку која се није могла идентификовати.

Рукопис има 25 сигнираних свешчица и још 4 листа која њима не припадају. На средини доње маргине на а страни 1. л. и на б страни 8. л. потпуне свешчице имају сигнатуру. Ћириличка слова у бројној вредности су полууставна или брзописна, писана су мрким мастилом, једанпут и црвеним. У низу $\bar{a}-\bar{c}\bar{d}$ (=1-24) у св. 1 нема л. 1-2 и л. 8, у св. 4 полеђина 2. л. је празна, у св. 12 је 5 листова (полеђина л. 5 је празна), а у св. 16 недостају л. 4-8. Из св. 23 изгубљен је 1. л., а л. 8 ове свешчице грешком је увезан иза 8. л. св. 24. После овог сигнираног низа су 2 исписана неозначена листа, а онда следи св. $\bar{k}\bar{e}$ (=25). Иза последње свешчице налазе се још 2 необележена листа с текстом. Поред наведених ознака свешчица на средини доње мар-

гине у неколико кватерниона, на 1, 2. или на полеђини 8. л. налазе се и ћириличка слова у бројној вредности, полууставна, мрким мастилом, која показују неки други низ. С обзиром да ових других ознака на већини листова нема, немогуће је служити се њима. По средини горње маргине на сваком 1. л. у св. 2-10 налази се таласаста црта. Листови су нумерисани арапским бројевима, оловком, у горњем десном углу, од 1 до 192. Међутим, нумерација л. 172-180 није исправна, јер је лист са бројем 180 погрешно увезан. У току испитивања рукописа, а на основу текста, бројеви 172-180 су исправљени на 173-180, 172.

Књига је раније крпљена. Листови су више или мање запрљани од руку. По њима има јачих и блеђих мрља које су настале од влаге и плесни, а и рупа од црвоточине. На почетним листовима текст уз спољашње вертикалне маргине је оштећен невештим крпљењем. Тридесетак листова с почетка је доњим делом одвојено од корица. У записима на маргинама понегде недостају делови слова што значи да је књига опсецана. Рупа у спољашњем десном углу л. 125 је закрпљена елипсастим комадом хартије и брзописом, црним избледелим мастилом, попуњен је текст. Тешко је рећи да ли је текст допунио нови писар или неки од писара књиге.

Картонске корице су обложене мрком кожом. Кожа је у угловима истрвена, а на предњој и задњој страни и зацепљена. На средини предње корице је орнамент, крст у златотиску. По кожи на хрпту утиснута је геометријска шара, једва се види.

Заставица нема. Иницијали су смештени ван блока. Изведени су црвеним мастилом, ретко и црним. Красе их биљне шаре, тачке или украсне црте. Наслови су црвени. Писани су великим словима у ширини текста, а у продужетку слова су мала, такође црвена. Понегде је први ред из наслова у везу. Велика слова су често ван блока, углавном су црвена, има их неколико и црних. Нека су украшена и личе на мали иницијал. Упутства, писана комбиновано црним и црвеним мастилом, ретко су стављана на вертикалне спољашње маргине. На крају мањих целина понегде је последња реч у реду незавршена, а у следећем реду почиње нова целина, великим словом.

Писмо *īrvoḡ īisara* је полуустав. Рукопис показује вештог писара. Слова су лепа, али нису увек устаљена по крупноћи. Разлика између пуних и танких линија постоји, али је мање изражена у ретким деловима текста писаним ситнијим словима. Нема почетних, надвучених и подвучених линија, а ни украсне црте. Писар употребљава троного *т*, двапут и једноного. Слово *ѡ* је лигатурно, у две речи је *о* са птичицом. *Омеџа* се среће и са средњом цртом у висини бочних страна и без ње. Већа слова су ретка. Неколико пута пише високо *ѣ* и *ѡ*, а слова *є* и *о* су или широка или издужена. Малобројна надредна слова су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Користе се *īанко јер*, *високо јер* и *īајерак*. Иницијално *ја* означава *џа*, а у примерима са групом *-ја* налази

се -а и ређе -ѧ. Код писања је- знатно претеже є- над є- и љ-. За -је скоро је доследно -є, док је широко -е и лигатура -к у по једном примеру. У означавању ља се јавља ѧа, а за ља долазе ѧа и ѧа. Секвенца ље се пише са ѧк, а ље са ѧк и ѧе. Слово ї се не употребљава увек по ресавским правилима. Слова ѕ нема. Једна реч има з место ѕ. Акценти и спирити постоје. Од интерпункцијских знакова стављана је тачка и запета.

Језик је српскословенски. У две речи је а уместо јера. Јаїї и є се мешају. Књижевна норма се чува у фонетским и морфолошким категоријама. Са наставком -ои из народног језика у сложеној придевској промени су два Д јд. ж. рода.

Писмо другої ѧисара је полуустав. Рукопис је исписан, уредан, чист, врло складан, разговетан и лако читљив. Слова су усправна и лепа. Разликују се танке и пуне линије. Надвлачења и подвлачења нема. Са украсном цртом је једно широко с. Каткад је по неколико речи у низу, па и по неколико узастопних редова исписано истим дуктусом, али ситнијим једноставнијим словима, танким потезима и поједина слова су у брзописном типу. У тексту типолошки варира т (троног, неколико пута двоног и једноног) и ѡ (често лигатурно и ретко о са птичицом). Већа слова су: широко є, о, с, м (ретко), ѡ, бубњевито в, високо т, ѡ, ѡ и издужено к. У одређеним позицијама већа су и друга слова која имају продужен стуб, реп и сл. Поред полуустваног и брзописни тип у реду има слово а. На неколико места је брзописно к и з у облику тројке. Над редом слова су из полуустава, само мања, или су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоје ѧанко јер, дебело јер, високо јер и ѧајерак. Група ја- редовно је написана лигатуром ѧа-, а за -ја чешће је -а, него -ѧа. За је- најчешће се појављује є-, потом широко е-, док је к- ретко. Иза вокала за -је углавном стоји -є, понегде -е и -к. Писање група ља, ља, ље, ље је готово редовно помоћу лигатура. Ретко се у речима среће ѧа, ѧа, ѧе, ѧе. Слово ї није увек смештено по ресавском правилу. Графема ѕ је на етимолошком месту, а и уместо з. Нађе се и з место ѕ. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две, три, четири, па и по пет тачака са цртом или без ње.

Језик је српскословенски. Има речи са словом а на месту јера, а негде се место етимолошког а среће јер. Слова ѡ и є се мешају. Чува се вокално л и л на крају речи и слога. Групе чр-, чѡт-, жд и ѡ су неизмењене. Нема метатезе у заменичком вѡс-. Норма се поштује и у погледу предлога вѡ и иницијалног вѡ-, вѡз-/вѡс-.

И морфолошка књижевна норма се углавном чува. Облици Г и А јд. м. рода за биће су изједначени. Именице на консонант и на ї имају у И јд. и Д мн. -є.мѡ, а у Л мн. -є.хѡ. У Д јд. сложене придевске промене је наставак -о.моѡ. У множини, у косим падежима (Г, Д, И, Л), нема примера просте придевске промене. Атематски глаголи у 1. л. мн. презента су с наставком -ми. Супин се замењује инфинитивом. Асигматског аориста нема.

Постоје старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама које су под утицајем народних језика настале још у старословенском. Потврђују се и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Деклинациони систем књижевног језика ретко је нарушен облицима из српског језика. У Л јд. именица м. и ср. рода *о* промене понеки пример је с наставком *-оу*. По неколико пута именице *а* основа имају *-е* у Г јд., *-и* у Д и Л јд. и *-е* у Н и А мн. Неколико заменица ж. рода меке промене у Г јд. има извршено сажимање. Облик заменице *тко* 28а/19 и Н јд. ж. рода *кога* 54а/16 су из народног језика. Наилази се и на пример Д и Л јд. ж. рода сложене придевске промене са наставком *-он*. Срећу се у презенту примери 2. л. јд. с наставком *-и*, 3. л. јд. и мн. без *-тъ* и 1. л. мн. са *-мо*. Конгруенција партиципа није увек правилна. Двојину негде замењује множина.

Грађење 1. л. јд. имперфекта од презентске основе не спада у српски језик: *вєрѣхъ* 67б/22.¹ У 1. л. јд. презента облик *живимє* се налази осам пута (66б/21, 67а/15, 71а/19, 22 и др.).

Писмо *ѡреѣѣ ѡисара* је полуустав. Слова су читка, уредна, складног изгледа, усправна. Разлика између пуних и танких линија није изразита. Нема почетних, надвучених, подвучених, па ни украсних црта. Често су стубови угнути улево, најчешће почињу савијутком улево, а завршавају се савијањем удесно. Доследно стуб слова *а*, и кад је самостално и у лигатури *ѡ*, почиње у горњем међупростору, нешто испод половине, а завршава се на линији реда или је мало прелази. Ножица слова *ц* и средњи стуб у *ѡ* имају увек савијутак удесно, код *х* крај десног стуба се савија улево. Једноного *т* је стављено у три речи, иначе је треного. Писар употребљава лигатурно *ѣ*, а *о* са птичицом има у две-три речи. *Омеѣа* са средњом цртом у висини бочних страна је распрострањена, док се на облик без средње црте ретко налази. Од већих слова среће се широко *є*, *с* и *ѡ*, крушкасто *о*, бубњевито *в*, високо *т*, *ѣ* и *ѣ*. У врсти скоро је свако *к* брзописно, а и *з* у облику тројке је често. Слова над редом су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Ту су *ѡанко јер*, *дебело јер* (ретко), *високо јер* и *ѡајерак*. Иницијално *ја* увек означава *ѡ*. За *-ја* обично долази *-а*, али је и *-ѡ* често. Група *је-* је углавном писана са *є* - ретко са *е*-, а још ређе је *к*-. Иза вокала *је* означава *є* и изузетно ретко *е*. Доследно се *ља*, *ња*, *ље*, *ње* пишу са *ѡа*, *ѡа*, *ѡк*, *ѡк*. Слово *ї* није увек присутно по ресавској пракси. Графема *з* је на етимолошком месту, а и место *з*. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета и две тачке с цртом.

Језик је српскословенски. Само се у примеру *ѡ вѣвѣѡна* 76а/9 налази *јер* место *а*. Мешају се *ѣ* и *е*. Чувају се вокално *л* и *л* на крају речи и слога,

¹ Имперфекат се и од презентске основе јавља у канону (Супрасаљски зборник) / Ст. Куљбакин, *Старословенска грамаѡика*, Београд 1930, 128/.

групе *чр-*, *жд* и *џ*, заменичко *вѣс-*, предлог *вѣ*, а и иницијално *вѣ-*, *вѣз-/вѣс-*. Осим у примеру *џо* 182б/17, редовно је група *чѣт-*.

Морфолошка структура српскословенског језика није нарушена. Једини елементи посрбљавања су придев ж. рода на *-ои* у Л јд.: *вѣ деснои* 182б/16 и односна заменица м. рода са основом *ко-*: *вѣ кои* 182б/21.

Писмо *чейврийоѡ ѡисара* је полуустав. Рукопис је исписан, леп и лако читљив. Почетних, надвучених, подвучених и украсних црта нема. Слова су неуједначена по крупноћи, а у вези с тим је и разлика у пуноћи потеза. У деловима који су исписани крупнијим словима смењују се тањи и пунији потези, а на местима са ситнијим словима разлика у пуноћи линија је мала. Често се на крају стубова налази савијутак удесно. Стуб слова *а* прелази горњу линију реда, ретко и доњу. Такво је *а* и у лигатури *ѡ*. Писар употребљава треног *т*, а неколико пута је написао једноноги тип. Јавља се *ѡ* са средњом цртом и без ње. Поред лигатурног *ѡ* у неколико речи је *о* са птичицом. Већа слова су: широко *ѡ*, *о*, *с*, *ѡ*, високо *т*, *ѡ* и *ѡ*, бубњевито *в* и *в* с размакнутим петљама, издужено *к* и *с*. Каткад је веће и *л* и *о* крушкастог облика. У врсти слова *а*, *б*, *д*, *ж*, *к* и *з* су и брзописна. Надредна слова су и ситнија полууставна и брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од јерова користе се *ѡанко јер*, *дебело јер*, *високо јер* и *ѡајерак*. Група *ја-* писана је са *ѡ*. У положају иза вокала за *ја* обично стоји *а*, ређе *ѡ*. Секвенца *је-* обележена је са *ѡ-* и са *ѡ-*, ретко са *ѡ-*. У означавању групе *-је* претеже *-ѡ* над *-ѡ*. Групе *ѡа*, *ѡа*, *ѡе*, *ѡе* су реализоване лигатурама *ѡ*, *ѡ*. Слово *ѡ* се користи у одговарајућим позицијама, али има и недоследности. Графема *ѡ* се потврђује на етимолошком месту, а јавља се и на месту *з*. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две тачке комбиноване с цртом.

Језик је српскословенски. У малом броју примера на месту *јера* је *а*. Примећене су и две речи са *ѡ* место етимолошког *а*. Мешање *ѡ* и *ѡ* постоји. Чувају се вокално *л* и *л* на крају речи и слога, групе *чр-*, *жд* и *џ*, заменичко *вѣс-*, а и предлог *вѣ* и иницијално *вѣз-/вѣс-*. Очувана је и група *чѣт-*, сем у два случаја у којима се јавља *џ*: *ниџа* 97б/9, *неџо* 134а/3.

Морфолошки систем је углавном у складу са књижевном нормом. Изједначени су Г и А јд. именица м. рода за биће. Именице на консонант и на *ѡ* у И јд. и Д мн. су на *-ѡмѡ*, а у Л мн. на *-ѡхѡ*. Облици Д јд. сложене придевске промене имају наставак *-ѡмоѡ/-ѡмоѡ*. Атематски глаголи у 1. л. мн. презента су на *-ми*, али не увек. Асигматског аориста нема.

У тексту се налазе и стари дублетни облици у непродуктивним именичким врстама. Срећу се и старословенске иновације у продуктивним врстама.

Наноси из народног језика имају општештокавски карактер. У Г јд. именица ж. рода *а* промене среће се *-ѡ* (*сѡ висоте* 120а/21, *ѡ стране* 186б/6). Има примера Д јд. ж. рода сложене придевске промене са наставком *-ои*. Јавља се *-мо* у 1. л. мн. презента (*несмо* 97б/2, *нмамо* 99б/7, 9, *знаємо* 110б/21

и др.). Једанпут помоћни глагол у футуру II нема -тъ (вѣде створишь 124а/18). У неким случајевима двојину замењује множина. Супина нема.

Писмо *йейѡѡ̄ ѡисара* је полуустав. Рукопис је исписан. Редови нису потпуно прави, благо су таласасте. Слова су неуједначена по крупноћи, нису исте величине ни у диграму *ѡѣ* (*ѡ* је ситније, *ѣ* је увек крупније). Стубови су вертикални. Понегде се разликују пуне и танке линије. Почетних, надвучених и подвучених црта нема. Украсне црте такође нема. Често се десни стуб слова *х* завршава савијутком улево, а леви се на крају савија удесно. Писар пише треног *т*, сем једног једноног (188б/24). Већа слова су: широко *ѡ*, високо *ѣ*, издужено *ѡ* и *с*. Над редом су, ретко, брзописно *м* и *с*.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоји *ѡанко јер*, *високо јер* (ретко) и *ѡајерак*. За *ја-* стоји *ѡа-*, а иза вокала је *-а*. Групу *је*, и на почетку речи и иза вокала, означава *ѡ*. У једној речи за *ља* стоји *ѡа*, а за једино *ња* пише *на*. Неколико пута се среће *ље*, *ње* означено са *лѡ*, *нѡ*, само је једном *нѡ*. Писање *ѡ* не одговара увек ресавској норми. Акценти и спирити су стављани. Писар је употребио тачку, запету и на једном месту је пет тачака распоређених у квадрат.

Све фонетске црте карактеристичне за српскословенски језик потврђују се у једном или у два-три случаја. Исто важи и за морфолошки систем. Има неколико Д и Л јд. ж. рода сложене придевске промене са *-он*. Они су једини нанос из народног језика писара.

Писмо *шестѡѡ̄ ѡисара* је полуустав. Рукопис је већ на први поглед врло особен. Слова су неједнака по висини и редови нису прави, тако да је општи утисак прилично лош, чини се да је писано у журби. Ипак се и ово писмо лако чита. Разликују се пуне и танке линије. Нема почетних, надвучених и подвучених црта, нити украсних. Карактеристична је петља код *а*: горњи део петље почиње танком цртом од врха стуба или нешто испод врха и допире до линије реда завршавајући се задебљаним савијутком удесно. Доњи део петље је танка коса црта. Почиње испод половине стуба, премашује задебљање горњег дела петље и завршава се испод линије низа. Већа слова су: широко *ѡ*, *с* и високо *ѣ*. Надредно је полууставно *м* и *х*, а из брзописа су *д*, *н*, *с*.

Правопис је ресавски, ненормализован.

Језик је српскословенски. У неколико речи је *а* место *јера*.

Требник је писало шест руку, прилично упадљиво различитог рукописа, у истом или приближно истом периоду. Наноси из њиховог народног језика су општештокавски, па ближа територија на којој је препис настао не може да се одреди.

Садржај

1а-3а/4: *Молийѡва жени родиљи ѡсле чеѡрдесей дана*. Недостаје почетак, текст почиње од речи: [сѡда. подобаетъ избѡговати / рожденныхъ. да не непросв[]на скончавают се...

3а/5-7а/15: Мл̄твы еже сътворити и ѿг[]/шен'наго. Текст се прекида на л. 5б: ...и чл̄стныиъ его / теломъ и кровїю. и пришьствнел̄мь. На л. 6а почиѣ од речи: изжд̄лени из нкго всакъ лѣкавъ и нечи/сть доухъ крїе.мын...

7а/15-15б/17: Чинъ крш̄иен̄а (нема изворног наслова).

15б/18-17а/15: Чинъ бываемын на / обрѣченїе

17а/15-23а: Чинъ венча̄н̄а (без изворног наслова).

23б: Страна је празна.

24а-26а/5: Чинъ бываемын на / одѣванїе расы.

26а/6-31б: Послѣдованїе малаго / шбраза. еже ксл̄(ть) ман'тїа.

32а-54а/10: Чинъ бываемын / великаго и аггльскаго шбраза.

54а/11-62б: Чинъ бываемын на ра/злѣченїе д̄шн.

63а-90а: Послѣдованїе быва/емо, ѿ оусьпшїи|х| инокыхъ . . .

90б: Страна је празна.

91а-111б: Чинъ погрыба бѣлць/скаго.

112а-117б: Послѣдованїе бываемо, надъ кѣтїею ѿсьп'шїи.мы.

118а-140б: Слоужба с̄щенїю ма/сла.

141а-162а: Чинъ на шс̄щенїе / масла оусьп'шїи.ми инккѣ.ми и бѣлць.мы.

162б-171а/14: Чинъ бываемын на / с̄тѣе Б҃гоаванїе. Текст се прекида на л. 165б: ... та|жл̄(е). дїакон'ства. / и мл̄твы. попь. или дїако/нь. миромъ Гѣу помл̄им се: На л. 166а почиѣ речима: []бы гнѣва бѣды ноуждѣ, Гѣу: /вьсе|х| трѣвоуцїи|хъ таже ѿ Гѣ / помощи...

171а/15-180б, 183а-185а/9: Слоужба шс̄щенїю / водѣ. на новын мс̄цѣ: тако/жде, и мс̄ца, авгѣста, а. д̄нь. Служба је потпуна. На л. 180б текст се завршава код речи: ...ины, стл̄хры. самогл̄сны. гл̄сл̄, а, а на л. 183а се наставља: днны, стл̄хры. самогл̄сн, гл̄сл̄, а.

181а-181а/16: Молиш̄ва на осниван̄е дома (нема изворног наслова).

181а/17-181б/8: Мл̄л(тва), на|дї новомъ кладенцемъ:—

181б/9-23: Мл̄л(тва), на бл̄свенїе дв̄мѣ и храмѣ:—

181б/23-182а/13: Мл̄л(тва), ѿ / кровы текѣще носомъ и оустн:—

182а/14-182б: Мл̄л(тва), с̄тго ап̄сла Павла ѿ змые:—

185а/10-187а/11: Чинъ бываемын помы/ти хотеще моцїи с̄тыхъ.

187а/12-189а/13: Чинъ на възд̄вн/женїе. Чл̄стнаго крсл̄та

189а/14-190б: Мл̄тва юже гл̄кеть архїерен, или / д̄ховникъ. хотецомъ причестити / се бж̄лствын|х|(!) и животворецїи|хъ тан/нь. Текст се на л. 190б прекида речима: ...за твоего рава име |рл̄(екъ). прѣзри тако бл̄гь

191а-191б: Чинъ исїовесїи. Недостаје почетак прве молитве све до речи: тако не зло пом'нивъ с̄гргѣшен'на... На л. 191б је текст друге молитве.

192а/1-19: Мл̄л(тва), на|дї шсквр̄ншїи.м се въ брашне / ѿ погань.

192a/19-192б: Мlлl(тва), на вьсакообразнен немоци. Текст се на л. 192б прекида речима: ...вьсакъ / грѣхъ и вьсакъ болѣзнь. ты бо еси

Зайиси

На л. 22а, на унутрашњој вертикалној маргини, попреко, курзивом, бледомрким мастилом: сlа книга мнѣ авро[].

На л. 23б, нова рука, мешовитим писмом (полуустав, брзопис), црним мастилом: чинь биваеми мlаlдlеначаскомъ шпело таже / начань нерен благословень бѣ нашъ. :. мн же / глаголемъ трисветое по шче нашъ гѣ помилъи / вѣ слава и нина придете поклоним се ѡшломъ / ѡа ѡслишите гъ. :. к тебе гѣ ваздвигохъ дѡшъ / гласомъ момъ ка гѡ вазва. :— трстое по шче нашъ / таже тропаръ гласъ(!) впомени гѣ тако благъ / раба твоего елика ти ва жити сагрешн про/сти никтоже без греха такмо ти моги прес/тавлени дати покон. :. слава и нина мати / света пречистаго света аггилским(!) песан / чатѡци те поемъ и величаемъ таже глаголю и са стѣ[] / ти самъ единъ еси. :. нерен тако стѣ еси бѣ наш / и потомъ сти бѣ глци прокимень гласъ [] блаженъ пѣт / и [с]брати се дѡша мога. :. апостоль ка коринтомъ / братие не васака патъ таже патъ [] на нна / ѡбо човекомъ нна бѣ патъ скотомъ нна[] рибамъ / нна бе птицамъ и телеса небеса[m] и телеса земна на / нна ѡбо небеснимъ слава нна земнимъ нна слава слнца / нна слава лѡне нна слава звездамъ звезда бо ѡ звезда / ваз[]твить ва слава[] такожде и васкршенне мртвим / сеет се ва нетленне вастаетъ ва истлени сеет се ва нега / вастаетъ ва славе сеет се ва немоци вастаетъ ва силе / несть тело дшевное вастаетъ тело дховное тако [пи]/сано бистъ први члвекъ адамъ ва дѡшъ живѡ последни же / адамъ ва дѡхъ животвоцъ(!). :. аллlлнлѡга. :. / рече гъ ка пришадлшимъ ка немъ идешмъ азъ есамъ. / хлѣбъ животни гредлн ка мне не имамъ вазкатн се / верѡе ва ме не иждѡ ванъ тако санидохъ са небесе да не / творѡ волѡ мою на волѡ пославшаго ме шца сина же / есть вола пославшаго ме да васи еже даст ми не по/гѡблѡ ѡ него га васкршѡ его ва последни дань. :.

На л. 61б, новом руком, на спољашњој маргини, попреко, мешовитим писмом (полуустав, курзив), мрким мастилом: ш престая госпоже дѣво владичицѣ бородице (!) прими недостонна[го] моли[].

На л. 90б, нова рука, полууставом, избледелим црним мастилом: аще питате за насъ хвала (прецртана је реч неколико пута) любв[] / слава т[] / [славлн] наше бѡ хотецоумъ []ива се / прежде рѣци.

Испод тога, друга рука, полууставом, црним мастилом: пилл лаара(!).

Испод тога, нова рука, полууставом, црним мастилом: иже херѡфимъ / достоинно есть гао(!) ва и/стинѡ славитита(!) бѡ / слово егоже боют се / и трепещѡтъ херѡфи/м[] и славословеть. Између редова овог записа новом руком, курзивом, написано је слава / оцѡ, а испод наведеног записа, различитим рукописима, курзивом и полууставом су белешке без значаја, на неким местима се једва и виде.

На л. 107а, на унутрашњој вертикалној маргини, попреко, нова рука, курзивом, мрким мастилом: господи возвахъ к тебѣ оуслиши мя во им[]. На л. 135а, иста рука, такође попреко на унутрашњој вертикалној маргини: гласа нашего оуслыши насъ грѣшне садъ. На горњој маргини л. 158а истом руком, полууставом и курзивом: господи помилѡй насъ грѣшне на всякъ часъ.

На л. 185а, нова рука, спољашња маргина, полуустав, црним мастилом: пѣтн[к] / и стоиѣ / и миѣа.

На л. 191б, новом руком, на доњој маргини, курзивом, мрким мастилом: Ѣ[а] книга мнѣ []. Последња реч се не види, прекрива је сива мрља.

Историјаѡ књиѡе

Књиѡа је купљена од проф. Павла Ивиѡа у Новом Саду и у инвентар Библиотеке Матице српске заведена је 23. јуна 1960. године. Рукопис је припадао др Алекси Ивиѡу из Суботице, што показује печат његове библиотеке на а страни коричног листа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Богдановиѡ, *Инвенѡар ћирилских рукоѡиса у Јуѡославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 111 (бр. 1626).

79. PP II 50 (PP 215) - 303741

ТРЕБНИК

XVI век, прва четвртина, додатак из седме деценије истог века

Хартија, мастило црно и кинобар, 182 л. 200x135 мм (осим накнадно додатог л. 166, чије димензије су 155x95 мм). Величина текста је 152x110-115 мм, са изузетком л. 1а-1б, где је текст 165x110 мм, и л. 166 са димензијама текста 120x75 мм на предњој страни и 127x75 мм на полеђини листа. Број редова је углавном 20 (одступају л. 1а, б и л. 36а са по 21 редом, као и л. 166а са 16 редова). Три писара. Први је исписао све листове, осим л. 36а/12-20, где се јавља друга рука, и додатог листа 166а, б, који потиче од трећег писара. Сем наведених руку, срећу се још три: једна од њих је касније на крпљеним деловима листова дописала оштећена слова и речи, док је друга допуне исписала црним мастилом и кинобаром на л. 17б, 18а, б, 19а, 20а, 21а, 23а, б, 24б, 25а и 26а, а трећа мрким мастилом на л. 146а, б.

Према воденим знацима рукопис је настао у првој четвртини XVI века: 1) кардиналски шешир, врло сл. Београд, НБС 15 из прве трећине XVI века и Београд, САНУ 282 из прве четвртине XVI века; 2) варијанта истог знака, врло сл. Београд, НБС 31 из 1514; 3) друга варијанта истог знака и контрамарка нејасна, можда РА? сл., али само са контрамарком Р, Београд, МСПЦ, Грујић 62 из 1510/15; 4) теразије округлих тасова у кругу са viseћим куглицама, сл. Брике 2543 из 1514.

Лист 166 додат је касније и има: 5) једноструку котву у кругу са звездом, сл. Мошин 1535 из 1563. и 1540 из 1560/70. године.

Књига садржи 16 свешчица, и то св. 1-15 и св. 17, док св. 16 недостаје. Све свешчице имају по 12 л., сем св. 1, где су 2 л. (недостају листови који су им претходили), и св. 15, у којој је 11 л. (нема 12. л.). Иза 7. л. св. 15, тј. иза л. 165 у књизи, неко је лепљењем додао један лист мањег формата (л. 166) са текстом јектенија, исписаним новом руком (трећом у овом опису).

Свешчице су двапут сигниране. Главни писар их је означио ћириличким бројевима на средини доње маргине 1. л. у свешчици, а сигнатуре су црвене у св. 2-14 (у св. 1 сигнатуре нема, јер недостаје 1. л.) и црне у св. 15 и 17. Ћириличким бројевима, али црним мастилом, неко је у прошлости такође сигнирао свешчице, а ознаке те руке налазе се на предњој страни првог листа у свешчици, испод претходне сигнатуре, и на полеђини последњег листа свешчице (у 1. св. сигнатура друге руке стоји само на последњем листу, јер првог нема, док је у св. 15 обрнуто). У неким случајевима, због погрешног рачунања листова у свешчици, или услед непажње, сигнатуре друге руке нису исправно распоређене, или су изостале. У св. 2 као последњи лист означен је њен л. 11, а не 12, а на предњој страни 12. л. те свешчице стављена је ознака првог листа 3. св. - број $\bar{\Gamma}$ (=3), који треба да дође на наредни лист. Број $\bar{\Gamma}$ (=3) погрешно се јавља и на полеђини 1. л. св. 4, уместо на полеђини 12. л. 3. св., а ознака $\bar{\Delta}$ (=4) уместо на предњу страну 1. л. 4. св. долази на предњу страну 2. л. те свешчице. У св. 6 сигнатуре на 1. л. нема. Листови су два пута нумерисани оловком. Старија фолијација, која потиче вероватно из времена пре доласка рукописа у Библиотеку Матице српске, тече од броја 38 до броја 219 и указује на то да је књига на почетку имала још 37 листова. Новија нумерација обухвата све сада постојеће листове у књизи, означене бројевима 1-182.

Листови су делимично оштећени и крпљени, а неки су и волантни. На многима су видљиве рупице од црвоточине и мрље од влаге, прљавштине и капања свеће.

Корице су одвојене од књиге. Чине их дашчице закошених рубова према унутрашњој страни, обложене мрком, различито орнаментираном кожом, која је излизана и оштећена, тако да јој недостају мањи делови. Од двеју копчи сачувани су само остаци. На хрпту су три ребра.

Заставица нема. Иницијали, који су три или неколико пута виши од малих слова, срећу се црвени, црни, или црвено-црни. Само су делимично украшени. Наслови су исписани комбиновањем црне и црвене боје, а слова су им на почетку велика, у везу (једна, две или неколико речи), а потом мала.

Писмо *ѵрвоѳ ѵисара* је полуустав. Рукопис је исписан. Слова су квадратног облика, неуједначене величине, али лако читљива. Разликују се пуне и танке линије. Подвлачење и надвлачење стубова је понегде присутно, а украсне црте ретко долазе. Слова су типолошки устаљена, а нека од њих имају архаичне облике, блиске онима у босанским и богумилским књигама 13-15 века: слово **а** је са петљом која виси на стубу; слово **ѳ** има само један облик, и то шири и више заобљен, а крај језичца му је у доста случајева савијен и преломљен надоле; слова **о**, **р** и **ѳ** немају оштар врх¹.

¹ В.: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки ѵрилози*, Београд 1971, 138; уп. и: *Ћирилице рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акаѵисѵи. Сѵихолоѳије. Боѳородичници*, Нови Сад 1999, 62 (бр. 55), 72 (бр. 56).

За овај рукопис карактеристично је и то што нека слова (нпр. д, р, ф, х, ђ) својим елементима, као што су стуб, ножице, реп, крак, не залазе у међупросторе или то чине сасвим мало, што је иначе одлика рукописа писаних на југозападној територији.²

Од већих слова понегде се потврђују широко *є*, бубрежасто *в* и високо *т*. И брзописни тип у врсти имају *в*, *н* и *р* (запажен је од свакога само по један случај). Надредна слова се користе, а типолошки одговарају онима у врсти.

Правопис је ресавски, ненормализован. Претеже *ѿанко јер*, *дебело јер* среће се само једанпут, и то велико у наслову, док је *ѿајерак* доста редак. Иницијална група *ја* редовно је означена са *ѿа*, а у позицији иза вокала за *ја* чешће је *а* од *ѿа*. Секвенца *је-* писана је са *ѿ-* или *є-*, док је широко *є-* ређе. У поствокалској позицији за *је* превагу има *є* над *ѿ*. За групе *ља*, *ња* јављају се *ѿа*, *ѿа*, ређе *ла*, *на*. Група *ље* бележена је најчешће са *лє*, више пута и са *лђ*, а *лє* је најређе. Група *ње* већином долази са *нє*, у неким случајевима среће се *нє*, а једанпут је запажено и *нђ*. Лигатуру *ѿ* писар понегде неправилно употребљава на месту *є* (нпр. *на нђскѿхъ* 52а/20, *ѿакожѿ* 71б/20). Он ставља и *лоѿ*, уместо *лю* (нпр. *лоѿтихъ* 167а/6), као и *лю*, *ню* уместо *лоѿ*, *ноѿ* (нпр. *љона* 2а/8, *вєчнюю* 158б/3). Слово *ї* се не налази увек у складу с ресавским правилима. Слово *ѕ* (вредност *з*) јавља се ретко, на етимолошком месту. У случају *оѿмарцимъ* (Д мн. м. род) 118а/10 вероватно омашком написано је *ѿ* уместо *ш*. Акценти и спирити су стављани, а од интерпункцијских знакова долазе: тачка, запета, тачка и запета, две тачке са цртом и без ње и четири тачке у кругу.

Језик је српскословенски. Многобројне су потврде са словом *а* уместо *јера*, а доста пута написано је и слово *ѿ* уместо *а* (нпр. *кѿнонъ* 17б/2, *сѿмъ* 52б/18, *вѿмъ* 79б/2 итд.). Слова *ђ* и *є* се међусобно замењују. Вокално *л* се чува, сем у *слєзе* 102б/3, где се јавља *ле*, рефлекс руске редакције. Вокално *р* се понегде обележава са *ар* (*оѿмаршен* 57а/19, *оѿмаршааго* 60а/3-4 итд.), као у писаним и штампаним споменицима западног и приморског подручја.³ Групе *чр-*, *чђт-* и *ѿ* се чувају. Група *жд* такође постоји, али се два пута уместо *ње* среће и *ж* (*вижъ* 24б/17, *подажъ* 46а/12), што може бити остатак руског предлошка или нанос из писаревог дијалекта.⁴ Нема метатезе замењивачког *вѿс-*, а неизмењени су и *вѿ*, *вѿ-*, *вѿз-/вѿс-*. Сачувано је *л* на крају речи и слога. Слово *х* је понегде неоправдано написано (Л дв. *на очнюхъ* 6а/14, *на ... швоюхъ оѿшнюхъ* 6а/15). Неколико пута у речима са *-скврѿн-*

² В. и: *Ђирилске рукописне књиђе Библиоѿеке Маѿице срѿске*, књ. 7, исто.

³ Уп. и: *Ђирилске рукописне књиђе Библиоѿеке Маѿице срѿске*, књ. 7, 64 (бр. 55), 74 (бр. 56).

⁴ Отпадање крајњег сугласника у групама *сѿ*, *жд* итд. на крају речи карактеристично је за неке наше дијалекте, као што су смедеревско-вршачки, призренско-тимочки, источно-херцеговачки и зетско-сјенички / в. Павле Ивић, *Дијалекѿолоѿија срѿскохрваѿскоѿ језика. Увод и ѿѿокавско наречје*, Нови Сад 1956, 73, 77, 88, 112, 134, 161.

уместо *с* стављено је *ц*, при чему понегде изостаје *к* (нпр. *нецврѣнити* 12а/17, *нецкврѣнаа* 20а/15), а присутно је и упрошћавање групе *дс* у *ц* (нпр. *госпоцкіе* 176б/2-3).

У области морфологије књижевна норма се претежно поштује. А јд. именица м. рода за биће изједначен је с Г. Уопштен је наставак *-и* у Л јд. основа на **ī* и на консонант. У И јд., Д и Л мн. именица на **i* и на консонант потврђује се *-е-*: *-емь*, *-ехь*. У Д јд. сложене придевске промене долази *-омоу/-емоу*. Обрасци просте придевске промене срећу се у Д и Л мн. У 1. л. мн. атематских глагола јавља се *-ми*, а код глагола *имѣти*, поред *-мы* (*-ми*, *-мін*) више пута и *-мо* (нпр. *не имамо* 169б/11). У 3. л. дв. глагола је *-та*.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су под утицајем народних језика продрле још у старословенске споменике. Срећу се и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Српскословенску норму нарушавају неке народне општештокавске црте: Л јд. именица м. рода **oljo* основе са наставком *-ŕ* (*ѡ мѣжѣ* 11б/1, *въ ... погрѣвѣ* 83а/18, *въ ... чинѣ* 128а/18); Г јд. именице ж. рода **a* промене са наставком *-е* (*Ѡ ... стране* 178а/1) и Л јд. са *-и* (*на ... страни* 179а/7); И јд. именице **ī* промене на *-омь* (*пред ѡрквомь* 181а/16); Г јд. заменица ж. рода са наставком *-е* уместо *-ее* (нпр. *Ѡ ... мое* 12б/5, *Ѡ ... твое* 20б/1); Л јд. придева и партиципа м. рода са *-омь* (нпр. *въходецоь* 1б/10, *ва ... вечноь* 23б/4-5) и Д, Л јд. придева ж. рода са наставком *-ои* (нпр. Д *словеснои* 7б/17, Л *на стѣон* 8б/16); 3. л. јд. и мн. презента без наставка *-тъ* (3. л. јд. *прилепи се* 12б/8, 3. л. мн. *почиваю* 61а/20), 1. л. мн. презента са наставком *-мо* (нпр. *вазснламо* 6а/9).

Од дијалекатских црта потврђује се заменичка основа *-е-* < *-ѣ-* у А=Г мн. придева м. рода (*побѣдителихъ хіслѣхъ* 174а/18), која одликује косовско-ресавски говорни тип,⁵ као и употреба Г мн.=Л мн. именице ср. рода (*начинанихъ* 6а/3, сажето од *начинаниихъ*), карактеристична за зетско-сјенички дијалекат.⁶

У рукопису долази и облик 1. л. јд. имперфекта образован од презентске основе (*верѣхъ* 32б/3), који не спада у српски језик.⁷

Књижевну норму нарушава и Л јд. придева м. рода именичке промене на *-ŕ*, аналоган наставку *-ŕ* именице са којом придев конгруира (*ѡ мѣжѣ вернѣ* 11б/1). Одступа и облик Г мн. *вратоухъ* 29б/1, уместо *вратъ*, који може бити последица грешке у преписивању или вероватније употреба Л мн. (са

⁵ *Исїѡ*, 101.

⁶ *Исїѡ*, 162.

⁷ Имперфекат се гради и од презентске основе у стсл. канону (*Суїрасаљски зборник*) / в. Куљбакин, *Старословенска грамаїшка*, Београд 1930, 128.

наставком -охъ),⁸ уместо Г мн., што би била особина зетско-сјеничког дијалекта. Среће се и пример 1. л. мн. презента *вазсилаамъ* 168а/4, уместо *вазсилакмъ*, као резултат асимилације -ак- у -а-.⁹

На основу архаичних карактеристика писма и неких ортографских црта (нпр. писање *ар* за *р* вокално), може се претпоставити да је књига преписана на југозападном подручју штокавског наречја. Судаћи по употреби Л мн. уместо Г мн. то би био простор са зетско-сјеничким говорним типом. У складу са том тезом је и упрошћавање групе *жд* у *ж* на крају речи, као и неправилно коришћење слова *х*, мада ове појаве одликују и неке друге српске дијалекте. Случај са заменичком основом -ѣ-<ѣ у А мн. придева м. рода карактеристичном за косовско-ресавски дијалекат у овом рукопису је вероватно остатак предлошка.

Писмо *друго̄ ѿисара* такође је полуустав. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене, надвучене и украсне црте изостају. По типу слова доста одговарају онима у претходном рукопису, али су писана неуредније и на брзину. Као и у рукопису првог писара петља *а* виси на стубу, *д* је са кратким ножицама, *ѣ* је увек обло, а *о* и *р* немају оштар врх. У односу на слова прве руке упадљивије се разликују *ы* које има две тачке над *ї* и *ч*, чију чашицу обликује улево искошена и права, а не улево угнута црта. И брзописни тип у врсти има само *в*. Већа слова не долазе, а надредна су ретка.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од јерова јавља се само *ь*. Група *ја-* потврђује се са *ѧ-*, а за *-ја* среће се *-а* и *-ѧ*. Секвенца *је-* писана је са *ѣ-* и *ѣ-*, а *-је* само са *-ѣ*. Групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње* се не потврђују. Слово *ї* није увек употребљено по ресавским правилима. Слова *з* нема (уместо њега је *з*). Акценти и спирити су стављани, а интерпункцијски знак је само тачка.

Језик је српскословенски. Слово *а* уместо *ь* среће се једанпут. Одступања од српскословенске нормe на фонетском и морфолошком плану, која ближе сведоче о пореклу писара, нема.

Писмо *ѿреће̄ ѿисара* јесте полуустав. Слова су неједнаке величине, али је рукопис читак. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене, надвучене и почетне црте по правилу изостају, а ни украсних црта нема. Као и за рукописе претходних писара и за овај је карактеристично *а* са петљом која виси на стубу, увек обло *ѣ* чији језичац у више случајева има чекић и *д* са кратким ножицама. У поређењу с главном руком слова су извођена слободније и често садрже елементе брзописа (нпр. *а*, *н*, *ї*, *л*, *н*, *п* имају угнуте стубове, који су на доњем крају савијени удесно, бочна страна *к* је увек одвојена од стуба и углавном лучног облика итд.). Од већих слова писаних

⁸ В. опис бр. 72, нап. 4.

⁹ Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, *Речи са деklinацијом*, Београд 1965, 54.

црним мастилом потврђује се само широко о. Веће црвено е, п, р и та срећу се на почетку речи, у функцији великих слова, или да би се истакао почетак речи. Надредна слова нису честа, а по типу су као у врсти, само су мања.

Правопис је ресавски. Од јерова јавља се њ. Група ја- потврђује се са та-, а за -ја присутни су -а и -та. За групу је- налазе се к-, е- и е-, а за -је -е и -к. Група ље среће се само једанпут, и то писана лк, док се секвенце ља, ња, ње не потврђују. Слово ї је употребљено по ресавском правопису, а слово ѕ се не користи (у тексту нема позиције за његово етимолошко писање). Акценти и спирити нису стављани, а интерпункцијски знаци такође изостају.

Језик је српскословенски. Потврде за вокализацију јерова нису присутне. Уместо ђ слово е јавља се једанпут. У области морфологије српскословенска норма се углавном поштује. Под утицајем српског језика јавља се случај Л јд. придева м. рода меке основе са наставком -ем уместо -ни (w раве б̄жне.м 166а/7).

Садржај

1а-8б/10: *Последовање кршїења*. Недостаје текст на почетку све до речи: ... Гѡу по̄м̄лнм се, w кже в̄слакь васиѡхь по̄т̄(о)пит̄[]/ грѣхь.

8б/11-16б/5: Чинь биваеми на оброученне

16б/6-59б/2: Чинь биваеми. на разлоуече/нїе д̄ши.

59б/3-82б/15: Чинь биваемын погрѣва бѣ/лачскааго, м̄тва на разлоуеченїе д̄ши / ѡ тела.

82б/16-89б/16: Последование биваемw / ньд̄ коутикою оусп̄шїи.мь

89б/17-118а/8: Чинь биваемїи. с̄титїи / масло.

118а/9-141а/3: Чинь биваемїи. на wс̄це/нїе масално оумарци.мь инокомь, и в̄елце.мь.

141а/3-151а/5: Чинь биваемын на с̄тоє / б̄гоавленїе.

151а/6-163а: Слoужбаа(!) wс̄ченїю / воде на новїи м̄це.

163б-165а/15: Последwвание w вакоушенїи с̄ченїе води. wс̄цаемїи на б̄го/авленїе.

165а/16-182б: Чст̄нын параклисъ п̄ввае/мь. прѣстен Вл̄дїчци и нашен Б̄ци. Текст се прекида на л. 182б код речи:... тако б̄лги ч̄лвколюбць Б̄гь / еси. и тебе слав̄ вазсилаамо w̄ц̄ѡ. Недостаје крај књиге.

Записи

На горњој маргини л. 1а савременом писаном ћирилицом, црним мастилом стоји: **Н. Малешевић**.

На унутрашњој страни задње корице (на дашчици) истом руком, писмом и мастилом записано је: **Н. Малешевић / VI / 1874.**

Историја књиџе

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 7. јуна 1968, са напоменом да је затечен у Библиотеци.

Литературе о рукопису нема.

80. PP II 72 (PP 307 - 352 A 36) - 184392

ТРЕБНИК

XVI век, последња деценија

Хартија, мастило црно и киновар, 2 л. 188x138 мм, текст 143x102 мм. Број редова је 20. Један писар.

Према воденом знаку одломак је из последње деценије XVI века: 1) једнострука котва у кругу са угластим тролистом, врло сл. Мошин 2310 из 1594. и 2311 из 1590/1600. године.

Листови су без ознаке, а у свешчици су чинили пар. Они су рестаурисани.

Корице нису сачуване.

Писмо је полуустав. Рукопис је леп и исписан. Подвучене и надвучене црте по правилу изостају, док се почетна црта јавља понегде. Украсна црта присутна је само у једном случају широког **ѣ**, написаног црним мастилом иза тачке. Од малих слова у врсти варира само **т** (обично је троного, а ретко једноного). Од већих слова потврђују се широко **ѣ**, **о** и **с**, високо **т** у лигатури са **ь**. И брзописни облик у врсти има **а**, а над редом само у брзописном типу среће се **м**.

Заставица нема. Иницијали су изведени киноваром. Наслови су писани малим црвеним словима.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоје **ь** и *ѡајерак*. Група *ја*-писана је са **ѡ**, а за *-ја* редовно је **-а**. Секвенца *је*- најчешће долази са **ѣ**-, више пута стављено је и широко **ѣ**- док је лигатура **ѡ**-најређа. За групу *-је* увек је присутно **-ѣ**. Секвенца *ља* писана је **лѡ**, а за *ња* нема потврда. Групе *ље*, *ње* означене су са **лѡ**, **нѡ**. Слово **ї** углавном је употребљено по правилу. Слово **ѕ** се не потврђује. Акценти и спирити су стављани. Од интерпункцијских знакова користе се тачка и три тачке са цртом.

Језик је српскословенски. Нема примера са *а* уместо *јера*. Слова *ѣ* и *е* се међусобно замењују. Чува се вокално *л*, као и *л* на крају речи и слога. Неизмењене су групе *жд* и *џ*, а *чр-* и *чѣт-* се не јављају у тексту. Заменичко *вѣс-* је без метатезе. Нема замене ни *вѣ*, *вѣ-*, *вѣз-/вѣс-* са *оу*, *оу-* и *оуз-/оус-*.

На морфолошком плану књижевна норма се углавном поштује. Одступања од старословенске нормe су као и у многим другим српскословенским споменицима. Познате архаичне иновације у продуктивним именичким врстама и старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама срећу се и у овом рукопису.

Од наноса из народног говора долази наставак *-Ѹ* у *Л* јд. именице м. рода *о* промене и *-ю* у именичком облику придева меке промене са којим та именица конгруира (*ѡ раѡѸ бѣжїю* 2б/5), затим *-ои* у *Л* јд. ж. рода сложене придевске промене (*на сѣои трапезе* 2а/17) и *-емь* у *Л* јд. придева м. рода меке промене (*ѡ сѡвишнѣмь мирѣ* 2б/2).

Све ове црте су општештокавског карактера, а дијалекатских особености, према којима би се споменик могао ближе локализовати, нема.

Садржај

1а/1-1а/5: Недостаје текст све до: *позна аз же те познахъ. и сїи познаше / како ты ме посла. и сказахъ имь име твое / и скажѸ, да любви еже ме еси възлюбилъ / вѣ нїихъ боудеть. и ты вѣ мнѣ и азъ вѣ/нїихъ .: -*

1а/5-1б/3: *Таже дїаконсѣтва писана / зада. Таже попь мѣтвѸ вел'ми .: - / Гї бже вѣседрьжителю. сѣтвориви / чѣвка по шбразѸ своемѸ и по подобїю / давъ емѸ животъ вѣчни...*

1б/3-2а/10: *Попь мѣтвѸ сїю, таи(но): Гї Бже нашъ. Ты силою бѣгы сѡвршилъ / еси. и млсїти наставникъ и вѣсѣмь / спїсѣ...*

2а/11-2б: *Чынь бываемый на шброученїе приходить сѣеникъ вѣ жрьтвникъ. иже / хоте шброучити се .: - .: - .: - .: - . Текст се прекида на л. 2б код речи: ... мѣтвѸ сїю .: - / Бже вѣчнїи иже раздѣлнаа сѡвѣкоу/птае вѣ единсѣтво. и сѣ оуз любви поло[].*

Зайиса нема.

Историја и књиже

У инвентар Библиотеке Матице српске рукопис је заведен 8. фебруара 1957. године, са напоменом да је у Библиотеци затечен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 112 (бр. 1636).

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Ајнедер	G. Eineder, <i>The ancient paper-mills of the former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks</i> , Hilversum, 1960.
Бадалић	J. Badalić, <i>Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj</i> , Zagreb, 1952.
Београд, МСПЦ	Музеј Српске православне цркве, збирка рукописа
Београд, МСПЦ, Грујић	Музеј Српске православне цркве, Грујићева збирка рукописа
Београд, НБС	Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, <i>Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије</i> , Београд, 1986.
Београд, САНУ	Архив Српске академије наука и уметности, збирка ћирилских рукописа
Брике	Ch. M. Briquet, <i>Les filigranes</i> , I-IV, Geneve, 1907.
Велков-Андреев	А. Велков, С. Андреев, <i>Водни знаци в Османотурскиџе докуменџиџи, I</i> , Три пуни, Софиџа, 1983.
Декер	V. Decker, <i>Náčrt dejín ručného papierivictva na Slovenski</i> , Martin, 1956.
Загреб, ЈАЗУ	Југославенска академиџа знаности и умјетности, Архив, збирка ћирилских рукописа
Љубљана, УНБ	Универзитетска и народна библиотека, збирка рукописа
Мошин	V. Mošin, <i>Anchor Watermarks</i> , Amsterdam, 1973.
Николајев	V. Nikolaev, <i>Watermarks of the mediaeval Ottoman documents in Bulgarian libraries, I</i> , Sofia, 1954.
Нови Сад, БМС	Библиотека Матице српске, збирка ћирилских рукописа
Ностиц	[E. J. Labare], <i>The Nostitz papers</i> , Hilversum, 1956.
Пећ	М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, <i>Даџирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књиџа Пећке џаџириџариџије</i> , Археографски прилози, бр. 13, Београд, 1991.

Праг, НМ

М. Гроздановић-Пајић, *Ново дајирање ћирилских рукописа
Шафарикове збирке у Прагу*, Библиотекар, бр. 5, Београд, 1968.

Сремска Митровица, МС

Библиотека Музеја Срема, збирка рукописа

Хивуд

Е. Heawood, *Watermarks, mainly of the 17 th a 18 th centuries*,
Hilversum, 1957.

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Љуїка Васиљев

ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ МОЛИТВЕНИКА И ТРЕБНИКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Из збирке рукописних књига Библиотеке Матице српске обрађено је седамнаест рукописа, седам молитвеника и десет требника, из различитог временског раздобља, почев од XVI до XVIII века, и то: четири рукописне књиге су из XVI, пет из XVII и осам из XVIII века. Само четири кодекса из XVIII века из ове групе имају записе са годином, именом писара и местом настанка рукописа. Један Молитвеник из 1749. године је аутограф Јована Рајића. Осталих тринаест рукописа су дело анонимних писара. Хетерогени су по садржини, времену настанка и орнаменталној обради, која је знатно скромније заступљена, а код појединих рукописа није ни присутна, што је вероватно условљено садржином књига.

Заставице у читавој групи рукописа нису честе, док је иницијални репертоар богатији и разноврснији, посебно у две рукописне књиге из XVII века.

У појединачној историјско-уметничкој анализи рукописа истаћи ћу најбитније карактеристике писара-илуминатора, њихов дуктус, одлике стилова заставица, иницијала и повеза.

Молићвеник (PP I 6), последња четвртина XVIII века (око 1778/80) писан је мастилом смеђе боје и пером танке структуре. Наслови, важнија места у тексту, почетна иницијална слова изведена су варзилом.

Цртежи који се налазе у рукопису, рад су провинцијског преписивача и немају уметничку вредност. Цртани су вероватно према сећању и треба да дочарају архитектуру руске цркве, наравно без успеха. Представљају кубета цркава са крстом, цртана су сепијом или црвеним мастилом, а кровови су нацртани као рибље крљушти или су шрафирани. Цркве имају по пет кубета спојених или растављених. На л. 38' кров је на две воде покривен шаховским шарама са крстом на врху орнамента. На л. 55, 84', 119

налазе се цртежи са по три кубета, врло примитивно и неуко урађени. Код првог цртежа средње кубе је са крстом и анђелом.

На маргини л. 11' исписан је текст, другом руком, највероватније је неколико речи дописано касније.

Повез је делимично сачуван и из времена је настанка рукописа. Танке даске поломљене су по дужини. Недостаје скоро једна трећина повеза. Даске су пресвучене тамномрком орнаментираном кожом. Орнамент је излизан, са ребрима на хрпту, капитална врпца је изгубљена. Рукопис се чува у картонској кутији.

Молићвеник (PP I 11) из последње четвртине XVIII века садржи 12 волантних листова, исписаних курзивним писмом и мрким мастилом. На л. 2 нацртан је крст, који је у доњем делу украшен стилизованом гранчицом. Иницијала нема. Текст је уоквирен једноструком линијом, оловком.

Молићвеник Јована Рајића из 1749. године (PP I 12), писан је врло лепим ситним полууставним писмом, густим смеђим мастилом-сепијом и пером средње дебљине. Наслови, више редова текста испод наслова, почетна слова сваког новог пасуса исписани су мастилом цинобер боје.

Иницијална слова су геометријска, једноставних широких површина. Укомпонована су у блоковну површину текста и заузимају висину од једног до два реда.

Свака страна рукописа је уоквирена барокном гирландом идентично стилизованог цветног орнаmenta који се понавља током читавог рукописа.

На л. II' налепљена је графика у барокном стилу са представом-мотивом Христовог распећа, Богородицом и Јованом Богословом.

Повез чине танке дрвене корице обложене тамномрком скоро црном кожом. Идентично су решене, оивичене двама златним линијама и позлаћеним стилизованим барокним цветовима у угловима.

Молићвеник (PP I 53) из треће четвртине и последње четвртине XVIII века садржи текст исписан смеђим мастилом-сепијом и врло танким пером. Наслови су изведени сепијом, а л. 63-66 црвеним или мрким мастилом.

Иницијали су једноставни, цртани мастилом црне боје. Укомпоновани су у блок текста и заузимају простор висине два реда. Поједини иницијали имају украсни детаљ, одвојен од словног знака. То су таласасте линије, цртице - без уметничке вредности.

На маргини л. 30' испод текста, нацртани су украсни мотиви - три разлистане розете и два мања зракаста орнаmenta, а изнад је круна. Цртеж је изведен сепијом и врло танким пером. Скоро идентичан цртеж без круне налази се и на л. 58.

На л. 31 изнад текста нацртана је заставица (65x35 мм) компонована од стилизованих барокних грана са цветовима. У централном делу заставице је медаљон, са Христовим инсигнијама **ИГ ХБ**. Цртеж је прецизан, изведен

пером танке структуре и смеђим мастилом-сепијом. Поједини делови заставице су тонирани сепијом, а поједини су шрафирани. Испод заставице је дванаест зракастих мотива и једанаест знакова за бесконачност, нацртаних у низу.

Повез чине картонске корице, пресвучене цветном хартијом, у зеленој, наранџастој и мркој боји. Хрбат је обложен плавом хартијом са шарама у жутој и црној боји. Хартија на корицама и на хрпту је на више места подерана. Повез је највероватније из времена настанка рукописа.

Молићвеник (PP I 65) је највероватније из прве половине XVIII века. Писан је врло лепим, исписаним мешовитим писмом, светлосмеђим мастилом. Неки наслови су црвени, а један је исписан плавим мастилом, писаном српском ћирилицом. Нема иницијала и орнаменталних детаља. Повеза нема, чува се у картонској кутији.

Молићвеник (PP I 66) настао у Сегедину 1787. године, изведен је исписаном, врло ситном, грађанском ћирилицом, уз присуство и неких брзописних и полууставних слова, мастилом црне боје (блеђе и тамније) и танким пером. Наслови, важнија места у тексту, почетна иницијална слова исписани су мастилом цинобер боје.

Иницијална слова су једноставна, геометријског су стила, укомпонована су у блоковну површину текста и заузимају простор висине од два реда.

На л. 3 нацртана је правоугаона заставица (52x13 мм) геометријско-биљног стила. Цртана је врло танким пером, сигурном руком, мастилом црне боје. У централном делу правоугаоника смештен је крст, уоквирен стилизованим гранама са цветовима. Изнад крста је таласаст оквир са зрацима сунца. Фон заставице је шрафиран.

Текст сваког листа и странице је уоквирен двама линијама, што рукопису даје неки посебан свечан изглед.

На л. 10, између текста, нацртана је уска правоугаона заставица - двоструког преплета који обликује плетеницу. Цртеж заставице и фон изведени су мастилом црне боје, плетеница је бела (52x6 мм). Идентичне заставице су на л. 16' и 28.

На маргини л. 17 у горњем делу нацртана је птица, како се припрема да се приземљи.

На доњим маргинама, испод текста, на л. 27' и 39', нацртане су осмокраке звезде са кругом и зрацима.

Сачувана је само задња корица - волантна плавичаста хартија. Рукопис се чува у картонској кутији.

Рукопис (PP II 2) из прве деценије XVII века писан је тамном густом сепијом, црним мастилом и бледом сепијом, пером средње дебљине. Писмо је читки полуустав. Поједина слова имају извијене танке линије, наглашеног су стабла, што општем изгледу писма даје разиграност и лепоту. Наслови,

важнија места у тексту и на мартинама, почетна и иницијална слова, тачке и запете изведени су црвеним мастилом.

Иницијали се могу издвојити у две групе. Прву групу чине једноставни, чисто геометријски, танких линија, без украсних детаља, изведени црвеним мастилом. Делимично су укомпоновани у блок текста и висине су четири реда (л. 43, 51', 73').

Иницијали друге групе геометријског су стила, са широким скоро равним површинама, дужином вертикала. Украшени су задебљањима из којих излазе танане нити са бобицама, уоквирени су цртицама, а крајеви стабла имају стилизоване таласасто повијене гране са листовима и пупољцима. Гране уоквирују стабло или издужују вертикалу слова. Изведени су на граничном делу маргиналног и текстуалног блока и заузимају простор висине од пет до седам редова. Нарочито декоративни су иницијали на л. 15 и 47. Иницијали су исцртани црвеним мастилом, а поједини, као на л. 51', плавом бојом, а на л. 61 плави иницијал је са флоралним орнаментима црвене боје.

Са унутрашње стране обеју корица, залепљени су одломци са текстом јусове редакције.

Повез чине дрвене корице, танких профила и косих рубова. Сачуване су металне копче са кожним пречагама које затварају рукопис, као и капитална врпца у сивој боји и ребра на хрпту. Даске су пресвучене светлоцрвеном орнаментираном кожом. На предњим корицама, у великом правоугаоном простору је барокни картуш са позлатом, у којем се налази попрсје Христа. Углови су украшени барокним гранама, а целу композицију уоквирује стилизована лозица. Правоугаони простор задњих корица подељен је линијама и вертикалним барокним тракама. Спољни орнаментирани оквир затвара геометријску композицију. Повез је свакако из XVIII века.

Рукопис (PP I 8) је састављен из неколико делова који су из треће четвртине и средине XVII и прве четвртине XVIII века. У писању је учествовало шест писара.

Први писар текст исписује (л. 1-2', 6-48', 74-92') крупним полууставним писмом, наглашених, угластих облика. Текст је писан врло танким пером, па и пером средње дебљине, црним, а важнија места и иницијална слова тамноцрвеним мастилом. На л. 92' вероватно је писарев тајнопис.

Иницијална слова су геометријска, са стаблима широких површина. Укомпонована су у блоковну површину и заузимају висину од једног до два реда текста.

Други писар текст исписује (л. 3-5', 49-62', 96-97') врло ситним мешовитим писмом (полуустав, брзопис), а слова висе у ваздуху као да су писана између линија. Писар пише пером средње дебљине, мастилом црне боје, а на појединим листовима сепијом. Наслови, важнија места у тексту и иницијална слова су исписани црвеним мастилом које је понегде избледело.

Трећи писар се појављује на л. 63-64'. Текст је написан полууставним писмом, мастилом црне боје. Ретка црвена слова и киноварни наслов су бледи, па се једва виде.

Четврти писар текст исписује (л. 65-72') ситним, неуједначеним, полууставним писмом, црним мастилом и пером средње дебљине. Поднаслови и важнија места у тексту писани су варзилом.

На маргини или између текста, често се среће нацртана рука са крстом, невешто изведена, као знак упозорења читаоцу на садржину.

Почетна иницијална слова исцртана су црним мастилом или варзилом. Њихова стабла су једноставна, скоро увек укомпонована у текст, невешто су нацртана и висине су два реда текста.

Пети писар појављује се само на л. 73. Његово писмо је мешовито (полуустав, брзопис). Слова су згуснута, исписана мастилом бледоцрне боје. Почетна иницијална слова писана су црвеним мастилом, а неколико их је изостало.

Шести писар (л. 93-95') пише врло ситним мешовитим писмом (полуустав, брзопис), сепијом и танким пером, а наслов и иницијал црвеним мастилом.

Иницијал је једноставан, геометријског стила, са скромним украсним детаљима—бобицама и тананим нитима. Нацртан је на маргини уз граничну линију блоковног текста и заузима простор висине три реда.

Повез чине дрвене корице косих рубова ка унутрашњим странама, пресвучене тамномрком орнаментираном кожом. Орнамент је излизан и слабо видљи. Повез је волантан, оштећен и изгребан, недостаје капитална врпца. Видни су трагови отпале копче. Обе корице су решене идентично, по средини имају правоугану површину која је украшена барокним, ромбоидним медаљоном. Повез је из почетка XVIII века.

Требник (PP I 23) из последње деценије XVII века, писан је ситним полууставним писмом, мастилом смеђе боје неједнаке густине и тањим пером. По свом општем изгледу писмо рукописа припада рачанској школи. Највероватније је настао у рачанском скрипторију у Скиту св. Ђорђа у Бањи. Поређењем писма и дуктуса рукописа са рукописним кодексом Рс 51 (такође *Требником* из последње четвртине XVII века) из рукописне збирке НБС, чији писар до сада није идентификован, установљено је да су оба рукописа дело истога писара. Мишљења сам да је то рачански писар Максим, јер по дуктусу, облику и начину извођења слова Матичин *Требник* РР I 23 слаже се и са текстом кватерниона (л. 139-170 из 1705. год) рукописа Рс 640 - НБС, који је према атрибуцији Маре Харисијадис исписао даскал Максим.¹

¹ Мара Харисијадис: *Рукописи даскала Максима*, Библиотекар, год. XXII, бр. 1, Београд 1970, 66-76; уп. и: Мирјана Бошков, *Хронографи и њихова традиција Рачана*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 36/3, Нови Сад 1988, 389.

Рукопис је украшен иницијалима које издвајам у три групе. Првој групи, припадају иницијали једноставних геометријских линија скромних украсних детаља, са полулучним задебљањима и танким нитима са бобицама. Нацртани су пером танке структуре и мастилом цинобер боје. Заузимају простор висине три реда текста (л. 18, 18', 43, 47, 54', 96', 97, 97', 100', 101, 102, 106', 107').

Иницијали друге групе геометријског су стила, са стаблима једнаке ширине дужином вертикала, благих тананих прелаза, од ширих ка ужим површинама (линијама). Украшени су стилизованим гранчицама благо повијених линија са цветовима, попуљцима и листовима. Гране израђају из доњег дела стабла, издужују вертикалу и словном знаку дају лепоту и уметничку вредност. Исцртани су сигурном руком, врло прецизно, танким пером и мастилом цинобер боје. Укомпоновани су у блоковну површину текста и заузимају висину од три, пет и седам редова (л.1', 5, 6, 7, 9, 10, 12, 24', 28, 29', 31', 57', 59', 82, 103).

Иницијали треће групе имају словни знак у облику људских глава-профила млађих и старијих ликова, са брковима и брадом. Цртани су врло танким пером и мастилом смеђе боје-сепијом. Делимично су укомпоновани у текстуалну површину и заузимају висину од четири до пет редова. Стабла чине њихове косе, стилизоване у један, два или три прамена који обликују капе или неке друге форме са којима се завршава горњи део слова (л. 7, 9, 11', 12, 13', 14, 23, 24, 42'). На л. 12 нацртана су два профила који представљају жену и мушкарца. Цртеж је прецизан, изведен сигурном руком, а ликови су различити - не понављају се. На л. 13' нацртан је женски профил на месту где је текст о освећењу брака.

Наслови, текст који треба да се нагласи, сва почетна слова сваког новог пасуса исписана су мастилом цинобер боје.

Требник (PP I 24) из девете деценије XVII века, писан је средњим полууставним писмом, црним мастилом које је временом избледело и пером средње дебљине. Наслови и важнија места у тексту изведени су мастилом црвенооранж боје.

У рукопису од орнаменталних украса наилазимо на неколико врло прецизно исцртаних заставица, старијега типа које су карактеристичне за рукописну орнаментику XIII-XIV века. Према стилу и начину компоновања основног геометријског елемента-преплета, заставице се могу издвојити у две групе.

Прву групу чине заставице на л. 1 и 26' које су скоро идентично компоноване. Заставица на л. 1 нацртана је на почетку листа изнад текста, а на л. 26' по средини текстуалног блока. Заставице су правоугаоне, геометријског су стила. Вишеструки преплет обликује кајишеве (дупле плетенице), углови су украшени стилизованим листовима и пупољцима. Цртеж је изведен бледим мастилом и врло танким пером. На пресецима преплета су кружићи-тачке оранж боје.

Врло блиска претходним заставицама је и заставица на л. 122, компонована од четвороструког преплета који формира дуплу плетеницу. Има правоугаону форму и геометријског је стила. Цртеж је прецизан, изведен танким пером и мастилом црне боје. На угловима су стилизовани листови са пупољцима.

Заставице на л. 8' и 66 припадају другој групи. Компоноване су од два преплета, који су угласто стилизовани у облику слова V, и преплићу се. Цртеж је изведен мастилом смеђе боје, сепијом и пером средње дебљине. Заставице су оивичене светлооранж бојом. Обе се налазе између текста у доњем делу листа.

Иницијали су једноставни, геометријског су стила, са полулучним задебљањима по средини вертикала. Укомпоновани су у блоковну површину текста и заузимају простор висине од два и три реда. Цртани су прецизно, сигурном руком писара-калиграфа, тањим пером и мастилом оранж боје.

Повез чине картонске корице које имају закошене рубове према унутрашњим странама. Пресвучене су тамномрком орнаментираном кожом. Орнаментални мотиви-осмолисне розете и геометријска основа повеза подсећа на тип повеза из XIV-XV века. Сачуване су кожне плетене пречаге и две орнаментиране металне копче, доња је откинута. Повез је рестауриран.

Требник из 1714. године (PP I 25), писан је у манастиру Моноштор код Сомбора, рад је Виктора Лепавинца. Текст рукописа исписан је мастилом смеђе боје, сепијом неједнаке густине и пером средње дебљине. Писмо је полууставно. По општем изгледу писма и по неким надредним словима, нарочито лигатури г+о, рукопис Виктора Лепавинца подсећа на рачанске рукописе. Наслови и важнија места у тексту, почетна и иницијална слова писани су мастилом црвене и тамноцрвене боје.

На почетку изнад текста л. 1 нацртана је правоугаона заставица геометријско-биљног стила, једноставних мотива. Цртеж заставице је непрецизан, изведен је мастилом црне боје и дебљим пером. Стиче се утисак да је заставица рад неке друге руке, а не преписивача Виктора. Његов сигуран потез у исписивању текста и цртеж заставице су у нескладу. Мاستила нису иста, текст је исписан бледом сепијом, а заставица је нацртана црним мастилом. Местимично је тонирана, заправо, замазана црноцрвеном бојом.

Иницијална слова су једноставна, геометријског стила, делимично укомпонована у блок текста и заузимају простор висине два реда. Израђени су тамноцрвеним и црним мастилом (л. 51, 63, 64', 77, 125).

Писаревим маниром се може сматрати стилизовани мотив у облику виолинског кључа или знака бесконачности, стављеног хоризонтално, на почетку или крају текста и на маргиналном простору. Цртеж је изведен тамнијом густом сепијом и пером средње дебљине (л. 26, 26', 38', 39, 45, 45', 81, 81', 82, 90, 143, 143', 155, 161', 162, 162').

Повез има танке дрвене корице, које су пресвучене тамномрком орнаментираним кожом. Капитална врпца је у сивој боји, са ребрима на хрпту и сачуваним траговима кожних пречага и металних копчи.

Предње корице имају у централном правоугаоном простору ромбоидни орнамент, а у угловима орнаменте бадемастих облика.

Задња корица украшена је дводелним ширим линијама које обликују геометријске површине—ромбове. Повез је из времена настанка рукописа.

Требник (PP I 26) из осме деценије XVII века исписан је мешовитим писмом (полуустав, брзопис, курзив), блеђим и гушћим црним мастилом. Наслови, сва значајнија места у тексту, почетна и иницијална слова истакнута су мастилом цинобер боје.

Почетна иницијална слова укомпонована су у текстуални блок и заузимају висину два реда. Геометријског су стила, једноставних, танких линија. Понеки иницијал има скромне флоралне детаље на завршетку стабла (л. 5, 7, 39).

Запис на л. 92'-93 из 7199 или 7191 = 1683 или 1691 казује да је рукопис припадао Христофору Крушедолцу. Такође, и запис на л. 130 говори о припадности рукописа, а не о његовом писару.

Повез чине картонске корице обложене тамномрком, орнаментираним кожом. Кожа првобитног повеза је оштећена, после рестаурације налепљена је на нову кожу. Оштећени хрбат, такође је рестауриран. Металне копче које затварају рукопис, троугластог су облика (непознато је да ли су из времена настанка повеза). Обе корице су истоветно компоноване. Стилизована барокна грана уоквирује правоугаони простор, а у средишњим деловима и угловима су декоративни картуши. Орнамент је излизан и слабо видљив. Хрбат је такође орнаментиран мотивима који су утиснути у угловима.

Требник (PP II 13) Георгија Цветковића из Велике Кикинде настао је 1793. године. Текст је писан врло лепим, типографским писмом, мастилом смеђе боје знатне густине и пером средње дебљине. Иницијали су геометријски, штампаног типа. На л. 13', 14 су црвени иницијали са барокним гранчицама.

На л. 1 нацртан је стуб на орнаментираним постолу. Пет листова у зеленожућкастом колориту уоквирују стуб. Завршни део стуба је у облику иконостаса са четири иконе, са попрсјима светаца, али су непрепознатљиви, а изнад је стилизована круна. Све површине су шрафиране црвеним, зеленкастим и сивомрким тоновима.

На маргиналном простору л. 2 на крају текста нацртани су стилизовани орнаменти, од којих је формирана заставица. Барокна грана у мркоцрном тону обликована је по типу штампаних заставица. Истога типа је и заставица нацртана на л. 33.

На л. 9 нацртана је правоугаона заставица у црвеном, зеленом, жутом и мрком колориту, са шрафраним фоном. На л. 25' је заставица у истом колориту као и на л. 9.

Повез је начињен од картонских корица које су обложене тамномрком орнаментираном кожом по рубовима, са ребрима на хрпту. Стилизовани барокни орнамент, ритмички се понавља у позлати. Кожа задњих корица је јако оштећена, скоро више од две трећине по средини. Корице су обложене са унутрашње стране цветном хартијом у плавкастобелој и црвеној боји.

Требник (PP II 14) из треће четвртине XVI века писан је крупним полууставним писмом, наглашених угластих линија, густом тамном сепијом и пером средње дебљине. Наслови, важнија места у тексту и на маргинама, почетна слова и иницијална, исписани су црвеним мастилом.

Иницијали чине целину са текстуалним блоком, висине су од три до четири реда. Геометријског су стила, широких наглашених линија, са скромним украсним мотивима (л. 2', 10, 10', 15', 25', 26, 32, 33, 50', 51, 51' 52, 52').

Друга група иницијала веома декоративна (л. 16', 17', 23, 23', 24, 24', 25, 27, 30, 30') геометријског је стила, са равним широким линијама. Иницијали су укомпоновани у површину текста и заузимају висину и до шест редова. Разлистале гране са листовима, необичним цветовима и пупољцима често израстају из петље која се није затворила, гранају се на маргини и у редовима текста.

Од л. 63 иницијали, наслови и поједини редови текста исписани су варзилом. Иницијали су веома декоративни, а петље код слова **Б** и **В** су испуњене цветним мотивима. Од л. 68 писар наглашена места поново испишује и црта црвеним мастилом.

На л. 7' је маргинални украс - стилизована цветна грана црвеним мастилом, а украшена је црним тачкицама.

Рукопис нема повез, чува се у картонској кутији.

Требник (PP II 15) је из последње деценије XVI века, а у писању рукописа учествовало је шест писара.

Први писар (л. 1-5') пише полууставним писмом средње величине са наглашеним простором између слова, пером средње дебљине и тамном и густом сепијом. Наслови, почетна и иницијална слова испишује мастилом црвене боје.

Иницијали су изведени широким потезима, са наглашеним стаблима на маргини, удаљени од текста или уз саму ивицу блока, висине су од четири до пет редова. Геометријског су стила, украшени бобицама и стилизованим флоралним мотивима-гранчицама и таласасто повијеним гранама које израстају из базног дела стабла, зракасто лево и десно (л. 1, 1', 3, 5). Цртеж је изведен врло прецизно, сигурном руком писара.

Другом писару припада текст (л. 6-71' првих пет редова, л. 23' је празан) писан полууставним писмом средње величине. Наслови, важнија места у тексту, иницијална слова, истакнути су цинобером.

Иницијали имају геометријске форме са наглашеним широким стаблима. Украшени су гранулицама, цртицама, полулучним задебљањима по вертикали на више места. Стилизоване гранчице таласасто повијене уоквирују петље и окосницу словног знака. Нацртани су на маргиналној површини знатно удаљени од граничне ивице текстуалног блока, заузимајући висину од три до шест редова (л. 8', 17', 18, 18', 19, 22, 24, 25, 25'). Од л. 45 поред циноберних иницијала има и тамноцрвених, а и црних. На л. 43' нацртан је веома декоративан црвени иницијал, оживљен црним цртицама и тачкама. Писарева сигурна рука извела је и иницијале са благо повијеним стаблима, тананих нити на местима где се завршава или спаја завршни потез словног знака (л. 7, 8', 11, 18').

Трећи писар исписује текст (л. 71' од шестог реда до л. 90, 181-182', 189 последњих 11 редова до л. 190', 192-192') црним мастилом и дебљим пером. Писмо је полууставно неуједначеног потеза, са угластим изломљеним стаблима, неједнаке висине. Наслови и почетна слова су цинобер.

Иницијали на л. 89 и 89' рад су свакако другог писара који има врло сигурну и прецизну руку и машту. Остали иницијали трећег писара су једноставни, са широким непрецизно изведеним стаблима. Цртани су мастилом тамноцрвене боје и заузимају висину од пет до седам редова текста.

Четврти писар (л. 91-180', 183-186') пише ситнијим и средњим полууставним писмом, тањим и дебљим пером и различитим мастилима, од смеђег до бледо црног. Стиче се утисак да је рукопис настао у временским прекидима. Наслови, важнија места у тексту и на маргинама, почетна слова и иницијална, стављени су цинобером или мастилом црвене боје.

Иницијали припадају геометријском стилу. Стабла имају једнаку ширину, украшени су бобицама и таласастим флоралним мотивима који израстају из базног дела стабла. Нацртани су на маргини удаљено од ивице блоковне површине текста и заузимају висину од три, четири и седам редова (л. 91, 108, 108', 112').

Пети писар исписује текст (л. 187-189 првих 13 редова) полууставним писмом средње величине, мастилом црне боје и пером средње дебљине. Наслови, почетна слова и важнија места исписани су црвеним мастилом.

Шестом писару припада текст само на л. 191-191'. Пише крупним полууставним писмом, црним мастилом и тањим пером. Слова имају наглашене танке и дебље линије. На л. 191' нацртан је иницијал геометријскобиљног стила, мастилом црне боје и пером танке структуре. Једноструки преплет формира петље, елипсе и чворове. Крајеви преплета завршавају се листићима и пупољцима. Трака је небојена, поједини делови су шрафирани црвеним мастилом. Нацртан је на маргини, знатно је удаљен од текста, а заузима висину од шест редова.

Повез чине картонске корице, обложене тамномрком кожом. Предње корице по средини имају позлаћени крст.

Требник (PP II 50) из прве четвртине XVI века необично подсећа на лапидарна писма - босанског, западног типа. Текст је исписан полууставом између две замишљене линије, развучено, а многа слова висе у ваздуху. Писан је црним мастилом и пером средње дебљине. Наслови, поједини редови у тексту и сва почетна слова су црвена. На више места црним мастилом су стављени поједини наслови, почетна слова као и иницијали. На појединим странама писар комбинује наизменично црно и црвено мастило (л. 142, 152, 173).

Иницијали су геометријског стила, равних ширих линија, без украсних детаља. Укомпоновани су у блоковну површину и заузимају висину од два до три реда текста. Често писар комбинује црне и црвене иницијале на истој страни.

Рукопис је непотпун и многи листови су волантни, истргнути из хрпта.

Повез чине дрвене корице са косим рубовима према унутрашњим странама, са ребрима на хрпту, капиталном врпцом у сивој боји и сачуваним траговима отпалих копчи. Корице су обложене тамномрком орнаментираним кожом, која је оштећена и црвоточна.

Предња корица у централном делу правоугаоног простора има орнаментирани барокни медаљон. Три концентрична барокна оквира затварају правоугаони простор.

Задња корица је подељена вертикалним орнаментираним тракама. Идентични орнаментални барокни мотиви украшавају обе корице. Орнамент је оштећен и слабо видљив. Повез је највероватније из краја XVII века.

Одломак Требника (PP II 72) састоји се од два листа из последње деценије XVI века. Писан је врло лепим калиграфским полууставом, пером средње дебљине, црним мастилом. Важнија места у тексту, иницијална слова и тачке писани су црвеним мастилом.

Иницијали су у сачуваном делу рукописног одломка геометријски, нацртани сигурном руком писара-калиграфа. Стабла имају скоро једнаку ширину дужином окоснице слова. Укомпоновани су у текстуалну површину и висине су три реда.

Одломак се чува у картонској кутији.

НЕКЕ ПАЛЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ *ТРЕБНИКА РР I 23* КОЈЕ УКАЗУЈУ НА ПИСАРА ДАСКАЛА МАКСИМА

О даскалу Максиму, преписивачу и илуминатору рачанске школе, који је, како се претпоставља, деловао у Рачи, а после Велике сеобе и у разним скрипторијумима северно од Саве и Дунава, још увек се мало и несигурно зна.

Откривање рукописа даскала Максима отежава чињеница што његов аутентичан потпис нигде није пронађен. Као преписивач даскал Максим се за сада помиње само у запису из рукописне *Стихолоџије* (л. 1а-7а, 8б-15а) у збирци Радослава Грујића Музеја Српске православне цркве у Београду (бр. 27). Према воденим знацима хартије она потиче из прве деценије 18. века.¹

Наведена белешка, са подацима да је *Стихолоџија* исписана трудом у старости и болести даскала Максима, јеромонаха у манастиру Ремети, храму Светог великомученика Димитрија мироточивог, датирана је 1723. године. Судећи по дуктусу и боји мастила оставило ју је друго лице, а не сам даскал Максим.²

Захваљујући тој посредно сигнираној *Стихолоџији* методом компарације могуће је било идентификовати и неке друге рукописе даскала Максима. Посебан допринос на том плану дала је Мара Харисијадис, која је даскалу Максиму атрибуирала следећа дела: трећи део, тј. л. 139а-170а, *Архијерејског чиновника*, не пре 1705. године (НБС³, Рс 640), предговор *Раковачког ѿоменика*, 1713. година (ПБ⁴ 240), *Псалтир с ѿоследовањем*, прва

¹ Мирјана Бишков, *Хронографи и ѿисарска ѿрадиција Рачана*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 36, св. 33, Нови Сад 1988, 388 (скраћено: М. Бошков, *Хронографи и ѿисарска ѿрадиција*).

² Мара Харисијадис, *О рукописима даскала Маскима*, Библиотекар, XXII, бр. 1, Београд 1970, 68 (скраћено: М. Харисијадис, *О рукописима даскала Максима*); М. Бошков, *Хронографи и ѿисарска ѿрадиција*, 388.

³ НБС је скраћеница за Народну библиотеку Србије у Београду.

⁴ ПБ је скраћеница за Патријаршијску библиотеку у Београду.

четвртина 18. века (МСПЦ⁵ 151), *Требник*, крај 17, почетак 18. века (ПБ 18), *Архијерејски чиновник*, друга деценија 18. века (ПБ 21), *Служба архиепископској Арсенију*, укључена у *Минеј за месец октобар* (л. 223а-230б), крај 90-их година 17. века (МСПЦ 84), *Служба њоводом ѡреноса мошћују Св. Николе, 9. мај*, укључена у *Минеј за април-мај* (л. 139а-146б), крај 90-их година 17. века (МСПЦ 81), и *Беседе и слова Дамаскина Студийца*, почетак 18. века (ПБ 218).⁶

Опус даскала Максима допунила је и Мирјана Бошков приписавши му и *Маџарашевићев хронограф*, крај 90-их година 17. века, у збирци Павла Јосифа Шафарика у Прагу (III 28).⁷

У раду *Илуминација и ѡвез рукописних мошћвеника и требника Библиошке Машице српске* објављеном у овој књизи Љупка Васиљев је констатовала да је Матичин *Требник* из последње деценије 17. века (РР I 23) преписало исто лице које је писало и *Требник* из последње четвртине 17. века Народне библиотеке Србије (Рс 51). На основу поређења дуктуса и облика слова тих књига са трећим делом *Архијерејског чиновника* (Рс 640), атрибуираним даскалу Максиму, изнела је мишљење да је даскал Максим писар наведених *Требника*.⁸

Иначе, у каталогу рукописа Народне библиотеке Србије писар трећег дела *Архијерејског чиновника Рс 640*,⁹ као ни писар *Требника Рс 51*¹⁰ није разрешен. У описима та два рукописа између њихових писара нису назначене никакве паралеле, међутим, дате су напомене које их повезују са рачанском школом. За писмо *Требника Рс 51* каже се да је „блиско писму Гаврила Тројичанина, а унеколико и школи рачана”, а за трећи део *Архијерејског чиновника Рс 640* истиче се да „припада некоме од рачанских преписивача”.

Испитујући Матичин *Требник РР I 23* ради описа за Каталог, већ по општем утиску дуктуса, а такође и по неким карактеристичним облицима

⁵ МСПЦ је скраћеница за Музеј Српске православне цркве у Београду.

⁶ О рукописима даскала Максима Мара Харисијадис пише у два своја рада, од којих је један овде већ наведен у напомени под бројем 2, а други је: *Служба архиепископској Арсенију у рукопису даскала Максима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 37, св. 1-2, Београд 1971. Говорећи о овим рукописима, она их не датира појединачно, већ за све њих заједно констатује да су с почетка 18. века. У овом раду рукописи су датирани према новијим необјављеним подацима, који постоје у Археографском одељењу НБС, изузев последње наведеног рукописа (ПБ 218), чије је време настанка дато према констатацији Маре Харисијадис, јер у НБС није датирани.

⁷ М. Бошков, *Хронографи и ѡисарска ѡрадиција*, 388-389.

⁸ У овој књизи, стр. 123.

⁹ Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, 324 (бр. 157).

¹⁰ *Исцо*, 112 (бр. 52).

слова (нарочито по надредној лигатури г + дублетно о) јавила ми се мисао да он може припадати рачанској школи.

Увидом у доступне ми палеографске албуме и објављене снимке рукописа, и сама сам, још не знајући за мишљење Љупке Васиљев, запазила велику сличност Матичиног *Требника* са *Требником* Народне библиотеке Србије *Рс 51*, а такође и са трећим делом *Архијерејског чиновника Рс 640*.

Прибављањем микрофилмова наведених рукописа и детаљним палеографским упоређивањима Матичног *Требника* са њима, дошла сам до аргумената који су одговарали тада већ познатој ми констатацији Љупке Васиљев да је писар све три наведене књиге иста личност, тј. даскал Максим.

У циљу провере и извођења документованог закључка *Требник* Библиотеке Матице српске палеографски сам сравнила и са снимцима сигниране *Стихологије* даскала Маскима (бр. 27), коју сам видела и у оригиналу, а делимично и са снимцима још два атрибуирана му рукописа: *Служба архиепископу Арсенију*, укључена у *Минеј за месец октобар* (МСПЦ 84) и *Служба поводом преноса моштију Св. Николе*, укључена у *Минеј за април-мај* (МСПЦ 81).

На основу палеографске анализе *Требника* Библиотеке Матице српске (РР I 23) и његовог поређења са поменутиим рукописима, преваходно са *Стихологијом бр. 27*, са трећим делом *Архијерејског чиновника Рс 640*, и са *Требником Рс 51*, у овом раду изнеће се оне палеографске одлике Матичиног *Требника*, које се у великој мери потврђују и у дата три рукописа, те сведоче да је даскал Максим писар и ове Матичине књиге.

*

* *

Требник Библиотеке Матице српске (РР I 23), без података о писару, месту и времену настанка, датиран је према воденом знаку хартије последњом деценијом 17. века. Водени знак те књиге „круна са пет зубаца, на средини тролист, звезда и полумесец, са контрамарком VvC ...” јавља се и у *Требнику Рс 51* из 1685/95. године, али и у још два рукописа из блиског времена,¹¹ чији се дуктус разликује од дуктуса ова два *Требника*.

Матичин *Требник* садржи 107 листова (139-142x97-100 мм), исписаних мрким мастилом и киноваром, и није комплетан. Он нема шест свешчица на почетку, које су, судећи према постојећим свешчицама, биле са по осам листова. Недостају му и 1. и 8. л. у св. 12, као и неки листови у последњој, тј. 20. свешчици.

По малом формату и по броју редова на пуној страни (20) овај рукопис слаже се са *Стихологијом бр. 27* и са *Требником Рс 51*. У трећем делу

¹¹ Водени знак је идентификовала Мирослава Гроздановић - Пајић / в. у овој књизи опис бр. 72.

Архијерејског чиновника Рс 640, који је већег формата, број редова је 23. Иза последњег реда са десне стране у Матичином *Требнику*, као и у остале три праћене књиге, понегде долази део речи или цела реч, који нису стали у завршном реду. Кустоде изостају, а на горњим маргинама листова постоји „жива глава”, што су особености и остала три рукописа.

Од украса *Требник* има иницијале, неколико пута више од малих слова, а писане коноваром. Они су по типу углавном као и иницијали у осталим овде истицаним рукописима, а и украси су им слични. Заставица нема, или можда нису сачуване, с обзиром на то да *Требник* није комплетан. Оне не долазе ни у *Сѣихолоџији бр. 27*, а такође ни у *Требнику Рс 51*, док се у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* срећу на л. 139а и 160а. Наслови су изведени коноваром, иницијалним словима у везу, или делом (првих неколико речи) иницијалним, а делом малим словима. Такво исписивање наслова присутно је и у осталим овде праћеним књигама. Слова у насловима, као и велика црвена слова иза тачке, по величини и облику одговарају онима у рукописима са којима је *Требник* упоређиван.

Писмо *Требника* је полуустав. Рукопис је леп и исписан, али није калиграфски и декоративан, као што су, на пример, рукописи Кипријана или Христофора Рачанина. Редови су прави. Слова су ситна (око 2 мм), усправна и доста уједначена по величини. Разликовање пуних и танких линија постоји. Почетне, надвучене и подвучене црте скоро увек изостају. Украсна црта се код малих полууставних слова не јавља. Она је присутна редовно код напредног брзописног **з**, као и у неким случајевима брзописног **а**, са удесно продуженим стубом, и широког **с**.

Карактеристичну одлику Матичиног *Требника* чини јаче залажење у доњи међупростор делова неких слова, као што су ножица **ц**, реп **џ**, стуб **ѳ** у **оѳ**, краци (нарочито десни) **х**. Они већином допиру близу горње ивице наредног низа (ређе нешто изнад тога), а у последњем реду на страни срећу се и дужи. По овој особености Матичин *Требник* слаже се са *Требником Рс 51*, а од *Сѣихолоџије бр. 27* и трећег дела *Архијерејског чиновника Рс 640* чешће се нешто разликује, јер је у тим рукописима залажење наведених елемената слова у доњи међупростор углавном мало мање (они допиру до половине међупростора или мало испод тога). Стуб **р** у овом *Требнику* као и у *Требнику Рс 51*, такође је у доста случајева дужи него у наведена два рукописа.

Стуб слова **ѳ** редовно прелази горњу ивицу низа, при чему најчешће у горњи међупростор залази нешто преко његове половине а негде допире и близу доње ивице претходног низа. Сличне висине је и стуб високог *јера*, које се иначе у *Требнику*, као и у осталим праћеним књигама ретко среће. По висини стуба **ѳ** и високог *јера* Матичин *Требник* се приближно подудара са ова три цитирана рукописа.

Од малих слова типолошки варирају **е** (полууставно и грчког типа), **ѣ** (лигатурно и **о** са птичицом) и **ѡ** (са средњом линијом у висини бочних страна

и без те линије). Наведени типови уз нека одступања потврђују се и у рукописима са којима је *Требник* поређен. Разлике се јављају само у погледу употребе слова *o* са птичицом, које у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* нисам запазила, а у *Стихологији бр. 27* оно долази свега неколико пута. У *Требнику Рс 51* мало *o* са птичицом није ретко као ни у Матичином *Требнику*. Иначе, у сва четири рукописа више пута је употребљено веће *o* са птичицом, које је црвено и долази иза тачке, а по облику је као и мало.

Од већих слова, која су црна, и нису стављена иза тачке, потврђују се: широко *ε*, *o* (шире у доњем него у горњем делу), *с* и *ω* (без средње линије), високо *т* (као седмица), *џ* и *џ*, које је увек високо, издужено *к* и *н*, веће брзописно *з* (као тројка). Такође долазе и слова с продуженим елементима у међупросторе: *г* (стуб надоле), *д* (десни стуб нагоре), *л* (десни стуб нагоре), *џ* у *оџ* (леви стуб нагоре), *х* (леви стуб нагоре), *ц* (леви стуб нагоре), *ч* (стуб надоле), *џ* (леви стуб нагоре), а такође и брзописно *а* са стубом продуженим надоле или удесно.

Широко *o* у облицима лексеме *oko* јавља се са једном или са две тачке у средини. Овакво *o* налази се и у *Требнику Рс 51*, у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* среће се само *o* са једном тачком, док у *Стихологији бр. 27* *o* са тачкама изостаје.

И брзописни тип у врсти имају само *а* и *з*. Петља брзописног *а* је углавном троугласта или ређе елипасто развучена (по ширини). Једним теменом троугла или десном бочном страном елипсе она додирује стуб око половине висине низа. Стуб варира по облику. У неким примерима он је као развучено латиничко слово *s*, а надоле залази до половине међупростора, или нешто више или ниже од тога. Потврђују се и случајеви где се стуб на линији реда савија удесно и чини дужу хоризонталну црту, која се на крају савија надоле. У *Стихологији бр. 27* и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640*, запазила сам само брзописно *а* са стубом као код првог типа тог слова у Матичином *Требнику*. Сем тог облика, у ова два рукописа среће се и брзописно *а* чији се вертикалан и прав или благо улево лучан стуб на свом доњем крају на линији реда савија улево, па удесно, при чему се са леве стране стуба образује елипаста (по ширини) петља. Горња линија петље сече стуб на његовом доњем крају, тј. на месту где он скреће улево, а потом се хоризонтално и право или благо таласасто продужава (мање или више) удесно. Десни крај тог продужетка се оштро ломи и у виду цик-цак линије спушта надоле. Овај завршетак слова обично прелази половину доњег међупростора, а негде допире и близу горње ивице наредног низа.

У *Требнику* Библиотеке Матице српске описаног облика нема, а у *Требнику Рс 51*, поред брзописног *а* са удесно продуженим стубом као у Матичином *Требнику*, потврђује се и тај његов тип.

Надредна слова у сва четири рукописа нису ретка, мада најчешће долазе *д*, *м* и *с*. По употребљеним облицима надредних слова Матичин *Требник*, сем неких изузетака, углавном се слаже са рукописима са којима

је савњиван. Тако, на пример, брзописно *а* са стубом искошеним улево, чији је почетак савијен улево надоле, и са елипсастом петљом усмереном надоле, среће се у сва четири рукописа. Варирање стубова *д* по облику такође је у тим рукописима идентично. У неким случајевима стубови *д* су као код *д* у врсти, при чему је почетак десног стуба негде савијен улево. Постоје и примери *д* са лучним стубовима који се састају у врху, или је леви стуб лучан (понегде и преломљен), а десни је према њему искошен. Подница *д* је дуга, хоризонтална и права, а јавља се са привесцима или без њих. Привесци најчешће не полазе од њених крајева, већ су одмакнути унутра. Слово *з* чине два удесно испупчена лука, од којих горњи лук почиње танком удесно искошеном цртом, на почетку савијеном унутра. На тој почетној црти је украсна црта. Слово *м* обликује петокрака цик-цак линија, пошто је заједно са левим стубом *м* писана и почетна вертикална или улево искошена црта, висине као стуб, или нешто краћа од њега. У неким случајевима десни стуб *м* се савија и продужава удесно, да би се на крају тај продужетак кратко савио надоле. Слово *р* је као у врсти (само је мање), или је брзописног типа (положено).

У *Требнику* Библиотеке Матице српске надредно слово *н* јавља се са пречком као у врсти, али и са дужом хоризонталном пречком чији су крајеви супротно савијени (леви надоле, десни нагоре). Она знатније прелази ивице оба стуба. Од рукописа упоређиваних са овим *Требником*, надредно *н* са дужом пречком има само *Требник Рс 51*, док се у *Сѣихолоџији бр. 27* и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* оно не потврђује.

Надредно *т* у Матичином *Требнику* и у *Требнику Рс 51* скоро увек је у виду пречке са привесцима, а ретко као седмица. У *Сѣихолоџији бр. 27* и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* надредно *т* као седмица не долази.

Лигатурни спојеви ређе се потврђују, а од њих најчешћи су *т + в*, *т + и* и *т + р*, што је случај и са осталим праћеним рукописима. Лигатура *г + дублетно о*, писана брзописом, јавља се над редом у последњем слогу речи. Идентично изведена и употребљена, она долази и у остала три рукописа, која се овде помињу.

Облици *ѣиѣле* у Матичином *Требнику* срећу се и у рукописима са којима је он савњиван. *Тѣѣла* је лучног, или таласастог облика, а и у виду хоризонталне пречке са привесцима (цртицама). Привесци су супротно усмерени (леви наниже, десни навише) и већином не полазе од крајева пречке (нарочито леви), већ су повучени мало унутра. Фреквенција коришћења наведених облика *ѣиѣли* није у свим испитиваним рукописима иста (нпр. у Матичином *Требнику* последњи наведени тип пречке чешће се користи него у осталим рукописима).

Акценатски и интерпункцијски знаци *Требника* Библиотеке Матице српске заступљени су и у осталим цитираним рукописима, а и начин извођења им је сличан.

Према истраживањима Агнеш Кацибе у рукописима рачанске школе не тако ретко среће се један интерпункцијско-украшни знак, који је најчешће употребљавао Христофор Рачанин, а користили су га и други Рачани: Кипријан, даскал Максим, Јеротеј, Гаврил Стефановић Венцловић и др.¹² Тај знак чини таласаста линија на средини висине словног низа, која се на десном крају савија навише и прелази у латиничко слово s, исписано почевши од његовог завршетка, а високо два словна низа. Од горњег краја s спушта се таласаст стуб, који дубоко залази у доњи међупростор где се на крају мало савија улево.

У *Требнику* Библиотеке Матице српске знак о којем је реч не долази, као што га нема ни у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640*. У *Синхологији бр. 27* овај знак запазила сам на л. 141а, а у *Требнику Рс 51* на л. 56б. У оба ова рукописа знак се јавља на крају реда после завршеног одељка. Присутност тог знака у *Требнику Рс 51* само је још једна чињеница која иде у прилог схватању да писар те књиге припада рачанској школи.

Указивањем на то да и *Синхологија бр. 27*, и *Требник Рс 51* садрже тај за Рачане карактеристичан знак, допуњава се списак до сада познатих рукописа даскала Максима са овим знаком, који је објавила А. Кациба. Са тим знаком она наводи три рукописа овог писара: *Псалтир с последовањем МСПЦ 151*, *Беседе и слова Дамаскина Синудија ПБ 218* и *Архијерејски чиновник ПБ 21*.

*

* *

Поређење малих полууставних слова из *Требника* Библиотеке Матице српске (РР I 23) са онима у *Синхологији бр. 27*, у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* и у *Требнику Рс 51* показало је њихову велику међусобну сличност, која је посебно изражена у обликовању врхова, петљи, пречки, спојница, подница, угибних углова.

У наставку рада следи опис малих слова Матичиног *Требника*, груписаних према тим морфолошким елементима.

Слова **а**, **л**, **м** и **р** образују врх обично тако што им лева линија полази од врха десне или нешто испод тога.

Стуб **а** је искошен и прав или благо испупчен (удесно). Петља је двопотезна (горња и доња страна писане су посебно). Крајеви горње и доње стране петље се спајају, или завршетак горње стране додирује доњу мало удесно од њеног краја. Петља је шиљата. Срећу се и примери где се горња страна петље пре везивања за доњу кратко ломи (вертикално или мало улево искошено). Горња страна петље полази од врха стуба или нешто испод тога, а доња приближно од његове половине или мало изнад тога.

¹² Ágnes Kacziba, *Jedna karakteristična odlika račanskih rukopisa*, Зборник Матице српске за лингвистику, бр. XXXVIII, Нови Сад 1995, 55-71.

У лигатури **га** слово **а** је као када стоји самостално. Леви стуб је удесно искошен и прав или мало испупчен (удесно). Танка хоризонтална и права пречка полази нешто изнад половине стуба, а за бочну страну петље везује се мало испод њеног врха.

Код слова **л** леви стуб је танак и благо испупчен (улево), а његов доњи крај је мало савијен унутра и задебљан. Десни стуб је пун, у доста случајева мање искошен од левог. Обично је прав или благо испупчен (удесно).

Слово **м** је четворопотезно. Лева половина му је као и **л**, а такође и десни стуб. Десна танка унутрашња линија полази најчешће нешто испод половине леве унутрашње линије (или понегде изнад или испод тога), а оштар угиб који се ту образује увек је изнад доње линије реда. Својим завршетком ова линија се везује за врх десног стуба или мало испод тога.

Стуб **р** је обично вертикалан (ређе удесно искошен) и прав или благо таласаст (у горњем делу испупчен је улево, а у доњем удесно), а среће се и благо улево лучан. На доле се спушта најчешће нешто преко половине међупростора (ређе не прелази половину), а у доста случајева допире и близу горње ивице наредног низа. Главицу образује лучна (удесно) црта, или црта која је при врху улегнута улево, а потом удесно. Својим завршетком она се везује за стуб на линији реда.

Слово **д** образује врх слично као и претходна слова, само што његов леви стуб већином полази испод почетка десног (ређе од самог почетка), и то углавном ниже него код већ описаних слова (око горње трећине десног крака или ниже од тога, а у неким случајевима и од половине). Леви стуб је тањи од десног. Јавља се најчешће прав или понегде удесно лучан. Десни стуб је такође прав или улево испупчен. Танка хоризонтална и права подница у доста случајева више премашује леви стуб него десни. Ножице, од којих је лева пунија од десне, а у неким примерима и дужа од ње, обично су искошене једна према другој (крајеви им се понегде и додирују). Срећу се праве или благо лучне (лева улево, десна удесно), а постоје и потврде где је једна ножица права, а друга је лучна. Лева ножица полази од краја поднице, док је десна јаче одмакнута од њеног почетка.

Врх слова **о** и **џ** негде је обликован као код слова **а**, **л**, **м**, **р**, а негде десна линија тих слова полази мало испод почетка леве.

Слово **о**, писано између ивица низа, јавља се уско (издужено) и широко, али не као веће широко **о**.

Издужено **о** је двопотезно (бочне стране писане су посебно). Бочне стране су му лучне, а десна је и једанпут преломљена (прелом је најчешће испод њене половине).

Слово **о** ширег типа при врху је уже него при дну. Јавља се двопотезно (лева и доња страна писане су изједна, а десна страна изведена је новим потезом), или тропотезно (све три стране писане су посебно). Бочне стране

су лучне, а често и једанпут преломљене, и то обично нешто испод половине њиховог тока. Доња страна је благо улегнута надоле, а понегде скоро права.

У диграму **оџ** слово **о** је ужег типа, као када стоји самостално. Леви стуб од **џ** је пун, искошен улево и обично прав или мало удесно угнут. Почетак му је без савијутка. Десни тањи стуб на почетку је савијен удесно, и има привезак као код **в**, **г**. Својим завршетком, који је мало улево савијен, он се већином приближава горњој ивици наредног словног низа.

У лигатури **ю** слово **о** је као и у диграму **оџ**. Стуб је вертикалан или удесно искошен, прав или незнатно испупчен (удесно). Пречка је удесно искошена. Она полази нешто испод половине стуба, а за бочну линију **о** везује се око њене половине, или мало изнад тога.

Слово **џ** залази приближно до половине горњег међупростора, а доњу линију реда прелази обично нешто мање од тога. Бочне стране су лучне и углавном једанпут преломљене (испод половине тока). Доњи крајеви им се спајају, или крај једне стране додирује другу страну нешто пре њеног завршетка. Хоризонтална и танка пречка пресеца тело **џ** на доњој линији реда, или нешто изнад тога. Привесци, од којих је леви негде дужи од десног, срећу се троугластог или правоуганог облика. Они полазе од крајева пречке или је десни нешто увучен.

Петље слова **в**, **џ**, **ь** и **ѣ** су мале, слично варирају по облику, а по начину извођења чешће су двопотезне (горња и бочна страна писане су изједна, а подница је изведена посебно), него тропотезне (све три стране су писане одвојеним потезима). Њихову горњу страну образује хоризонтална или удесно (ретко улево) искошена права линија, која полази од доње трећине-четвртине стуба (код **ѣ** од те висине стуба у оквиру висине словног низа, јер стуб навише прелази половину међупростора а негде допире и близу доње ивице претходног низа). На свом десном крају она се савија или ломи, а потом вертикално или улево искошено спушта надоле. Спаја се са крајем поднице или је додирује мало улево од њега. Подница је танка права и хоризонтална или мало улево искошена, и то у случајевима где стуб не допире до линије реда.

Стубови су пуни, углавном вертикални или ређе удесно искошени, сем стуба **џ**, који је увек благо удесно искошен. По облику срећу се прави или мало улево улегнути.

Слово **в** има хоризонталну и најчешће праву или у неким случајевима навише испупчену пречку, која већином прелази стуб са леве стране. Десни крај пречке редовно премашује завршетак поднице. На крају пречке налази се троугласти удесно искошен (ређе вертикалан) привезак.

Пречка слова **џ** је танка хоризонтална и права. На њеном почетку, или нешто увучено, налази се вертикалан или удесно искошен привезак, чешће троугластог, а ређе правоугаоног облика.

Слово **ь** у **ы** је као када стоји самостално. Десни стуб је мало искошен према **ь**, а над њим је већином акценатски знак.

Стуб слова **ѣ** на горњој ивици низа пресеца танка хоризонтална и права пречка, на чијим крајевима су привесци, од којих је леви привезак чешће дужи од десног. Привесци су вертикални или благо искошени удесно. Леви привезак јавља се троугластог или правоугаоног облика, а десни је углавном троугласт.

У ретким случајевима слово **ѣ** има таласасту пречку, са супротно извијеним крајевима (левим надоле, десним нагоре). Она у горњем међупростору пресеца стуб изнад његове половине.

Пречке **г** и једноногог **т** су по облику као код **в**. Привезак **г** је такође као код **в**. Привесци **т** су као код **ѣ**.

Пречка слова **з** је танка, хоризонтална и најчешће права или благо таласаста (идући слева на десно, на почетку је испупчена навише, а при крају наниже). По дужини је углавном краћа него код **в** и **г**. Њен почетак већином није наспрам завршетка стуба на линији реда, већ је удесно увучен. Десни крај пречке допире до врха стуба или се везује нешто испод њега. На почетку пречке, или мало одмакнуто удесно, налази се ка стубу усмерен троугласти или правоугаони привезак (понегде је ту само мало задебљање). Стуб, који не прелази ивице низа, искошен је удесно и прав. Доњи део слова образује лучна, на почетку пунија, а при крају тања линија. Њен завршетак је редовно нешто удесно од почетка. Надоле она увек залази преко половине међупростора, а негде допире и до горње ивице наредног низа (доњи део слова је дужи од горњег).

У *Требнику Рс 51* доњи део **з** је такође дужи од горњег, јер слово слично залази у доњи међупростор као у Матичином *Требнику*. У *Сѣихолоџији бр. 27* и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* горњи и доњи део **з** су приближно исте дужине, а слово наниже допире до половине међупростора.

Слово **п** и троного **т**, које је чешће од једноногог, имају танку, хоризонталну и праву спојницу. Спојница обично јаче премашује ивицу левог стуба, док десног не прелази или то чини незнатно. Случајеви где спојница не прелази стубове су ређи. Стубови су пуни, вертикални или мало искошени (улево или удесно) и прави или мало лучни (обично улево), а негде су и таласести.

Подница **ц**, **ш** и **џ** је танка, хоризонтална и права и ређе мало испупчена или улегнута. Код **ц** она чешће више премашује леви стуб него десни, а у доста случајева десни и не прелази. Подница **ш** и **џ** у неким примерима прелази оба крајња стуба, у неким само један од њих, а потврђују се и случајеви где тог преласка нема. Стубови наведених слова су као код **п** и троногог **т**.

Ножица **ц** писана је одвојено од поднице, а такође и од стуба. Јавља се тања и пунија, већином вертикална или ређе искошена (удесно или улево) и права или благо таласаста. Допире близу горње ивице наредног низа.

Реп **ц** писан је такође посебно, а по облику и дужини је као ножица **ц**.

Слова **н** и **и** имају стубове као **п** и **ц**, а пречка им је танка и искошена. Код **н** она полази нешто испод половине левог стуба и допире нешто испод врха десног, док код **и** почиње мало испод врха левог стуба или око његове горње трећине, а за десни стуб се везује око његове половине или мало изнад тога.

Слово **ї** (**і**) чини вертикалан и прав или улево угнут стуб. Над **ї** су две кратке пуне црте.

Угибни уџао или *уџао пресека* имају слова: **в**, **ж**, **к** и **х**.

Код слова **в** угиб је обично нешто изнад половине висине стуба (ређе око половине). Горња спојница је хоризонтална и права. У више примера она премашује ивицу стуба са леве стране, а са десне бочну страну горње петље. Бочна страна горње петље, писана посебним потезом, удесно је искошена и углавном права (ређе удесно лучна). За стуб се везује око његове половине или мало ниже. Бочна страна доње петље најчешће полази нешто пре завршетка бочне стране горње петље, или ређе од њеног завршетка. Јавља се лучна, понегде је искошена улево и права, а срећу се и примери где је она у свом горњем делу хоризонтална и права или благо лучна (нагоре), а при спуштању надоле (ту је савијутак или ређе прелом) је вертикална или искошена улево и лучна (удесно). Доња спојница је као код **в**.

Слово **ж** је најчешће четворопотезно, више пута је и тропотезно, а ретко се среће и петопотезно. Стуб сва три типа **ж** је вертикалан и прав или понегде мало угнут (улево или удесно). Угиби су високо - претежно нешто испод врха стуба или ређе под самим врхом.

Код четворопотезног типа крак сдесна писан је једним потезом. Он пресеца стуб мало испод његовог врха. Танак је и благо улево испупчен, а доњи крај му је савијен унутра и задебљан. На почетку тог крака налази се троугласти или четвртасти привезак. Леви крак је двопотезан. Првим потезом изведен му је део са леве стране стуба, који је најчешће танак, а по облику варира. У неким случајевима он је угнут надоле, а почетак му је мало са горње стране проширен. Својим завршетком тај део крака допире до леве ивице стуба, где десни крак пресеца стуб, или се везује за десни крак нешто ниже од тога. Срећу се и примери где је тај део левог крака благо испупчен нагоре, а на почетку има привезак (црту на почетку ширу, а при дну ужу). Својим завршетком он долази до врха стуба или нешто испод тога. Посебним потезом писан је део левог крака са десне стране стуба, који полази од десне ивице стуба, где десни крак додирује стуб, или испод тога. На почетку је пунији него при крају, а облик му је лучан (удесно). Доњи крај му је савијен или преломљен унутра.

Петопотезно **ж** је по облику као и четворопотезно, само што је и десни крак двопотезан (једним потезом изведен му је део са десне стране стуба, а другим са леве).

Код тропотезног ж стуб и краци писани су посебно. Супротно угнути краци (леви удесно, а десни улево) секу се нешто испод врха стуба или ређе на самом врху. На почетку оба крака налази се троугласти или четвртасти привезак.

Стуб к је вертикалан и прав. Бочна страна је увек одвојена од стуба, а угнибни угао јавља се у висини половине стуба или нешто ниже. Горњи крак бочне стране почиње на горњој ивици низа танком хоризонталном и благо навише испупченом цртом, која се на свом левом крају савија или ломи, и искошено удесно и лучно (улево), или ређе право, спушта наниже. Досеже до висине половине стуба или нешто ниже, те се савија или ломи, прелазећи у хоризонталну и праву или мало надоле угнуту црту. Ова црта је понегде писана и посебно. На почетку горњег крака је привезак као код в, г. Од завршетка хоризонталне црте, која заправо чини прелаз између горњег и доњег крака, новим потезом повучен је пун вертикалан и прав или благо улево угнут стуб - доњи крак, чији је крај понегде савијен напоље.

Угнб слова х је најчешће нешто испод горње ивице низа или нешто испод тога положаја, а понегде је и на самој горњој ивици. Краци, од којих је десни тањи и већином нешто дужи од левог, обично мало залазе у горњи међупростор, а надоле се спуштају близу горње ивице наредног низа. Леви крак је једнопотезан, пун, прав или ретко благо улево угнут, и без савијутака на крајевима. Десни крак је чешће двопотезан него једнопотезан, а по облику је прав или мало лучан (улево). На његовом почетку, који је удесно савијен, налази се привезак као код в, г, к. Доњи крај му је обично без савијутка, или је ређе савијен напоље. Код двопотезног извођења овог крака првим потезом обликован је његов горњи део, који додирује десну ивицу левог крака нешто испод врха. Новим потезом изведен је други део тог крака, који полази од леве ивице левог крака, и то не у правцу завршетка горњег дела, већ ниже од тога (нешто изнад половине левог крака, око његове половине, а у неким случајевима и близу места где овај крак сече линију реда).

Слова е и с су плитка и слично су изведена. Њихова бочна благо улево лучна линија и доњи савијутак писани су изједна, а на врху је хоризонтална или мало навише усмерена права или навише испупчена црта дописана. Бочна линија слова с негде се на врху мало савија удесно, а од краја тог савијутка новим потезом надоле повучена је кратка пуна вертикална црта, која обично навише мало премашује савијутак.

Језичац е полази од средине бочне линије или нешто испод тога, а његов завршетак је у правцу врха те линије и доњег савијутка. Прав је, хоризонталан или мало усмерен навише, а идући слева на десно, он се протањује.

У лигатури к слово е је као описани облик, а леви стуб је као код га и ю. Танка пречка јавља се благо искошена или понегде хоризонтална. Она

полази нешто испод половине стуба, или око његове половине, а допире до половине бочне линије € или мало изнад тога.

Поред полууоставног €, писар користи и € грчког типа. Оно је као полууоставно, само што му је бочна линија по средини угнута удесно, па су тако образована два симетрична лука.

Преостају да се прикажу још и облици следећих слова: ѕ, ʒ, ф, ѡ, ч, џ и в. Слово ʒ се у *Требнику* Библиотеке Матице српске не потврђује, а у рукописима који су овде поређени са њим оно се јавља.

Слово ѕ је једнопотезно и несиметрично (у горњем делу је обично нешто шире него у доњем). Испупчени делови оба лука су попуњени, док су им крајеви протањени. Почетак горњег лука, са привеском као код в, г, к, није у вертикали са испупченим делом доњег лука, већ је улево од тога. Доња страна доњег лука редовно мало залази у доњи међупростор. Она је увек таласаста, а њен завршетак, усмерен надоле, већином није наспрам испученог дела горњег лука, већ је улево од њега.

Слово ʒ је двопотезно или тропотезно. Крак слева писан је увек посебно, а крак десна и подница чешће су изведени изједна, а ређе одвојеним потезима. Краци су искошени и прави или благо лучни (леви улево, десни удесно), а срећу се и примери где је један прав, а други је лучан. Јављају се приближно исте дужине или је један од њих (обично десни) дужи од другог. У неким случајевима оба крака залазе у горњи међупростор, у неким само десни, а потврђују се и примери где краци не прелазе горњу ивицу низа. Почеци су им мало савијени унутра или је почетак само десног овако савијен и мало проширен, а постоје и потврде где савијуци на почетку оба крака изостају. Пресек кракова је око половине висине словног низа или нешто испод тога. При прелазу у подницу, која је хоризонтална и права, или незнатно угнута надоле, десни крак се савија или ломи. Петља је троугласта.

У *Требнику* Библиотеке Матице српске доста пута среће се и мало црно о са птичицом. Ово слово, како је напред истакнуто, није ретко ни у *Требнику Рс 51*, у *Сѣихолоџији бр. 27* запазила сам га свега неколико пута, а у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* нисам га нашла.

Слово о у о са птичицом је троугласто. Његове лучне бочне стране, на почетку тање него при дну, састају се у врху и образују шиљак. Доња страна о је хоризонтална и права или благо надоле улегнута. По начину извођења о је тропотезно (све три стране писане су посебно). Краци птичице се спајају на врху о или нешто изнад тога. Срећу се и примери где десни крак допире до врха о, а леви га додирује нешто изнад његовог завршетка. Леви крак је пун, по правилу прав и без савијутка на почетку. Десни тањи крак на почетку је савијен напоље, а по облику је прав или незнатно улево улегнут. На почетку тог крака је троугласти или четвртасти привезак.

Слово ф има вертикалан и прав стуб, у свом горњем делу шири него у доњем. Савијуци на крајевима стуба изостају, сем у једне потврде са врхом

савијеним удесно (л. 99а). У неким примерима стуб је надвучен. Навише и наниже залази подједнако (обично до половине међупростора), или негде мало више у доњи међупростор. Тело слова је двопотезно. Чине га две лучне линије са обе стране стуба. Оне су неједнаке дебљине током своје дужине (лева је на почетку танка а при дну пунија, а десна обрнуто). Почечи им се не састају увек, јер десна линија негде полази мало испод почетка леве. У неким случајевима лева лучна линија својим завршетком прелази са десне стране стуба. Тело слова је скоро двоструко шире од његове висине и није симетрично. При врху је уже, а бочне стране углавном нису исте ширине (негде је шира лева, а негде десна).

Слово ϕ са врхом стуба савијеним удесно у *Стихологији* бр. 27 и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* не долази. У *Требнику Рс 51* оно се ретко јавља, као и у *Требнику* Библиотеке Матице српске.

Слово ω је обично са средњом линијом у висини бочних страна (ређе без ње), а писано је из три или четири потеза. Код тропотезне ω лева бочна страна и њена унутрашња линија писане су одвојено, а десна бочна страна и десна унутрашња линија изведене су истим потезом, и обрнуто. У четворопотезном извођењу *омеџе* све четири линије писане су посебно. Бочне пуне стране су лучне или и једанпут преломљене. Лева танка и права или лучна унутрашња линија везује се за десну унутрашњу линију, која је лучна, око њене половине или нешто испод тога. Лева бочна страна и њена унутрашња линија образују лук или оштар угао, а десна бочна страна и десна унутрашња линија већином чине лук. Слово често није симетрично: лева половина му је ужа од десне.

Слово ω без средње линије је тропотезно. Бочне стране су му као код претходног типа, а њихове крајеве спаја танка преломљена црта на линији реда, писана посебним потезом. Угао који се ту образује је плитак (мало изнад линије реда).

У лигатури $\tilde{\omega}$ слово ω је са средњом линијом, као када оно стоји самостално. Надредно τ је обично троного. Чини га танка пречка, која својом дужином премашује ширину ω , и три удесно искошена привеска, при врху шира него при дну. Леви привезак је увек одмакнут од почетка пречке, а десни углавном полази од њеног завршетка. Надредно τ ретко се јавља и као седмица.

У рукописима упоређиваним са *Требником* Библиотеке Матице српске нисам приметила да се у лигатури $\tilde{\omega}$ јавља τ као седмица.

Стуб χ је вертикалан и улево угнут. Чашицу образује лучна црта, на почетку шира него при крају, која се везује за стуб око његове горње трећине.

Стуб слова ψ између линија низа чини пуна вертикална и права црта, која је понегде надвучена. Посебним потезом испод линије реда изведен је његов продужетак, који је исте дебљине као стуб, или је од њега тањи, а допире до половине међупростора или нешто испод тога. На линији реда

стуб је подвучен танком хоризонталном цртом. Благо лучни краци (леви удесно, десни улево) спајају се са стубом на линији реда. Почетак левог крака обично нема савијутак, док је почетак десног напоље савијен и са троугластим привеском. У неким случајевима десни крак се продужава испод линије реда у виду танке вертикалне и праве или благо лучне (улево) црте, те се чини да стуб залази у међупростор.

Стубови v су по облику као код ψ , само су мање размакнути, а састају се на линији реда, или десни стуб додирује леви нешто пре његовог завршетка. Над v су негде две дебље удесно искошене црте, негде је акценатски знак, а долази и v без надредних знакова.

*

* *

Палеографска испитивања *Требника* Библиотеке Матице српске из последње деценије 17. века (PP I 23) и његово поређење са рукописима даскала Максима - *Сѣихолоџијом* из прве деценије 18. века (МСПЦ Грујић, бр. 27) и трећим делом *Архијерејског чиновника* из времена не пре 1705. године (НБС, Рс 640), и поред неких мањих неслагања, која се тичу превасходно јачег залажења неких елемената слова у међупросторе у Матичином *Требнику* него у ова два рукописа, указују на оправданост мишљења да је даскал Максим писар и те Матичине књиге.

Резултати истраживања објављени у овом раду такође сведоче и о великој подударности *Требника* Библиотеке Матице српске, као и наведених рукописа даскала Максима, са *Требником* из последње четвртине 17. века (НБС, Рс 51), чији писар до сада није био идентификован, те се тако потврђује и основаност тезе да је и *Требник Рс 51* дело истог писара - даскала Максима.

КАРАКТЕРИСТИКЕ МАЛИХ СЛОВА У РУКОПИСНОМ МОЛИТВЕНИКУ ИЗ 1787. ГОДИНЕ И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА КАЛИГРАФИЈИ И ПРОПИСИМА ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

Рукописни *Молићвеник* из Библиотеке Матице српске, са сигнатуром РР I 66 и инвентарним бројем 332963, преписан је у Сегедину 1787. године, о чему сведочи запис на л. 1б.¹ У тој белешци, као и на другим местима у књизи података о писару нема, те он остаје непознат.²

Овај *Молићвеник*, који има 80 л. и чији текст је уоквирен на свакој страни, исписан је црним мастилом, а мешовитим писмом (курзив преовладава над брзописом, уз присуство и неких полууставних облика). Слова су ситна и исписана, а њихово везивање је недоследно. Разликовање пуних и танких линија постоји. Украсну црту има само надредно з. Велика слова често долазе и ван позиције иза тачке, а по изгледу су блиска савременим писаним словима, а ређе су полууставна. Иницијали су велика полууставна слова, чешће црвена него црна. Наслови су исписани црвеним или црним мастилом, или су нека слова црвена, а нека црна. Слова су им полууставна, курзивна и брзописна (део наслова је исписан полууставом, а део курзивом и брзописом). Правопис и језик су са извесним одступањима рускословенски.

¹ Каталожки опис овог рукописа види у овој књизи под бр. 69.

² Позивајући се на запис остављен у рукопису (л. 1б-2а), Иванка Веселинов истиче да је писар ове књиге Давид Мојсевич / в. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 50 (бр.10) / . Питање писара, међутим, и даље остаје отворено, јер се у запису на л. 1б исписаним истом руком и истим мастилом као што је и текст књиге казују само место и година настанка рукописа, али не и ко је књигу преписао. На горњој маргини наредне стране (2а) другом руком и другачијим мастилом од претходног записа налази се потпис **Давидъ Моисе[]** (крај презимена није јасан), који вероватно сведочи о једном од власника књиге или о некоме ко се књигом служио, а не о њеном писару (в. записе наведене у опису под бр. 69).

Јављање брзописног положеног б, карактеристичног за српски брзопис (руски брзопис га не познаје), као и неких ортографских и језичких црта (нпр. чешће писање *и(ї)* на месту *ы*, стављање *-и* уместо *-ий* у Н, А, В јд. придева м. рода) указује на то да је писар ове књиге био Србин, док потврђивање гласа *ж* уместо *жд*, у ређим случајевима, упућује на руски предложак тог преписа.

Молийвеник о којем се говори потиче из времена снажног руског деловања у српском културном и црквеном животу. Као што је познато, богате српско-руске везе и ширење руских богослужбених и световних књига код Срба у 18. веку оставили су неизбрисив печат на њихов црквени и књижевни језик (уместо српскословенског језика јавља се рускословенски), као и на писмо, које се нарочито мења под утицајем руске грађанске ћирилице.

Када је реч о српском брзопису послересавског раздобља, ваља истаћи да нестајањем српскословенског језика ишчезава и ово писмо. Заправо, под утицајем руског брзописа, а посебно руске писане грађанске ћирилице, српски брзопис се у 18. веку видљиво преображава, мења у погледу састава и облика слова, да би на крају, потиснут писаним типом грађанске ћирилице, и престао да се користи.³

О изменама и нестанку српског брзописа под руским деловањем упечатљиво сведоче два бакрорезна дела Захарије Орфелина: *Калиграфѿија*⁴ (Ср. Карловци 1759) и *Проѿиси*⁵ (Ср. Карловци 1776).

У *Калиграфѿији*, која представља први и једини приручник за учење српског брзописа, поред прегледа два „фрактуре” - штампаних слова црквене и грађанске ћирилице, дата су и два „скорописа” (брзописа), од којих је један српски, а други „граждански” или „канцеларијски”, односно руски.

Српски брзопис овде има исти словни састав као и нова рускословенска граѿија, а у поређењу са српскословенским *Букваром* из 1717. године, он не садржи слова *ѣ*, *ѣ* и *ѣ*.⁶ Нове руске облике, којих у српскословенској писмености није било, у српском брзопису Орфелинове *Калиграфѿије* добијају слова *д*, *ж*, *з*, *ц*, *х*, *ѣ* и *ѣ*: *д* је по типу писано, а његов доњи део усмерен је улево; *ж* је као гужвица; *з* има облик тројке; *ц* више одговара штампаном типу; *х* не залази у доњи међупростор; *ѣ* је као *ш* којему је додат завршни потез као код *ц*; *ѣ* је четворопотезно. Поред наведених облика слова *д*, *з*, *у* и *ѣ* имају и старе брзописне облике (полууставно *д* са ножицама, *з* као

³ Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки ѿрилози*, Београд 1971, 194-198 (скраћено: П. Ђорђић, *Историја*).

⁴ Пун наслов књиге је: *Славенская и валахѿская каллиграфѿија или Наставленіе къ правилному писанію во употребленіе учащѿся въ малѿхъ школахъ Славено-Сербскѿя и Валахѿскѿя Юности*.

⁵ Пун наслов књиге је: *Новѿѿшія славенскѿя прописы: рады пользы и употребленія Славено-Сербскаго Юношества*.

⁶ П. Ђорђић, *Историја*, 195.

двојка, у као отворена осмица, х које залази у доњи међупростор, дво-
тезно ђ).⁷

Карактеристичну одлику српског брзописа према наведеном приручни-
ку чини присуство брзописног положеног б (Русима је овај облик непознат),⁸
и изостајање графеме я, која се јавља у руском брзопису.⁹

Други Орфелинов приручник *Пројиси* из 1776. године појавио се у
време када се у српским школама више није учио српски брзопис, и када је
како у школама, тако и у свакодневной употреби завладала писана грађанска
ћирилица. У складу са тим у *Пројисима* постоји само преглед писане
грађанске ћирилице, док српског брзописа, који је изишао из употребе негде
пре, а негде после објављивања *Пројиса*, нема.¹⁰

Писана грађанска ћирилица дата у *Пројисима* садржи 37 слова, укљу-
чујући и графеме љ, џ, њ и в, које су посебно издвојене и означене као
грчке. Према црквеној ћирилици овде изостају слова s, i, ѝ, ѿ, є, ѿ̃ (широко),
ѡ, ѡ̃, а в долази без надредних црта. Ново слово у овој азбуци је э,
карактеристично за грађанску ћирилицу. За свако слово у *Пројисима* по-
стоје по два или више облика, али у суштини број правих типова и варијаната
је много мањи, јер се наведени облици често незнатно разликују. Важније
морфолошке дублете овде чине облици различитог порекла: једни из брзо-
писа, а други из новог руског писаног типа.¹¹

Испитујући писмо Матичиног датираног *Молићвеника* (1787), из вре-
мена када је руска писана ћирилица већ доминирала у српској писмености,
наметнуло се питање односа инвентара и облика слова те књиге према
поменутиим Орфелиновим приручницима, као према тадашњој норми писања
код Срба. У расветљавању тог проблема анализирао сам мала слова
рукописа о којем је реч. Износећи преглед тих слова у овом раду, кратко
сам их палеографски описала и њихов основни нацрт упоредила са стањем
у *Калиграфџији* и *Пројисима*. У поређењу са *Калиграфџијом* превасходно сам
узимала у обзир облике слова из српског „скорописа”, док сам примере из
руског „скорописа” наводила само изузетно (углавном код слова или облика
слова релевантних за разликовање српског и руског брзописа). Понегде, да
бих што боље осветлила порекло и развој неких облика слова, истицала
сам и стање у *Руској палеографџији* Л.В. Черепнина,¹² а такође и у брзописној
азбуци српскословенског *Буквара* из 1717. године.¹³

⁷ *Исџо*, 195-196.

⁸ *Исџо*, 197.

⁹ *Исџо*, 195-197.

¹⁰ *Исџо*, 196.

¹¹ *Исџо*, 196-197.

¹² Лев Владимирович Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956 (скраћено: Л. В. Черепнин, *Русская палеография*).

¹³ Овај *Буквар* из збирке САНУ (бр. 141), који је у науци познат као Буквар Кипријана Рача-

Слово *a* је по облику слично савременом писаном *a*. Оно се приближно слаже са *a* у *Калиџграфији*, а одговара и првој варијанти малог *a* у *Пројисима* (код друге варијанте *a* у том приручнику горњи крај линије која чини петљу не додирује стуб, па је слово на врху мало отворено).

Слово *b* већином је положено, а овај тип, као што је познато, карактерише само српски брзопис, док се у руском не јавља. У складу са тим, брзописно положено *b* Орфелин је дао у *Калиџграфији* само у прегледу српског „скорописа” (ту је оно и једини облик тог слова), за разлику од руског „скорописа” где га је изоставио.

Наведено *b* не долази ни у Орфелиновим *Пројисима*, јер је у њима утицај руске графије доминантан.

Сем брзописног *b*, писар анализирани књиге користи и писано *b*, блиско савременом облику. Такво *b* одговара другом по реду *b* у *Пројисима*, чија се петља својим горњим крајем везује за стуб. *Пројиси* садрже и варијанту *b* где је петља при врху мало отворена, а постоје и варијанте *b* у виду броја 6, које писар *Моливеника* не употребљава.

Слово *v* увек је као курзивно латиничко *v* (*v*) подвучено на дну. Ово *v* потврђује се како у *Калиџграфији*, тако и у *Пројисима*. Иначе, сличан облик *v* према *Руској палеографији* Л. В. Черепнина одликује руски брзопис 17. века,¹⁴ док га српски брзопис према *Буквару* из 1717. не садржи. Као у рукопису, и у цитираним Орфелиновим приручницима наведено *v* није и једини облик тог слова. Сем њега у *Калиџграфији* долази и брзописно квадратно *v*, карактеристично и за српски и за руски скоропис, док *Пројиси*, поред та два *v* имају још два његова облика: *v* писано између линија низа са бочном улево угнутом линијом и двама овалним петљама које се састају на стубу (горња петља је уска а доња широка) и *v* слично савременом писаном.

Слово *z* је по типу скоро увек брзописно, а са елементима који га приближавају савременом руском *z*. Стуб је удесно искошен и обично мало улево угнут (ређе прав), а на доњем крају савијен удесно. Пречку, писану посебним потезом, образује хоризонтална и најчешће права или благо таласаста, односно надоле угнута црта. Она са леве стране знатније прелази стуб (у ширини слова *и*, *н*, *ѿ*), док га са десне већином не премашује, или то чини сасвим мало. Слично *z* јавља се у руском „скоропису” друге половине 18. века, датом у *Руској палеографији* Л. В. Черепнина,¹⁵ док *Калиџграфија* и *Пројиси* не садрже тај облик.

нина, Љупка Васиљев приписује Гаврилу Стефановићу Венцловићу / в. Љупка Васиљев, *Буквар из 1717. године - дело Гаврила Стефановића Венцловића*, Археографски прилози, 19, Београд 1997, 217-224; Иста, *Непознати рукописи најпознатијих њисара, Киријана и Христифора*, Рачански зборник, 2, Бајина Башта 1997, 48.

¹⁴ Л.В. Черепнин, *Русская палеография*, 365.

¹⁵ *Исѿо*, 481.

Веома ретко писар *Молићвеника* употребљава и \bar{z} полууставног типа са брзописним елементима. Такво \bar{z} налази се и у брзописној азбуци *Буквара* из 1717. године, а сличан облик садрже и наведени Орфелинови приручници. У *Калиграфуји* ово \bar{z} дато је само у прегледу српског „скорописа“, док га у руском „скоропису“ нема (ту постоји само руско писано z). У *Пројисима*, сем полууставног \bar{z} присутно је и писано \bar{z} као руско савремено z .

Слово δ је по облику блиско савременом писаном δ , са варијацијама доњег дела. Мало удесно искошен стуб у доста случајева на свом доњем крају савија се улево, па удесно нагоре, образујући тако петљу, чији завршетак додирује леву ивицу стуба или прелази стуб са десне стране. Обе ове варијанте δ потврђују се и у *Пројисима*. Писано δ у *Калиграфуји* слаже се с другом варијантом описаног δ из *Молићвеника* чији завршетак петље прелази са десне стране стуб, али се од ње и разликује по томе што му је доњи део више усмерен улево.

У *Молићвенику* долази и δ где савијутак стуба у доњем делу слова не чини петљу, већ дубљи ужи лук, јер крај савијутка не допире до стуба (између њих је мала празнина). Такав облик у *Пројисима* није наведен, али постоји слично δ чији се стуб на крају савија улево и образује плитак лук.

Писар *Молићвеника* често користи и писано δ , код којег се стуб на крају оштро ломи удесно, а понегде пише и δ без савијеног или преломљеног стуба на крају. Оба ова облика δ садрже и *Пројиси*.

Ређе, и то на почетку речи, у испитиваном рукопису среће се и δ полууставног типа са дужим ножицама, карактеристично и за брзопис. Лева ножица савијена му је унутра, док је десна без савијутка. У *Буквару* из 1717. године постоји слично δ , само са унутра савијеним крајевима обеју ножица. Полууставни тип δ има и *Калиграфуја*, али су ножице овде савијене напоље. У *Пројисима* се јавља δ као мало штампано, са кратким ножицама.

Слово e је најчешће грчког типа, а такође и као мало писано e . Више пута на почетку и у средини речи среће се и велико писано e или веће грчко e . У *Калиграфуји* постоји само e блиско грчком типу, док се у *Пројисима* потврђују три типа: e слично броју три, окренутом удесно, мало и велико писано e .

У функцији броја 5 писар ставља полууставно обло ϵ , које је као засебно слово дато у српском „скоропису“ *Калиграфује*, док га руски „скоропис“ тог приручника, као ни *Пројиси*, не садрже.

Слово $ж$ има облик гужвице, тј. образује га неколико испреплетаних петљи, а са леве стране те фигуре спушта се надолу (приближно до половине међупростора) мало удесно искошена и права или улево угнута црта. Ова црта се често оштро ломи удесно и у виду удесно искошене линије иде навише и допире до петљи. Сличан тип у неколико варијанти долази и у

Калиџрафији, а у *Пројисима* тај облик изостаје. Слово *ж* као гужвица одликује, иначе, руски брзопис 18. века, одакле, као што је напред већ истакнуто, и улази у српски брзопис, да би га затим под утицајем руске писане грађанске ћирилице заменило писано *ж*.

У *Калиџрафији* постоје и варијанте још једног типа брзописног *ж*, који се у овом рукопису не потврђује. *Пројиси* садрже варијанте три типа писаног *ж* (прва два слична су савременом), али ниједан од њих у *Молиџвенику* не долази.

Слово *з* образују два супротно угнута лука, од којих је горњи већином ужи и плићи од доњег. Ова графема у неколико варијанти дата је и у *Калиџрафији*, при чему су јој горњи и доњи лук исте величине. У *Пројисима* тог слова нема.

Слово *з* по облику подсећа на број 3. У доњи међупростор оно по правилу не залази, а у горњи само ако је веће или велико. Типолошки одговара првом по реду *з* у *Калиџрафији* и у *Пројисима*. У неким случајевима од завршетка доњег лука овако обликованог *з* новим потезом повучена је удесно искошена, права и танка почетна црта наредног слова (нпр. *а*, *е*, *и* итд.), која га повезује са *з*, па се у доњем делу *з* јавља уска петља. У цитираним Орфелиновим приручницима постоји облик *з* са петљом у доњем делу, који јаче залази у доњи међупростор, а лева бочна линија петље изједна је писана са линијом доњег лука.

Сем наведених типова *з*, у *Калиџрафији* се налази и брзописно *з* у виду броја 2, док *Пројиси* садрже још *з* чији горњи део чине пречка и удесно искошени стуб, а у доњем делу је лук који се на крају савија и образује петљу са леве стране слова.

Слово *и* скоро увек има облик латиничког курзивног *n* (*n*). Цитирани Орфелинови приручници такав облик не садрже. Овакво *и* као у *Молиџвенику* (*n*) употребљавали су и неки други српски писци 18. века, међу којима и Јован Рајић и Доситеј Обрадовић. Такав облик *и* јавља се и у руским „скорописима” 17. и прве половине 18. века, датим у *Руској ѱалеоџрафији* Л. В. Черепнина (у другој половини 18. века не долази),¹⁶ а слично *и* налази се и у поменутом српскословенском *Буквару* из 1717. године.

Ретко, и то већином у лексеми *Псиди*, писар употребљава писано *и*, слично савременом. У *Калиџрафији* тог облика нема, а у *Пројисима* писано *и* дато је прво по реду. У *Калиџрафији* постоји само *и* са вертикалним и правим стубовима (јављају се варијанте без савијутака на њиховим крајевима и са савијуцима - почетак левог стуба и крај десног извијени су напоље) и са искошеном пречком која спаја завршетак левог стуба с почетком десног. Сличан облик, само са удесно искошеним стубовима, потврђује се и у *Пројисима*.

¹⁶ *Исџо*, 365, 478.

Вредност *j* означена је обично словом *и* у облику *п* над којим је недоследно стављена квачица, или ређе писаним *и* са квачицом.

Слово *ї* (*i* не долази) образује стуб са супротно извијеним крајевима (почетак је савијен улево, а завршетак удесно) над којим су две тачке. У *Калиграфји*, поред *ї*, јавља се и *i*, а *Пројиси* садрже само *i*.

Код слова *к* стуб је мало удесно искошен и прав или благо угнут (удесно), а почетак му је мало савијен улево. Бочну страну обликују два крака који по облику варирају. У доста случајева горњи крак је удесно искошен и прав или мало улево угнут. Он полази од горње ивице низа, а за стуб се везује различито (око његове половине, ниже од тога, или понегде за сам завршетак стуба). Од његове половине или нешто изнад тога, а у неким примерима и од самог почетка, до линије реда спушта се доњи крак у виду вертикалне улево лучне црте, чији је завршетак савијен напоље. У *Калиграфји* и *Пројисима* слово *к* са таквим крацима не долази. Сличан облик *к*, само са улево искошеним доњим краком који полази од средине горњег крака, среће се у руском брзопису 18. века.¹⁷

У рукопису постоје и примери графеме *к* са таласастим крацима, спојеним на стубу или нешто удесно од њега (између места где се краци додирују и стуба је мала празнина), а срећу се и случајеви где доњи крак полази од горњег мало пре везивања горњег крака за стуб. Облици *к* чији се краци спајају на стубу приближно одговарају другом типу *к* у Орфелиновим приручницима. У *Пројисима* су дате и варијанте писаног *к*, чији стуб залази у горњи међупростор (у *Молићвенику* тог облика нема).

Слово *л* је блиско савременом писаном *л* и типолошки се слаже са *л* у *Калиграфји*, а такође и са првим типом *л* у *Пројисима*. У *Пројисима* постоје и варијанте писаног *л* са левим стубом који залази у горњи међупростор, а тај облик писар не користи.

Слово *м* у рукопису има два типа: писани ћирилички и писани латинички. По изгледу ћириличко *м* је слично слову *м* у *Калиграфји*, а такође и првом типу у *Пројисима* (код другог типа у овом приручнику, које писар *Молићвеника* не употребљава, леви стуб слова залази у горњи међупростор). Облик латиничког писаног *м* у наведеним приручницима не долази.

Слово *н* је блиско савременом писаном *н*, а уз нека варијантска одступања слаже се са облицима *н* у *Пројисима*. У *Калиграфји* се не јавља писано *н*.

Слово *о* је издужено и по типу доста одговара облицима у Орфелиновим приручницима.

Слово *ѵ* образују два мало удесно искошена и права или благо угнута стуба (један према другом или оба улево), чији су крајеви чешће савијени

¹⁷ *Исѵо*, 481.

напоље. Хоризонтална и права или благо таласаста пречка на свом левом крају чешће је савијена надоле, па удесно. Она негде премашује ивице оба стуба, а негде само левог. По облику слово приближно одговара првом и трећем по реду \bar{i} у *Пројисима*, док се од \bar{i} у *Калиграфуји* разликује по пречки, која је у овом приручнику краћа, увек права и без савијутака. Сем наведеног \bar{i} , у *Пројисима* долазе још два типа тог слова: \bar{i} као курзивно латиничко n (n) и као савремено писано ћирилично \bar{i} .

Слово p јавља се брзописно и курзивно, слично савременом. Брзописно p такође типолошки варира. Стуб је најчешће удесно искошена лула, окренута улево. Бочну страну главице у доста случајева чини лучна линија, која полазећи од врха стуба својим завршетком не додирује стуб, већ допире близу њега, па је између њих мала празнина. У *Калиграфуји* постоји само један облик p , који се од описаног превасходно разликује по петљи. У овом приручнику она је такође лучна, али својим доњим крајем додирује стуб (између њих нема празнине). Међу више типова и варијаната p у *Пројисима* долази и p слично овоме из рукописа.

У неким примерима главицу слова p у рукопису образује вертикална и права линија, која спуштајући се од врха стуба, на доњем крају се ломи и у виду хоризонталне и праве поднице долази до стуба (бочна и доња страна главице понегде су писане и одвојеним потезима). Стуб је као код претходног облика.

Среће се и p са удесно искошеним, ређе вертикалним и правим стубом, чији доњи крај је без савијутка, а главица је лучна. Линија која обликује главицу полази нешто испод врха стуба и везује се за њега нешто изнад његове половине. Слично p , али само са удесно искошеним стубом, дато је и у *Пројисима*.

Веома ретко писар употребљава и брзописно p са стубом као латиничко s искошено улево. У неким случајевима почетак овако обликованог стуба савија се у лучну главицу, а негде је та линија која образује главицу изведена посебно. Завршетак стуба после кратког савијања улево скреће удесно и, идући навише, чини удесно искошену црту која прелази са десне стране стуба (у доњем делу стуба са леве стране јавља се петља).

У рукопису се често потврђује и курзивно p , слично савременом. Стуб слова је удесно искошен и прав и без савијутка на крају. Бочну страну p чини таласаста линија (на почетку испупчена удесно, а при дну улево), која обично полази нешто испод врха стуба (ређе од самог врха). У *Пројисима* долази писано p , блиско описаном али са стубом на крају савијеним улево.

Слово s обликује лучна линија, обично мало плића у горњем, него у доњем делу. Типолошки слово је блиско варијантама s у *Калиграфуји* и у *Пројисима*.

Слово \bar{ii} најчешће је високо, а више пута је и тронога. Високо \bar{ii} , које је увек једнострано, среће се у два облика. Код првог, чешћег, високог \bar{ii} вертикалан или мало удесно искошен и улегнут стуб (такође удесно) на

почетку је јаче лучно савијен улево. Спуштајући се наниже - стуб додирује почетак тог лука или га сече нешто пре његовог завршетка, па је тако са леве стране при врху стуба образована петља. Доњи крај стуба обично се савија или ломи удесно, а срећу се и примери где то изостаје. По типу ово \bar{m} приближно одговара варијантама \bar{m} у *Калиграфији*, с том разликом што почетак лука са леве стране слова не долази до стуба (између је празнина), па ту нема петље. Описани облик из рукописа у *Прописима* се не потврђује.

Други облик високог \bar{m} је као седмица, а од претходног облика разликује се по пречки. Пречка је таласаста, а писана је изједна са стубом или одвојено. По типу одговара варијантама другог облика \bar{m} у *Калиграфији*, а исти тип постоји и у *Прописима*.

Код треног \bar{m} стубови су вертикални или мало удесно искошени и прави или мало улево улегнути. Они се срећу без савијутка на крајевима или је савијен (удесно) само десни стуб. Хоризонтална и права пречка у неким случајевима прелази ивице спољашњих стубова, а у неким тог прелаза нема. Треног \bar{m} уз нека варијантска неслагања са описаним \bar{m} садрже и Орфелинови приручници. Сем високог и треног \bar{m} у *Прописима* постоје још два типа: \bar{m} као курзивно латиничко *m* и писано \bar{m} као савремено.

Слово *u* чине два крака. Десни дужи крак је искошен и прав или благо таласаст (при врху је угнут улево, а при дну удесно) и на доњем крају савијен улево. Крај тог савијутка понегде иде удесно навише и допире до леве ивице крака, образујући тако петљицу са леве стране доњег дела крака. Леви, краћи крак чешће је таласаст (на почетку је угнут удесно, а при дну улево), а ређе прав и без савијутка на почетку. Занемарујући нека варијантска неслагања, описано у слично је облику тог слова у *Калиграфији*, као и петом и седмом по реду у *Прописима*. Сем таквог *u*, *Прописи* садрже и варијанте писаног *u*, блиског савременом.

Слово *ou* јавља се само велико и веће, и то понегде на почетку речи, док малог *ou* нема. *Калиграфија* и *Прописи* не садрже ту графему. Слово \mathcal{U} са крацима приближно исте дужине писано је између линија низа. На почетку краци су обично мало савијени један према другом. Уз неке варијантске разлике у из рукописа типолошки се слаже са облицима \mathcal{U} у *Калиграфији*, од којих је најсличније варијантама његовог првог типа. Графеме \mathcal{U} у *Прописима* нема.

Слово *f* има стуб у виду издуженог латиничког *s*. Са обе његове стране посебним потезима повучене су лучне црте, које образују тело слова. Описано *f* блиско је варијантама другог типа *f* у *Калиграфији* (од првог типа се *f* разликује по телу слова), а приближно одговара и првом по реду *f* у *Прописима*. Сем наведеног *f*, у *Прописима* постоје још три облика писаног *f*, које писар рукописа не употребљава.

Слово *x* изведено је обично између ивица низа, а чине га два супротно искошена и благо таласаста крака, чији су крајеви савијени напоље (горњи надоле а доњи нагоре). Не узимајући у обзир нека варијантска неслагања,

описано *x* приближно одговара облицима *x* у *Калиџрафији*, који не залазе у доњи међупростор. Од три облика *x* у *Пројисима* *x* из рукописа најсличније је трећем по реду.

Стубови слова *ц* су удесно искошени и обично благо улево угнути. Хоризонтална и права подница редовно прелази десни стуб. Ломећи се на крају, она образује ножицу слова, која је удесно искошена и улево угнута или ређе права, а на крају савијена удесно. По изгледу слово је блиско варијантама првог типа *ц*, датим у *Калиџрафији* (други тип *ц* у приручнику се разликује по ножици која се на крају савија улево образујући петљицу). По стубовима и подници, сличним као код штампаног *ц*, описано *ц* из рукописа блиско је првом типу *ц* у *Пројисима*. Упадљивија разлика та два *ц* тиче се ножице слова, која се код наведеног *ц* из *Пројиса* савија улево и чини петљицу. *Пројиси* садрже и варијанте писаног *ц* са репом на крају савијеним улево (овде нема петљице).

Стуб слова *ч* је удесно искошен и мало улево угнут, а на доњем крају савијен напоље. Чашицу обликује плића лучна црта, која својим десним крајем додирује врх стуба. Описано *ч* приближно се типолошки слаже са *ч* у *Калиџрафији*, а такође одговара и првом наведеном *ч* у *Пројисима*. У *Пројисима* се јавља и *ч* са дубљом чашицом, него код *ч* из рукописа.

Слово *ш* је блиско штампаном *ш* и по типу доста се подударара са *ш* у *Калиџрафији*, као и са првим датим *ш* у *Пројисима*. Сем овог типа, у *Пројисима* долази и писано *ш*.

Стубови и ножица *ш* су као код *ц*. По изгледу слово је блиско варијантама првог *ш* из *Калиџрафије* (варијанте другог облика имају ножицу на крају савијену улево). У *Пројисима* постоји тип *ш* сличан штампаном облику, а разлике између овога *ш* и онога у рукопису су као и код слова *ц* (в. опис *ц*).

Слово *јер* је скоро увек високо, и то углавном без пречке, а са танком удесно искошеном почетном цртом, која га повезује са претходном графемом. Почетна црта већином је писана изједна са стубом (ређе одвојено), а при прелазу у стуб она се савија или ломи. Стуб високог *јера* без пречке је пунији, удесно искошен и прав, или мало улево улегнут. У горњи међупростор он залази приближно за двоструку висину словног низа или нешто мање од тога. Петљу обликује лучна линија, изведена потезом којим и стуб, или посебно. Горњи крај петље везује се за стуб око његове доње трећине (четвртине). Срећу се и примери где се стуб на свом доњем крају удесно ломи, чинећи хоризонталну и праву подницу, а бочна лучна страна петље образована је новим потезом. Својим завршетком подница редовно премашује ивицу лучне линије петље. У *Калиџрафији* високо *јер* се не потврђује, а у *Пројисима* оно постоји, али само са пречком, док оваквог облика без пречке нема.

У анализираном рукопису ређе је присутно високо *јер* са пречком на почетку стуба, а његова функција не разликује се од претходног високог

јера (оба облика *јера* јављају се на крају речи, како иза тврдих сугласника, тако и иза меких). У горњи међупростор ово *јер* залази најчешће за висину словног низа, ређе нешто више или мање од тога. Стуб и петља су по облику као код високог *јера* без пречке. Пречка је обично улево искошена или ређе хоризонтална и лучна надоле или таласаста. У неким случајевима она на почетку има танку удесно искошену црту, која повезује *јер* са претходним словом. При прелазу у пречку та црта се ломи или савија. Срећу се и примери где *јер* није у везу, па та почетна или везна црта изостаје. Високо *јер* са пречком дато у *Пројисима* типолошки се слаже са овим обликом.

Писар *Молићвеника* једанпут је, и то у средини речи иза слова *л*, ставио мало танко *јер*. Стуб *ь*, који је без почетне црте, удесно је искошен и прав. Лучна линија петље, писана посебно, спаја средину стуба с његовим доњим крајем. Варијанте танког *јера* срећу се и у цитираним Орфелиновим приручницима.

У *Калиграфији* и *Пројисима* дато је и мало дебело *јер*. Мало *ѣ*, писано између ивица низа, у рукопису не долази, али се веома ретко потврђују примери *ѣ* чији стуб мало залази у горњи међупростор, а слово је по облику као високо *јер* са пречком.

Слово *ь* у *ы* је као мало танко *јер* у испитиваној књизи. Десни стуб је мало удесно искошен и прав или благо улево угнут и са завршетком повијеним напоље. Типолошки *ы* из рукописа приближно одговара слову у *Калиграфији* и *Пројисима*. У *Пројисима* постоји и *ы* подвучено на дну хоризонталном и правом цртом, које у рукопису не долази.

Слово *ѣ* без пречке већином је као прво описано *јер*, али више пута јавља се и *ѣ* где почетна, односно везна црта *ѣ* са претходним словом изостаје. Пречка је таласаста и обично са повијеним крајевима (левим надоле, а десним нагоре). Она сече стуб око његове половине или нешто изнад тога. Срећу се и примери *ѣ* где бочна линија петље прелази стуб са леве стране. Идући навише, допире до почетка пречке, који је без савијутка. У *Калиграфији* су дате варијанте два типа *ѣ*, од којих је први тип, са танком удесно искошеном почетном цртом, сличан *ѣ* у *Молићвенику* (разлике се тичу превасходно пречке која је у *Калиграфији* права и без савијутака на крајевима). Од три облика *ѣ* у *Пројисима* треће по реду је најсличније *ѣ* из рукописа.

Слово *ю* има два брзописна типа. Код првог од њих, писаног између ивица низа, стуб је вертикалан или мало удесно искошен и угнут (горњи крај му је јаче савијен од доњег). Слово *о* је као када стоји самостално. Хоризонтална и права пречка налази се на средини слова или нешто изнад тога. По стубу, описани облик ближи је варијантама првог типа *ю* него другог у *Калиграфији*, а по хоризонталној пречки оно више одговара другом типу у наведеном приручнику. Од четири облика *ю* у *Пројисима* *ю* из рукописа је најсличније другом по реду.

Сем описаног ю, писар *Молићвеника* користи и тип који се јавља у руском брзопису 16. века,¹⁸ а одликује га и у наредна два столећа.¹⁹ Лева бочна страна слова залази у горњи међупростор у висини словног низа или нешто више од тога. Она има облик два улево усмерена лука, слична великом писаном *e*. Почетак горњег лука савијен је мало надоле, па улево. Крај доњег лука прелази у лучну црту, која иде навише па улево, при чему се спаја с почетком тог лука и чини петљу у виду слова *o*. У неким случајевима то *o* је на врху мало отворено, јер његова десна бочна линија не допире до леве. Овај тип ю потврђује се само у Орфелиновим *Пројисима* (четврто по реду), док га *Калиграфџија* не садржи, што је и разумљиво када се има у виду доминантнији руски утицај у *Пројисима*.

Лигатура **га** у *Молићвенику* потврђује се само на почетку речи. Стуб и пречка су јој као код првог типа ю, а слово *a* је као када стоји самостално. У *Калиграфџији* ова графема налази се само у српском „скоропису”, док је руски „скоропис” не садржи. Као и први тип ю, и лигатура **га** из рукописа по изгледу стуба слаже се са варијантама првог облика **га** у *Калиграфџији*, а по положају пречке, она је сличнија другом типу. У *Пројисима* лигатуре **га** међу малим словима нема (постоји само велико **га**), што такође сведочи о значајнијем руском утицају.

Вредност *ја* ван почетка речи писар означава руским курзивним *я*. У *Калиграфџији* слово *я* долази само у руском „скоропису”, док у српском „скоропису” изостаје. По основном нацрту графема *я* из рукописа блиска је облику *я* у *Калиграфџији*, а такође одговара и варијантама првог типа *я* у *Пројисима*.

Пројиси садрже и *я*, чија је лева бочна линија у виду двоструког улево усмереног лука као код другог типа ю из рукописа. Одмакнуто удесно од почетка доњег лука, надоле полази вертикална и права црта, која, спуштајући се надоле, мало премашује крај тог лука и савија се удесно. Доњи део *я* тако изгледа као на врху отворено мало писано *a*. Описано *я* писар *Молићвеника* не користи.

У рукопису су присутне и графеме **ѿ** и **ѿ**, које постоје и у *Калиграфџији*, за разлику од *Пројиса* где их нема.

Код оба слова у *Молићвенику* **ѿ** је брзописног типа. Чине је два неједнака лука (леви лук је ужи од десног), чије се унутрашње линије спајају око половине висине слова или ниже од тога. Спољашње стране слова угнуте су удесно (ретко је лева угнута улево, а десна удесно). У лигатури **ѿ** десна спољашња линија **ѿ** продужава се у горњи међупростор (искошено улево и право или благо таласасто) и допире до левог краја пречке надредног **ѿ**, које је као седмица. Овај продужетак при томе сече стуб надредног **ѿ** нешто изнад његовог врха.

¹⁸ *Исѿо*, 481.

¹⁹ *Исѿо*, 365, 479, 481.

Ретко, и то на почетку речи, у рукопису се среће широко \mathfrak{W} . Слово w је плитко, а над њим је таласаста титла, испод које долази стуб - вертикална удесно лучна црта.

Слово w у лигатури \mathfrak{W} у *Калиџрафији* је несиметрично и приближно се слаже са таквом w у рукопису. Надредно \mathfrak{w} је као и у рукопису. У односу на \mathfrak{W} у *Молиџвенику* \mathfrak{W} у *Калиџрафији* разликује се по томе што се десна спољашња линија w не продужава у међупростор и не допире до пречке надредног \mathfrak{w} .

Слово w у *Калиџрафији* чине два симетрична лука, а над њима је пречка у виду латиничког развученог s искошеног улево.

Широко \mathfrak{W} као у рукопису потврђује се и у *Калиџрафији*, где је оно дато као посебно слово.

Слово ψ јавља се само велико и црвено. У *Калиџрафији* и *Пројисима* ова графема постоји.

Слово ϕ је нешто више и шире од осталих малих слова. Образују га две лучне линије и хоризонтална права пречка, која их сече мало изнад половине. Својим левим крајем пречка обично знатније премашује леву линију тела, док десну не прелази, а срећу се и примери где премашивање изостаје. Слово ϕ са пречком која прелази на леву страну приближно одговара варијантама првог типа у *Калиџрафији* (од другог типа разликује се по положају и облику пречке). Од два облика ϕ у *Пројисима* ϕ из рукописа је по телу слова сличнија првом (ширем) типу, него другом (ужем). Али, у случајевима где пречка ϕ прелази леву бочну линију тела, она се и разликује, јер код наведеног облика у *Пројисима* тог прелаза нема. Пречка другог типа ϕ у *Пројисима*, као и већина примера ϕ из рукописа, премашује тело са леве стране, али се на левом крају савија надоле, што код ϕ из рукописа није случај.

Слово ξ се у Орфелиновим приручницима потврђује, а писар *Молиџвеника* га не употребљава.

Слово ν образују два супротно искошена крака, који су мало угнути један према другом. Над словом су две паралелне црте, искошене удесно. По изгледу ν у *Калиџрафији* слична је описаном облику, само што су код ње надредне црте искошене улево. У *Пројисима* долазе варијанте писане ν без надредних тачака или црта.

*

* *

Преглед малих слова рукописног *Молиџвеника* Библиотеке Матице српске, писаног у Сегедину 1787. године, чији писар је за сада непознат, показује да се у тој књизи потврђују следеће графеме: a , b , v , \bar{z} , d , e , $ж$, s ,

з, і, и, к, л, м, н, о, њ, р, с, ш, у, љ, ф, х, ѿ, ѡ, ц, ч, ш, щ, њ, њ, њ, њ, ю, ѡ, я, ѣ, ѥ.

У поређењу са српским „скорописом” датим у *Калиџрафији* Захарије Орфелина (Ср. Карловци 1759) писар анализираних књиге не користи слова *і* (постоји само *ї*), *є* (овакво *є* јавља се само као број), *џ* (среће се само велико црвено) и *ѡ*, а употребљава *я*, које долази само у руском „скоропису” тог приручника, док га у српском нема.

У односу на азбуку наведену у Орфелиновим *Пројисима* (Ср. Карловци 1776), у рукопису, поред слова *і*, *џ* и *ѡ*, која се не јављају ни према *Калиџрафији*, изостаје и графема *э*, карактеристична за руску грађанску ћирилицу. Од *Пројиса* рукопис се разликује и по присуству слова *ї, с, у, ѡ, ѿ, ѡ, ѡ* (широко), која у овом приручнику нису дата.

У испитиваној књизи више слова типолошки варира, а у оквиру истог типа честе су и варијанте, како по изгледу појединих елемената слова, тако и по броју потеза њиховог извођења.

Морфолошке дублете посматране на нивоу различитих типова писама у анализираном *Молијвенику* имају следећа слова: *б* (брзописно положено, које одликује српски брзопис, а у руском га нема, и писано, слично савременом), *ѡ* (брзописно и полууставно, карактеристично и за брзопис), *д* (писано, слично савременом, и ређе полууставно са дужим ножицама, које се јавља и у брзопису), *е* (брзописно грчког типа и писано), *и* (брзописно, као латиничко *n*, и писано, слично савременом), *м* (курзивно ћирилично и курзивно латиничко), *р* (брзописно и писано, слично савременом), *ш* (брзописно високо и троного, карактеристично и за брзопис и за полуустав), *ѡ* (курзивно и брзописно).

У оквиру брзописног писма најупадљивије типолошке разлике срећу се код слова *ю*. Један тип је брзописно лигатурно *ю*, изведено у висини словног низа. Други тип *ю* залази у горњи међупростор, а образује га бочна линија у виду великог писаног *е* која се на крају савија и чини петљу са десне стране, у свом доњем делу. Типолошки варирају и *к* (по изгледу кракова), *р* (по изгледу главице и репа), високо *ш* (по изгледу пречке, односно по горњем делу стуба) итд.

Већина облика употребљених у овом рукопису дата је и у *Калиџрафији* и у *Пројисима*, али постоје и они облици који се потврђују само у једноме од та два приручника, или, пак, ни у једноме од њих. Облици који постоје у рукопису и у *Калиџрафији*, а изостају у *Пројисима* су: брзописно положено *б*, полууставно *д* са дужим ножицама, брзописно *ж*, у виду гужвице, једнострано високо *ш*, чији почетак стуба је савијен улево и чини дубљи лук. Облици који се јављају у рукопису и у *Пројисима*, а у *Калиџрафији* их нема су: писано *б, е, и* (слични савременим облицима), брзописно високо *ѡ* и брзописно *ю* са бочном линијом као велико писано *е* и петљом у доњем делу слова.

Брзописно \bar{z} које се по облику приближава савременом руском типу, слово *и* у виду *n*, слово *јер* које јаче залази у горњи међупростор, а на почетку има удесно искошену и танку црту, јесу облици које писар анализиране књиге употребљава, а Орфелинови приручници их не садрже.

У односу на *Калиграфују* и *Происе* рукописни *Молиивеник* из 1787. разликује се и по томе што писар не користи све њихове типове и варијанте слова. Богатством типова и варијаната слова нарочито се одликују *Происе*, што је одраз времена у којем су ова правила настала, када је брзо писање било раширеније, а руски утицај постао још доминантнији. Прихватање нових облика под утицајем руске писане грађанске ћирилице и алтернативно задржавање неких старијих брзописних (српских и руских) типова довело је до тога да су графеме имале по два или више равноправних облика.

С обзиром на то да је *Молиивеник* из 1787. настао једанаест година после објављивања Орфелинових *Происе* (1776), могло би се очекивати да је писар већ сасвим усвојио облике слова предвиђене овим приручником, односно да не употребљава слова и облике који овде не долазе, а прописивао их је раније објављени приручник - *Калиграфуја* (1759).

Међутим, увид у инвентар употребљених слова и њихову морфологију показује да је писар у великој мери поштовао норму дату у *Происима*, али да је такође користио и неке графеме (\ddot{i} , s , \mathcal{S} , \mathfrak{a} , \mathfrak{w} , \hat{w} , широко \mathfrak{W}) и облике слова (брзописно положено *б*, *ж* као гужвица, полууставно δ са дужим ножицама, једнострано високо \bar{ii} са дубљим луком на почетку стуба) који се налазе само у *Калиграфуји*, а у *Происима* изостају.

Повезивање слова, које одликује курзив, често је, али недоследно присутно и у *Молиивенику* из 1787. године. Готово сви облици слова у тој књизи, како они традиционални брзописни, тако и новији брзописни, тј. писани, слични савременим писаним словима, а такође и полууставни, карактеристични и за брзопис, долазе и повезано и одвојено. Код писаних слова, сличних савременим, која су, иначе погодна за везивање (нпр. *а*, *в*, *д*, *и*, *м*, *н*, *л* итд.) писар доста пута изоставља спојнице, па она остају одвојена од претходних или наредних графема. Насупрот томе, брзописне или полууставне облике за које није карактеристично повезивање, он, поред тога што пише одвојено, често и спаја са суседним словима, а везне црте представљају продужеци неких њихових елемената: пречке брзописног положеног *б*, поднице *в* које има облик *n* са подвученом цртом, стуба \bar{z} , троногог \bar{ii} , *ш*, ножице *ц*, *ш*, крака *к*, у итд.

Недоследно повезивање слова у испитиваном рукопису последица је писања на брзину, али и немарности писара.

Пошто се у *Молиивенику* из 1787. појављују слова која су пореклом из различитих писама (курзив, брзопис, полуустав), у дефинисању писма те књиге определила сам се за термин *мешовитио йисмо*.

Мешање различитих типова и варијаната слова, као и њихово недоследно повезивање, нису ретке особине и других ћириличких споменика тога доба.

Душица Грбић

ГРАФИЈСКЕ И ОРТОГРАФСКО-ФОНЕТСКЕ ОДЛИКЕ РУКОПИСНОГ *МОЛИТВЕНИКА* ИЗ ПОСЛЕДЊЕ ЧЕТВРТИНЕ 18. ВЕКА

Рукописни *Молићвеник* из збирке Библиотеке Матице српске са сигнатуром РР I 6 (старе сигнатуре РР 6, 352 В 20) и инвентарним бројем 169425 није датиран, нити садржи записе о писару и месту настанка. У књизи нема ни података о њеним власницима, кретању и употреби.

Време и начин прибављања тог рукописа у Библиотеку Матице српске такође нису познати, али је сигурно да се он ту налазио пре 11. фебруара 1955. године, када је преинвентарисан као затечен.

Реч је о књизи малог формата са 119 листова без оригиналне фолијације, увезаних у 19 свешчица, које такође нису нумерисане.

Према воденим знацима, хартија датира из последње четвртине 18. века.¹ *Молићвеник* је исписао један писар (само на левој бочној маргини л. 11б постоји допуна текста од неколико речи, која потиче од друге руке), мрким мастилом и киноваром. Писмо књиге је полууставно, а правопис и језик су рускословенски.

Број редова на пуној страни варира од 14 до 17. На горњим маргинама готово свих страна постоји тзв. „жива глава”, тј. исписане су речи из наслова садржајних целина које теку. Иза последњег реда на многим странама долази део речи, растављене на крају претходног реда, а негде се јавља и цела реч. Да би попунио ред, писар веома често пише две црте као знак једнакости, негде тај знак понавља, а у неким случајевима уз њега додаје још једну хоризонталну црту.

Књига је скромно украшена. Срећу се заставице, неуко рађене мрким мастилом и киноваром.

¹ Рукопис је датирала Мирослава Гроздановић-Пајић, археограф саветник.

Рукопис почиње *Јуџарњим молиџвама* (л. 1а-16б), које теку без прекида. Међутим, судећи по броју и распореду листова прве свешчице, тим молитвама су претходила још два листа, вероватно прелиминарна. У наставку књиге су и садржаји: *Молиџва ѿред сѣавање* (л. 16б/6-38а), *Канон ѿокајни за све дане* (38б-54б), *Канон Анђелу Чувару* (л. 55а-67а/6), *Молиџва Госѿоду Боџу* (67а/7-69а), *Молиџва ѿресвѣѿој Боџородици* (л. 69б-70б/9), *Молиџва свѣѿом арханђелу Михаилу* (л. 70б/10-73а/6), *Молиџва свѣѿом великом ѿророку, ѿреѣечи и крсѣѣѣљу џосѿодњем Јоану* (л. 73а/7-75а), *Молиџва великом свѣѣѣљу Хрсѣѣову Николају Чудоѣворцу* (л. 75б-79а/10), *Молиџва свѣѣѣм великомученику Јоану Хрсѣѣову војнику* (л. 79а/11-81б/6), *Исѣѣведање џрехова свакодневно* (81б/7-84б/10), *Молиџва од оскврњења* (84б/11-88б), *Молиџва ѿри божасѣвеној лиѣурѣји* (89а/-119а/5), *Начело изобразѣѣелних* (л. 119а/6-119б). Крај књиге недостаје. Последњи наслов прекида се на л. 119б код речи: ... во благиѣѣ желанне / твое обновитсѣ ѡко орѡ / юностъ твоѡ творѡи. У последњој свешчици недостаје последњи лист, а да ли је сем њега било још листова, тешко је рећи.

Помени руских чудотвораца и светитеља, као и јављање речи *имѣераѣѣрица*, упућују на то да се ради о руском предлошку са којег је овај препис настао директно или индиректно. Тако у *Молиџвама ѿред сѣавање* стоји: ... свѣѣтителне хрсѣѣови ... аѣанасне и кирѣл'ле никѡлае спѣридоне росѣѣѣтнѣ чѣдотворцы (л. 34б-35а) ... романе и богоносни ѣѣцы наши антонне и ѣеодосне еѣѣнне савво макарне павле онѣѣрне ноаникне антонне и ѣеодосне печерскѣѣ (л. 35б).

Титула *имѣераѣѣрице* долази два пута: у *Молиџвама свѣѣѣм великомученику Јоану* (... благовернон императрице нашен и во брани на враги победѣ дарѣи ... л.80а) и у тексту *Исѣѣведање џрехова свакодневно* (... императрице споворствѣи ... л. 83б).

Иначе, помени титула и имена руских владара представљају значајну одлику руских штампаних литургијских издања, и важни су за датирање оштећених и некомплетних примерака књига.²

С тим у вези ваља истаћи да се титула цара употребљавала у Русији до децембра 1721. године, када је Русија постала империја, а њен владар Петар I император. У складу са тим сва руска издања са поменима цара сигурно су настала до тог времена, док она са императорском титулом припадају каснијем добу.³

Судећи по јављању титуле *имѣераѣѣрица* у Матичином рукопису, предложак те књиге (директни или индиректни), није могао бити старији од 1730. године, када је Ана Ивановна постала прва руска императорица (1730-1740).

² *Работа с редкими и ценными изданиями: идентификация экземпляров московских изданий кирилловского шрифта 2-й половины XV-XVIII вв.: методические рекомендации*, Москва 1990, 25-26 (скраћено: *Работа*).

³ *Работа*, 26-28.

За ближе датирање могућег предлошка овог *Молићвеника* треба имати у виду и чињеницу да је реч *имѣраиѣрица* у њему оба пута исписана крупнијим словима. Уколико је писар ту реч тако истакао по узору на предлошак, онда то може да значи да предлошак није био старији од 1741. године. У ствари, са доласком на власт руске императорице Јелизавете Петровне 1741, титуле и имена владара у богослужбеним издањима редовно се штампају крупнијим слогом, за разлику од претходног периода где је то било необавезно.⁴ Међутим, такође не треба запоставити да је писар, знајући за праксу графичког истицања титула и имена владара, могао и сам да је примени у овом рукопису, без ослањања на предлошак.

У трагању за могућим предлошком овог рукописа истичем још неке занимљивости. На л. 104б-106б у литургијској молитви где су уткане и речи из *Оченаша*, те речи су наглашене тако што су исписане црвеним словима, за разлику од осталих које су мрке. На левим бочним маргинама л. 104б-106а попреко, тј. по висини листова исписане су, пак, кључне речи из те молитве, руком и мастилом, којима је писан и остали текст књиге. Те речи гласе: **вѣра** **любовь** (л. 104б) **надежда** (л. 105а) **воздѣржаніе** **правда** (л. 105б) **кротость** (л. 106а). У три издања *Каноника*, штампана у Кијеву 1746, 1749. и 1759. године, дакле у времену императорице Јелизавете Петровне, нашла сам исту Молитву, која је графички слично решена, као и у Матичином *Молићвенику*.⁵ Заправо, у тим *Каноницима* речи из *Оченаша* штампане су црно, као и остали текст, али су истакнуте тако што су дате великим словима. На бочним маргинама листова са *Молићвом* (л. 219а-220а) штампане су попреко готово исте речи, као и у Матичином рукопису, са нешто другачијим распоредом по маргинама: **вѣра**, **любовь**, **надежда** (л. 219а), **мѣдрость**, **воздѣржаніе**, **правда** (219б), **крѣпость** (л. 220а). У односу на Матичин *Молићвеник*, у кијевским издањима постоји и реч **мѣдрость** која у рукопису изостаје, а уместо речи **кротость** у њима стоји **крѣпость**.

Поменути кијевски *Каноници* садрже и неке друге молитве, које постоје и у рукописном *Молићвенику* Библиотеке Матице српске, али у целини гледајући, рукопис се од њих доста и разликује, како по комплетности и врсти садржаја, тако и по редоследу целина. Међутим, то не искључује могућност да су неки делови тих *Каноника*, или неких других њихових издања (ранијих или каснијих) могли бити директни или индиректни предлошци овог рукописа из последње четвртине 18. века.

С обзиром на изнесене чињенице, које указују на руски предлошак Матичиног *Молићвеника*, у даљем расветљавању књиге намеће се и питање где је она у ствари настала - у српској или у руској средини, односно ко је био њен писар - Србин или Рус?

⁴ *Работа*, 26-27.

⁵ Наведени *Каноници* налазе се у Библиотеци Матице српске.

Проблем провенијенције писара те књиге није нимало једноставан, када нема аутентичних сведочанстава, и када се зна да су се у 18. веку код Срба књиге из Русије интензивно шириле, преписивале и прештамповале. Наиме, од друге половине 18. столећа рускословенски језик сасвим је потиснуо српско-словенски и заузео његово место, као црквени и књижевни језик Срба.

Испитујући ову књигу, у циљу израде њеног каталогског описа,⁶ запазила сам неке русизме, превасходно ортографско-фонетског карактера, који нарушавају рускословенску норму, док српскословенске или српске црте нисам нашла. Нађени русизми могу бити последица утицаја предлошка - неког од претходних преписа, али и доказ да је писар био руског порекла, или неко ко је живео и радио у руској средини.

У наставку рада изнеће се неке карактеристичније графичке и ортографско-фонетске одлике рукописа о којем је реч, са циљем да се потврди рускословенска норма на том плану, као и да се истакну и прокоментаришу одступања, посебно она која могу да указују на провенијенцију писара.

1. У анализираном *Молићвенику* писар користи следећа слова: а, б, в, г, д, е, ж, з, з, љ(и), и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, љ, њ, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, џ, њ, ы, њ, ѣ, ю, ѡ, ѣ, ѡ, ѣ, ѡ, ѣ, ѡ, ѣ.⁷ Према *Руководствию* Аврама Мразовића он не употребљава само *ижицу* (v). Мало широко е, које у Мразовићевој азбуци чини посебно слово, у овом прегледу такође изостаје, јер је слово е писано увек обло, па није могуће разликовати е и е.⁸

2. Слова ѡ, ѣ, ѡ

а) Група *ја* на почетку речи, пореклом од старословенског *ја-* или *је-*, означена је скоро увек графемом ѡ : ѡкоже 1б/8, ѡко 2б/4, ѡвиши 12а/3, ѡзыкѣ (језик) 5а/12, ѡзыкомѣ 45а/14 итд.

Изузетак је само случај ѡко 59а/5, где је употребљена лигатура ѡ. Она је овде велико слово и јавља се на почетку реда.

Пишући ѡ- за *ја-*, писар скоро доследно крши рускословенска ортографска правила. Према тим прописима иницијално *ја* обележава се лигатуром ѡ,⁹ са одступањем лексеме ѡзыкѣ (језик), која има слово ѡ да би се разликовала од ѡзыкѣ (народ), и облика А мн. заменице онѣ, она, оно за сва три рода, где такође долази ѡ.¹⁰ За лигатуру ѡ писар је очито знао, а слово ѡ

⁶ Каталогски опис рукописа в. у овој књизи под бр. 64.

⁷ Редослед слова наведен је према: Аврам Мразовић, *Руководство къ славенстѣй грамматѣкѣ исправленѣй во употребленѣ славеносербскѣхъ народныхъ ѹчилицѣхъ*, Будим 1800 3 (скраћено: А. Мразовић, *Руководство*).

⁸ А. Мразовић, *Руководство*, 3.

⁹ А. Мразовић, *Руководство*, 25; Јован Живановић, *Грамаѣшка црквенословенскоѣа језика: за срѣске ѣ православне Боѣословије*, Ср. Карловци 1921, 18 (скраћено: Ј. Живановић, *Грамаѣшка*).

¹⁰ Ј. Живановић, *Грамаѣшка*, 18; Иеромонах Алипий (Гаманович), *Грамматика церковно-славянскаго языка*, Москва 1991, 12 (скраћено: Иеромонах Алипий, *Грамматика*).

уместо **ѡ** на почетку речи стављао је вероватно по узору на **-ѡ** за **-ја**, тежећи тако да исту гласовну групу у две различите позиције и граfiјски изједначи.

б) У означавању поствокалског **ја** на месту старословенског **-ѡ** или **-ѡ**, рускословенска норма је испоштована у потпуности: присутно је **-ѡ**, а у речима несловенског порекла **-а**.¹¹ Од примера који илуструју правопис **-ја** наводе се: **твоеѡ** (Г јд. ж. род) 1б/8, **престѡѡ** 2а/10, **беззаконнѡ** 2а/12, **дѡннѡ** 3а/9, **ѡзвн** 55а/9 итд.; **макарна** 7а/8, **хришћанскаго** 17б/5, **патрнарха** 7бб/8, **василна** 87б/2, **диавалскихъ** 88а/5 итд.

в) Иза сугласника (осим **ч, ж, ш, ц**), на месту старословенских слова **ѡ** и **ѡ**, у складу с рускословенском нормом редовно је написано **ѡ** (вредност 'а): **свѡтѡхъ** 1б/8-9, **воѡ** 2б/4, **нѡѡ** 3б/15, **возвѡстѡтъ** (3. л. мн. пр. будућег времена) 5б/3; **огнѡ** 12а/1, **царѡ** 29а/9 итд.¹²

г) Иза **ч, ж, ш, ц** на месту старословенског **ѡ** среће се **а**, што је такође у складу с рускословенским фонетизмом и правописом: **молча** (В. јд. м. рода активног партиципа презента) 1а/7-8, **воз'ложѡтъ** (3. л. мн. презента) 5б/15-16, **быша** (3. л. мн. аориста) 6а/13, **поѡади** 7бб/14 итд.¹³

3. Слова **ѡ, ѡ**

Као што је напред већ истакнуто, слово **ѡ** је у рукопису увек обло, па се не може говорити о коришћењу **ѡ** и **ѡ**, како прописује рускословенски правопис.¹⁴

У обе позиције за **је** долази **ѡ**, сем једанпут, где је поствокалско **је** означено обрнутим **ѡ** (**ѡ**).

а) Од случајева са иницијалним **ѡ-** за **је-** наводе се: **ѡси** 2б/1, **ѡдинороднаго** 6а/8, **ѡдинаго** 6а/3 итд.

б) Потврде за **-је** су: **сиѡ** 1а/4, **твое** 2б/2, **возрадѡѡтсѡ** 5а/16 итд.

У примеру **преѡстѡственнѡѡ** 67б/12 иза префикса **ѡре-** писар је за **је** ставио обрнуто **ѡ** (**ѡ**), које је у време писања *Молийвеника* одликовало руску грађанску ћирилицу, а касније је постало и карактеристика руске реформисане ћирилице. У руској грађанској, као и у руској савременој ћирилици, графемом **ѡ** означава се отворено тврдо **е**, а никако **је**, како га је употребио писар анализирани књиге.¹⁵ За слово **ѡ** сигурно је знао из руске грађанске ћирилице, а можда га је видео и у неким старијим рукописима, па је **ѡ** у овој књизи архаизам. Као што је познато, обрнуто **ѡ** присутно је спорадично

¹¹ А Мразовић, *Руководсѡво*, 19, 25; Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 18.

¹² А. Мразовић, *Руководсѡво*, 25; Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 18-19.

¹³ Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 19.

¹⁴ А Мразовић, *Руководсѡво*, 19; Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 15; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 18.

¹⁵ Лев Владимирович Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956, 483; Б. А. Успенский, *История русского литературного языка (XI-XVII вв.)*, Budapest 1988, 245-246 (скраћено: Б.А. Успенский, *История*).

још у неким јужнословенским и босанским споменицима 13-14. века, где се углавном јавља на месту надредног *ѣ*.¹⁶ Крајем 15. века оно се запажа и у рукописима југозападне Русије као израз тежњи да се вредности *е* и *је* више не означавају истим словом (*ѣ*), пошто је лигатура *ѣ* са другим јужнословенским деловањем ишчезла. Под утицајем те југозападне руске писмености слово *э* улази и у руску грађанску ћирилицу.¹⁷

в) Иза сугласника, на месту старословенског *ѣ* и *ѣ*, у складу са рускословенским правилима, увек је *ѣ*: *осенение* 9а/1, *моление* 9а/12-13, *стенание* 12а/16 итд.

4. Слово *ї*(*и*)

Према рускословенском правопису слово *ї*(*и*) долази испред самогласника и јотованих самогласника, а такође и у речима страног порекла (у писању грчких група *ѡ-*, *ѣ-*, *ѡ-* итд., и између два сугласника од којих други није *ј*).¹⁸ Занимљиво је, међутим, да у *Молићвенику* постоји слово *ї*(*и*), али ни у једном случају оно није написано по норми, што ће се овде и показати.

а) Испред слова *а*, *ѡ*, *ѣ*, *о*, *ѡ* и *ю* уместо *ї* редовно стоји *и*: *макарна* 7а/8, *днѡволскаго* 8а/9-10, *христѡанскаго* 17б/15 итд.; *ѡтренниѡ* 1а/1, *многиѡ* 3а/15, *божиѡ* 6а/7 итд.; *искѡшение* 2б/10, *беззаконие* 4а/13, *ведениемѡ* 9б/4 итд.; *сионе* 76а/6; *антиѡха* 19а/3, *сиѡна* 5б/1; *мыслию* 9б/3, *похвалению* 13б/10-11, *сию* 17а/12 итд.

Доследна употреба *и* уместо *ї* у датим позицијама може се објаснити као архаизам, тј. као утицај раније правописне традиције. Писање *и* испред *ј* одликовало је српскословенску писменост доресавског раздобља, док се у ресавским и послересавским споменицима јавља недоследно. У рускословенској писмености слово *ї* потискује *и* у 15. веку, као последица другог јужнословенског утицаја.¹⁹

б) У споју са *и* слово *ї* постоји, али оно никада није испред *и*, већ је увек иза њега, чиме је такође нарушена рускословенска норма.

Спој *иї* уместо *ии* запажа се још у споменицима старословенског канона, где се друго *и* скраћује по моделу грчких дифтоншких група *ѡи*, *ѡи*, *ѡи*. Такав правопис спорадично је присутан и у раним редакцијским рукописима.²⁰ Већ од 13. века у јужнословенским рукописима примећује се стављање *ї*(*и*) испред *и*

¹⁶ Вячеслав Николаевич Щепкин, *Русская палеография*, Москва 1967, 125 (скраћено: В.Н.Щепкин, *Русская палеография*); Евфимий Федорович Карский, *Славянская кирилловская палеография*, Москва 1979, 186-187 (скраћено: Е. Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*); В. А. Успенский, *История*, 245-246.

¹⁷ В.Н.Щепкин, *Русская палеография*, 130; Е.Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*, 172, 187-188.

¹⁸ А. Мразовић, *Руководство*, 20; Ј. Живановић, *Грамаѣика*, 15-16; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 18.

¹⁹ В.Н.Щепкин, *Русская палеография*, 125, 136-137; В. А. Успенский, *История*, 248.

²⁰ В.Н.Щепкин, *Русская палеография*, 131-132; Павле Ивић, Вера Јерковић, *Правойис српскохрватских ћирилских ѡвельѡ и ѡисама XII и XIII века*, Нови Сад 1981, 122-123.

и других вокала, да би од 14. века, са трновско-ресавским правописом, овакво писање прерасло у правило.²¹

У споменицима руске редакције употреба *ї(и)* иза *н(ні, ни)* заступљена је до 15. века, када са другим јужнословенским деловањем графема *ї(и)* почиње да се пише испред *н(ін, ин)*.²² Спој *їн* постао је одлика и руске грађанске ћирилице, која се употребљавала до 1917. године.²³

Насупрот руском полууставу, где је после другог јужнословенског деловања редослед *ні(ни)* замењен са *їн(ин)*, у руском брзопису, који се иначе јавља у 14. веку, заувек је сачувано архаично писање слова *ї(и)* иза *н(ні, ни)*. У руском брзопису, дакле, трајно је задржан спој *ні(ни)*, који датира још из времена пре другог јужнословенског утицаја.²⁴

У рукопису о којем се говори писање слова *ї(и)* иза *н* највероватније се јавља под утицајем руског брзописа и може да указује на писара Руса, или некога ко је добро познавао руски брзопис. Међутим, с обзиром на постојање споја *ни(ні)* и у старим уставним и руским полууставним рукописима, његово присуство у анализираној књизи може бити и архаизам, што ми се чини мање вероватним.

Спој *ні(ни)* писар *Молийвеника* користи у вредности *иј, ији, дугог и, а доста пута и и*.

У вредности *иј* удвојено *ні* три пута долази у средини речи: *россиїстні* (прво *ні*) 35a/1, 12, *пийте* (2. л. мн. императива) 102a/15.

Случајева са *иј* у наставцима речи знатно је више, а од њих се доносе: Г мн. именица ср. рода на *-ије*: *воздвиженї* 10a/13, *воспомянаниї* 16a/4, *ѡ помышленї* 18b/9, *ѡ привиденї* 88a/4-5 итд.; Г мн. именица ж. рода на сугласник: *ѡ болезниї* 77a/8-9, 77b/13; А јд. заменица м. рода: *в сиї* 18a/11, 22b/11, *на всакї* 82a/3, 86b/12-13, 93a/6; Н, А јд. придева и партиципа м. рода - *Н благиї* 409/1, *А настољциї* 15a/11; *благиї* 48b/9.

Према наведеним примерима, у позицији *иј* слово *ї* се потврђује на месту графеме *й*, којом се у рускословенском језику означава *ј* на крају слога. Сем иза вокала *и*, слово *ї* у вредности *ј* два пута се среће и иза *ы* (в. ниже одељак под *ѣ*). Графема *й*, иначе, у овом рукопису изостаје, а о писању *и* уместо *й* говориће се посебно у тачки 5.

Писање *ні* за *ији* илуструју примери: Л јд. и мн. именица ср. рода на *-ије* - Л јд. *в лѡкавствї* 21a/7, *в покаљниї* 27a/3, *о разрешенї* 68a/14-15 итд.;

²¹ В.Н.Щепкин, *Русская палеография*, 125-126.

²² Николай Михайлович Дылевский, *Очерк исторической грамматики русского языка*, София 1965 (скраћено: *Очерк*); В. Н. Щепкин, *Русская палеография*, 125, 130, 136-137; Б. А. Успенский, *История*, 248; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 22.

²³ Б. А. Успенский, *История*, 248, 258.

²⁴ В.Н.Щепкин, *Русская палеография*, 125, 136; Б.А. Успенский, *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX вв.)*, Москва 1994, 60.

Г, Д, Л јд. именица ж. и м. рода на *-ија*: Г јд. *маріи* 6б/1, *иліи* 72б/5, *литургиі* 90а/8; Д јд. *братіи* 77а/12, *судіи* 103б/5, *литургиі* (!) 114б/15 итд.; Л јд. *при литургиі* 89а/2-3, 90а/горња маргина, 91а/горња маргина итд.

Дуго *и* означено удвојеним *иі* долази у облицима глагола: *приіди* 2а/1, *приіде тѣ* 3а/8, *приідите* 4а/1 итд.; *приімѣ* 74б/1, *приіми* 9а/12, *приімите* 101б/10 итд.

У речи *Исус* (Ἰησοῦς), која се по рускословенским правилима пише етимолошки, тј. са иницијалним *Ин-*, у овом рукопису редовно се налази *иі* (*ни*): *иісе* 1б/4, *иіса* 3а/7, *иісѣ* 13а/4, *иісѣ* 111а/15 итд.

У доста случајева спој *иі* неоправдано је написан уместо *и*. Међу њима један је пример са почетним *ни*: *нимею* 82б/2. Два пута *иі* долази у префиксу *ири-*: *приіпади* 48б/13, *приізри* 109а/1. Остале потврде тичу се наставака речи: *Н*, *В*, *И* мн. именица м. рода **о* промене - *Н престолиі* 42а/5, *агглиі* 47б/7, *В чиниі* 33б/6-7, *апостолиі* 34б/1, *нерарсиі* 35а/2 итд., *И со беззаконниі* 3б/2-3, 10б/8, 87б/12 итд.; *Л* јд. и *Н* мн. именица м. рода **јо* основе - *Л јд. в добродетелиі* 44б/5-6, *Н мн. князиі* 49б/11; *Л* јд. именица ср. рода са основом на **јо* - *на судициі* 42а/5; *И* мн. именица ж. рода **а* промене - *цедротамниі* 107б/3; *Г*, *Д*, *Л* јд. именица ж. рода **ја* основе - *Г предтечиі* 75а/ горња маргина, *Д землиі* 6а/5, *к песниі* 11б/1, *Л землиі* 2б/5, 105а/13, 114б/8; *Д*, *Л* јд., *А* мн. именица ж. рода **ї* промене - *Д жизниі* 1б/16, *к сластиі* 105б/5, *Л в полѣноциі* 3а/10, *в ноциі* 83а/3-4, *вѣ ... болезниі* 75б/13, *А мн. немоциі* 2а/13-14; *Д* јд. именице м. рода са основом на сугласник - *дневиі* 25б/14-15; *Г* јд., *В* мн. именице ж. рода сугласничке основе - *Г материі* 1б/8, 14а/7, *В материі* 35б/10, 12-13; *Г*, *Л* јд. именице ж. рода са основом на **ї* - *ис церквниі* 117а/9, *Л во церквниі* 69б/12; *Л* јд. именица ср. рода сугласничке промене - *на небесиі* 2б/2-4, 54а/12, *на жребѣтиі* 96б/15 итд.; облици заменица - *Д јд. мниі* 78а/10, 50б/12, 107б/15 итд., *В* мн. *нашиі* 35б/10, *всиі* 33б/6, 34а/10, 36а/8 итд.; активни партицип презента ж. род *молѣщиіса* 24а/10-11; прилог *матерскиі* 115б/11-12; инфинитив глагола - *воспеватиі* 3б/14, *славословитиі* 10б/11-12, *познатиі* 114б/7-8 итд.; 2. л. јд. императива - *посѣтиі* 2а/13, *исцѣлиі* 2а/13, *оставниі* 2б/7 итд.

в) Спој *иі* привидно се јавља и у неким случајевима где реч почиње словом *ї*, *і* (уместо *и*), а испред је везник *и*, написан заједно са њом: *иізбави* 8а/8, 16а/2-3, *иіма* 17б/8, *исправи* 91а/6, *исповѣдѣю* 32б/9, *исповѣдници* 35а/4, *иісповѣдаю* 101б/12.

Иначе, у рукопису честа је појава писања везника *и* или неког предлога заједно са речју која следи.

г) Слово *ї* два пута је употребљено уместо рускословенског *й* у придевском наставку *-ий*: *А јд. страшниі* 43а/6, *В јд. свѣтыі* 43а/13.

д) У случају *иісе іхрїсте* 24б/1 слово *і* среће се као везник, који је написан без размака од наредне речи.

ђ) У писању грчких иницијалних група ιε-, ιο-, ιου- (група ια- не долази) уместо *ї*, како налаже рускословенски правопис, налази се *и* : *иєрѣсалимскиѡ* (Ἱεροσόλυμων) 5б/12-13, *иєрєи* (Ἱερεὺς) 16б/8, *иєрарсиї* (Ἱεράρχης) 35а/2 итд.; *иоанна* (Ἰωάννης) 25б/9, 31а/15, *иѡанне* 34а/10 итд.; *ѡиѡден* (Ἰουδαία) 62а/11, *иѡда* (Ἰουδαῖος) 102а/12-13.

е) У речима страног порекла, између два сугласника, од којих други није *ј*, такође никада нема *ї*, већ је редовно *и* : *николає* 34б/14, *миѡанле* 34б/14-15, *тироне* 35а/10 итд.

На основу свега реченог о слову *ї(и)* може се закључити да слово *ї(и)* у *Молиїѡвенику* никада не долази испред графема *а, ѡ, є, о, ѡ, ю*, већ је у тој позицији присутно *и*. У споју са *и* графема *ї(и)* постоји, али је редовно писана иза, а не испред *и*, што је вероватно последица утицаја руског брзописа. Удвојено *нї(ни)* има вредности *иј, ији*, дуго *и*, а пуно пута и *и*. У групи *иј* слово *ї* се употребљава уместо рускословенског *й*, а у вредности *ј* на крају слога оно се два пута јавља и иза *ы* (*ыј*). Сем у споју са *и* (*нї, ни*) и *ы* (*ыї* - два примера), слово *ї* се среће неколико пута и на почетку речи, испред које стоји везник *и*, писан заједно са њом, а у једном случају *і* је употребљено као везник. У страним лексемама, у позицији између два сугласника од којих други није *ј*, или у грчким иницијалним групама, уместо *ї(и)* редовно се налази *и*.

5. Слово *и* уместо *й*

Слово *и* са знаком за краткоћу (*й*) улази у употребу код Руса приближно у 14. веку, али *и* без тог прозодијског знака писано је у облицима једнине придева м. рода све до чувене никоновске реформе (17. век), док се у текстовима старовераца овакво *и* чува и данас (*сѣѡи бже*).²⁵ У штампаној грађанској ћирилици епохе Петра I *й* нема, да би од 1735. године ушло и у ову азбуку.²⁶

Иако *й* није имало своје место у рускословенској азбуци, оно је било присутно у рускословенским споменицима и сматрало се варијантом *и*, које се у позицији иза других самогласника изговарало *ј*.

Интересантно је, међутим, да у *Молиїѡвенику* из последње четвртине 18. века писар ниједанпут није написао *й*. Као што је напред показано, вредност *ј* иза *и* означавао је словом *ї*, а ту графему за *ј* два пута је ставио и иза слова *ы*. У осталим случајевима иза *ы*, као и иза других вокалских слова, уместо *й* потврђује се *и*. Примери који то илуструју разврстаће се по групама: *-ај, -јај* (*таинаѡ* 4б/11-12, *помаган* 38а/5, *покансѡ* 42а/10 итд.; *ѡсѡє-ѡѡли* 10а/11-12, *ѡєрѡли* 13а/15-16, *осиѡли* 52а/7-8 итд.); *-еј* (*тѡєи* 4а/11, *крѡєи*

²⁵ Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 12.

²⁶ Павел Яковлевич Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1962, 100 (скраћено: П. Я. Черных, *Историческая грамматика*); Н. М. Дылевский, *Очерк*, 132; Петар Ђорђић, *Сїарословенски језик*, Нови Сад 1975, 23 (скраћено: П. Ђорђић, *Сїарословенски језик*).

5а/15, *чесненшю* 16а/13-14 итд.); -*oj* (*постон* 1а/7, *недостонна* 7а/16, *покон* 70а/7-8 итд.); -*uj* (*помилѹи* 1б/9, *дарѹи* 9б/8, *радѹиса* 30б/2 итд.); -*ьij* (*небеснын* 1б/13, *насѹцнын* 2б/6, *покрыи* 22б/6 итд.). Писар је морао знати за слово *й*, јер се у 18. веку оно широко употребљава у рускословенским споменицима, писаним како црквеном, тако и грађанском ћирилицом, а то што он доследно ставља *и* уместо *й* вероватно је последица утицаја традиције старовеераца. У складу са том претпоставком употреба *и* уместо *й* иде у прилог тези да је писар био руске провенијенције.

6. Слова *ѹ*, *Ѹ*

Према начелима рускословенске ортографије слово *оѹ(ѹ)* долази на почетку речи и у сложеницама, где друга реч почиње са *у*, док се *Ѹ* пише у осталим позицијама.²⁷ Ово правило доследно је спроведено у Матичином *Молийвенику*, с тим што се лигатура *оѹ* на почетку речи не употребљава, већ само *ѹ*. Од случајева са *ѹ* наводе се: *ѹмъ* 3а/3, *ѹста* 3б/9, *наѹчѸ* 5а/2 итд. Потврде са *Ѹ* су: *помилѹи* 1б/9, *ѸнѸ* 2а/7, *разѸмети* 3б/11 итд.

7. Слово *ѡ*

Рускословенски правопис налаже употребу *ѡ* у речима које почињу префиксима *ѡ-*, *ѡ̄-*, *ѡб-*, затим у неким граматичким категоријама, као што су облици множине именица, да би се разликовали од једнине, Г јд. придева на *-гѡ*, прилози на *-ѡ* итд., а такође и у речима страног порекла.²⁸

У овом рукопису слово *ѡ* се доследно јавља само у префиксу *ѡ̄-* (нпр. *ѡ̄верзи* 3б/9). Као предлог чешће се среће *ѡ*, него *ѡ̄* (нпр. *ѡ ... человекѣ* 44а/12, поред *ѡ̄ боже мон* 117а/11-12). У префиксу *ѡ-* преовлађују примери са *ѡ-* над онима где је *ѡ̄-* (напр. *ѡчисти* 2а/2, поред *ѡ̄чисти* 4а/13), док је у префиксу *ѡб-* графема *ѡ* ређа од *ѡ̄* (нпр. *ѡбъадохса* 21а/10, поред *ѡ̄бнажитса* 3а/9). Предлог *ѡ̄* скоро је увек означен лигатуром *ѡ̄̄* (нпр. *ѡ̄̄ сна* 2б/13), а само једанпут написано је *ѡ̄* са надредним *т* (*ѡ̄т̄ мнрѸскиѸѸ* 107б/10).

Што се тиче страних лексема, такође постоји колебање у писању *ѡ* и *ѡ̄* (нпр. *нѡаннѸ* 79а/13 и *нѡанна* 25б/9, *сиѡна* 5б/1 и *сиѡне* 76а/6 итд.).

У осталим случајевима где се по рускословенским правилима очекује *ѡ*, као што су поменуте граматичке категорије, доследно је употребљено *ѡ̄* (Д мн. *бѣсомъ* 12а/3, Г јд. *великаго* 105а/10, прилог *тоѹно*, друго *ѡ̄*, 14а/12 итд.).

Поред потврда са *ѡ̄* уместо *ѡ*, понегде је присутно и слово *ѡ* уместо *ѡ̄* (нпр. *ѡлтаръ* 5б/16).

Према стању писања *ѡ* и *ѡ̄* у рукопису његов писар није добро познавао рускословенску правописну норму.

²⁷ А. Мразовић, *Руководсїво*, 25; Ј. Живановић, *Грамаїиѹка*, 17; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 18.

²⁸ А. Мразовић, *Руководсїво*, 24-25; Ј. Живановић, *Грамаїиѹка*, 16-17; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 19.

8. Слово ы

Према правопису рускословенског језика слово ы се употребљава по етимологији, са извесним одступањима. Тако се иза ц редовно пише ы, а иза к, г, х долази и. Графема ы користи се и у глаголима који у старословенском почињу словом и, а испред имају префикс или предлог с финалним -ъ, те се њ и и спајају у ы (нпр. *взыскати*). Она долази и код глагола са суфиксом -ыва- (старословенско -ива-), којем претходи слово б, д, з, м, п, с и т (нпр. *добываю*). Употреба ы везана је и за неке граматичке категорије, као што су, на пример, Д и А мн. партиципа на -щій, -шій да би се разликовали од облика једнине итд.²⁹

У *Молийвенику* слово ы јавља се углавном у складу с наведеним правилима, док је нарушавање норме ређе. Примери са исправно стављеним ы неће се наводити, већ ће се приказати само одступања.

а) Слово и уместо ы редовно се среће у Д и А мн. партиципа м. рода на -щій, -шій (Д *Ѡходѡцимъ* 25а/10, *слѡжацимъ* 83б/5, *милѡцимъ* 83б/6, *оставившимъ* 113б/10 итд.; А *ѡломыслица* 62а/6) и у Д мн. заменице *нашъ* (*нашимъ* 83а/13, 106а/1).³⁰ У питању су облици множине, где слово ы долази само у функцији распознавања падежа, а обележава глас и а не ы.

в) У наставцима речи више пута уместо ы јавља се њи: Н, А мн. именица м. рода - Н *сващеницыи* 49б/12, А *херѡвими* 95б/12-13; Г јд., А мн. именица ж. рода - Г јд. *скверныи* 2а/2-3, 18а/14, 95б/6, *зловыи* 109б/5, А мн. *вныи* 105б/11; А мн. заменице *ныи* 2а/2, 17б/5, 53б/9, 59б/9 итд.; 2. л. јд. императива *вознесыи* 41б/15, *воскресыи* 92б/4, *вознесыиса* 113б/7.

Потврђивање њи уместо и може да сведочи о писаревом незнању рускословенских ортографских правила, као и о његовој непажњи у преписивању.

9. Слово ѣ

Слово ѣ писар употребљава у складу са књижевном нормом,³¹ али га веома често замењује словом е, или на месту е ставља ѣ, што сведочи да је био екавац.

а) Од многобројних потврда са е на месту ѣ износе се: Д јд. *тебе* 1б/11, *езде* (друго е) 1б/14, *грехи* 2а/11, *хлебъ* 2б/5, *песнь* 2б/14 итд.

б) Примери са ѣ уместо е су: Г јд. *менѣ* 5а/7,9, 19а/13, В јд. *светѣ* 9а/9, *настоѣѣ* 9а/13-14 итд.

²⁹ А. Мразовић, *Руководство*, 21-23; Ј. Живановић, *Грамајика*, 16.

³⁰ Д мн. *нашимъ* (са ы) јавља се у: Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 126. Са словом ы овај облик долази и у кијевским *Каноницима* из 1746, 1749. и 1759 (л. 220а/3), поменути у уводу овога рада. Међутим, према А. Мразовић, *Руководство*, 94 и Ј. Живановић, *Грамајика*, 58, заменица *нашъ* мења се као *сей* (*сій*), што значи да у Д мн. нема ы, већ и. Облик *нашимъ* (са и) налази се и у *Грамајици* Мелетија Смотричког (Римник 1755), л. 105а.

³¹ Ј. Живановић, *Грамајика*, 15.

11. Слова њ, њ

По рускословенским прописима слова њ и њ долазе само на крају речи и немају никакве гласовне вредности. У средини речи ишчезавају или се замењују самогласницима *о* и *е*, мада се у неким црквеним књигама могу срести и у овој позицији, и то нарочито после сугласника *л*, где су такође без гласовне вредности.³²

Писање њ или њ на крају речи по правилима рускословенске ортографије условљено је крајњим тврдим, односно меким сугласником, или грама-тичким обликом речи.³³

Испитивања употребе њ и њ у *Молићвенику* показују да писар у већини случајева поштује норму, али се и колеба, пишући јерове где им није место, изостављајући их, или их међусобно замењујући.

а) *Писање њ, њ на крају речи.* На крају речи, ако се изузму примери иза којих долазе речце или енклитике, писар доследно ставља њ или њ, а њихова употреба, скоро је увек у складу с рускословенском нормом.

Од потврда са њ наводе се: *свѣтъхъ* 1б/8-9, *до бѣдетъ* 2б/3-4, *насъ* 3а/12 итд. Коришћење њ илуструју примери: *аминъ* 1а/6, *радостъ* 5а/10, *штаръ* итд.

Иза сугласника *ц* увек је њ, што одговара како рускословенском, тако и руском фонетизму, где је *ц* тврдо: *человеколюбецъ* 21б/11-12, *чтецъ* 17а/1, *конецъ* 22а/13 итд.

Иза *ш*, које је у рускословенском језику меко, за разлику од руског језика где је тврдо, такође увек долази њ: *нашъ* 1б/11, 2б/1, 17а/1, Г мн. *дѣшъ* 103а/12 итд.

Иза *ж* је њ (*тогожъ* 8б/3), што је у складу са тврдим изговором тог гласа како у рускословенском тако и у руском језику.

Иза *жд* исправно се налази само њ : *не предаждъ* 19а/10-11, *даждъ* 25б/1, *подаждъ* 63а/3 итд.

Иза *щ* (*шч*) уместо њ редовно је стављено њ : *нощъ* 9б/10, *пещъ* 47б/14, *помощъ* 26б/1 итд.

Сем иза *щ*, слово њ уместо њ присутно је и у броју *в первын на десѣтъ* 74а/14.

На крају речи, иза које следи речца или енклитика, слова њ, њ већином постоје, само се понегде среће *ѡајерак*, или знак изостаје.

Од потврда са њ или њ наводе се: *погѣбилъ мѡ* 3б/2, *ѡмомъ ли* 26а/4, *азъ же* 42б/15, *дастъ ти* 47а/1, *даждъ ми* 27а/6 итд.

Пајерак се јавља у случајевима: *похитит' мѡ* 13б/15, *молим' ти сѡ* 102б/5.

³² А. Мразовић, *Руководство*, 26-28; Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 17-18, 21-22.

³³ А. Мразовић, *Руководство*, 26-28; Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 17-18.

Примери који потврђују изостајање знака су: **ИЗБАВИТ МА** 23б/8, **ПОЖЕТ МА** 15б/2, **Њ ЛЖКАВЫХІ МИ** 62б/15-16 итд.

б) *Писање јера у њредлозима*. Предлог **вѣ** најчешће се среће са рефлексом **о<ѣ**, у доста случајева знака нема, док су потврде са **ѣ** најређе: **ВО** **ИМА** 1а/5, **ВО** **ВЕКИ** 2а/8, **ВО** **УТРОБЕ** 5а/6-7 итд.; **В** **ПОЛУНОЦІИ** 3а/10, **В** **БЕЗЗАКОНІИ** 4б/7-8, **В** **ВЫШНИХЪ** 9а/2-3 итд.; **Вѣ** **СТРАСЕ** 91б/7, **Вѣ** **ВЫШНИХЪ** 101а/2, **Вѣ** **ВОСПОМИНАНИЕ** 116а/13-14 итд.

У предлогу **кѣ** знак често изостаје, али постоје и потврде са словом **ѣ**, затим са **о<ѣ**, као и са *ѡајерком*: **К** **ТЕБЕ** 8а/2, **К** **БОГЪ** 18а/6, **К** **ТЕБѢ** 79а/4 итд.; **Кѣ** **ПОХВАЛЕНИЮ** 12б/10, **Кѣ** **КОМЪ** 73б/15, **Кѣ** ... **БДЦЕ** 77а/11-12 итд.; **КО** **ГІСІДЪ** 15а/16, **КО** ... **БДЦЕ** 15б/4, **КО** **ВЛАДЫЦЕ** 73б/2 итд.; **К'** **ЖИЗНИ** 58а/8.

Предлог **сѣ** у доста случајева има рефлекс **о<ѣ**, али ни број примера са **ѣ**, или без знака, није мали: **СО** **СЛАВОЮ** 6б/8, **СО** **ЊЦЕМЪ** 6б/15, **СО** **ЕДИНОРОДНЫМЪ** 117а/1 итд.; **Сѣ** **ПРЕСВАТЫМЪ** 20а/10, **Сѣ** **ЛЮБОВИЮ** 93б/2, **Сѣ** **КРЕСТА** 97а/11 итд.; **С** **НЕБЕСЪ** 6а/16, **С** **НАМИ** 10б/1, **С** **МИРОМЪ** 22б/12 итд.

Од предлога на **-з** потврђују се **БЕЗѣ**, **ИЗѣ** и **БЛИЗѣ**.

Предлог **БЕЗѣ** долази са *јером* и без знака: **БЕЗѣ** **ИСТЛЕНИИ** 16б/1, **БЕЗѣ** **СЫТОСТИ** 65б/15, **БЕЗѣ** **ПРИПАДЕНИИ** 98а/13-14 итд.; **БЕЗ** **НАПАСТИ** 8б/8, **БЕЗ** **МЕНЕ** 68б/14, **БЕЗ** **ПРЕКНОВЕНИИ** 89б/15 итд.

Предлог **ИЗѣ** потврђује се по једанпут без знака, са *јером* и са словом **о<ѣ**: **ИС** **ЦЕРКВИИ** 117а/9; **ИЗѣ** **ТЕБЕ** 65а/3; **ИЗО** **ДНА** 76б/10.

Предлог **БЛИЗѣ** среће се у: **БЛИЗѣ** ... **ТРОИЦЫ** 70б/1.

Предлози на **-д** у овом рукопису су **ПРЕДѣ** и **ПОДѣ**.

Предлог **ПРЕДѣ** углавном се јавља без знака: **ПРЕД** **ТОБОЮ** 4б/4, **ПРЕД** **ЛИЦЕМЪ** 69б/9, **ПРЕД** **ЧТЕНИЕМЪ** 93а/14 итд. Једанпут је са словом **ѣ** (**ПРЕДѣ** **ИСХОДОМЪ** 117а/8), а у једном случају има рефлекс **о<ѣ** (**ПРЕДО** **МНОЮ** 4б/1-2).

Предлог **ПОДѣ** је без знака: **ПОД** **ВИДОМЪ** 108б/9, 110б/8, 10-11 итд.

в) *Писање јера у ѡрефиксима*. Префикс **вѣ-** и иницијално **вѣ-** углавном се употребљавају са **о<ѣ**, док су примери без знака ређи: **ВОСТАВѣ** 1а/2, **ВОПНИЕМЪ** 2б/15, **ВОЧЕЛОВѢТШАСА** 6б/2 итд.; **ВТОРАГО** 6б/12, **ВХОДѣ** 92а/3, **ВШЕДШЕМЪ** 96б/13 итд.

Префикс **вѣн-** потврђује се без знака: **ВНИТИ** 75а/10, **ВНИДЪ** 89б/7, **ВНИМАТИ** 113б/14 итд.

У префиксу **вѣз-** иза **в-** увек је рефлекс **о<ѣ**, а иза **-з/-с-** знак претежно изостаје, понегде је стављен *ѡајерак*, а једанпут се налази **ѣ**: **ВОЗДВИГѣ** 3а/2, **ВОЗРАДЪЮТСА** 5а/1, **ВОСКРЕСШАГО** 6б/5 итд.; **ВОС'ШЕДШАГО** 6б/6 **ВОЗ'ДАТИ** 10а/1, **ВОЗ'ДВИЗАЕМОЕ** 46а/3 итд.; **ВОЗѣВЕДЕНИЕ** 112а/9-10.

Префикс **сѣ-** среће се обично с рефлексом **о<ѣ**, али је више пута и без знака: **СОТВОРИ** 1б/1-2, **СОГРЕШНИХЪ** 4б/3, **СОЗИЖДИ** 5а/5 итд.; **СШЕДШАГО** 6а/15, 37б/13, **СВѢСТИ** 28б/9 итд.

Префикс **БЕЗ-** већином је без знака, а само понегде долази с *јером* или са *ѡајерком*: **БЕЗЗАКОНІЕ** 4а/13, **БЕЗВЕСНАА** 4б/11, **БЕЗПЛОТНЫХЪ** 28а/5-6 итд.;

БЕЗЪСТРАСНИЮ 19б/15, БЕЗЪСМЕРТНОМЪ 43а/8-9, БЕЗЪЗАКОНІИ 118а/5-6; БЕЗЪСМЕРТ-
НЫХЪ 22б/5-6, ПО БЕЗЪДНЕ 40б/11, БЕЗЪСЛАВНА 49б/1-2.

Префикс *из-* такође је углавном без знака, док су примери са *јером* или са *ѡајерком* ретки: *исполнѡи* 1б/15, *ѡзбави* 8а/8, *изчезаетъ* 37б/1 итд.; *изълианиѡ* 113а/10-11, *изъбраннымъ* 113а/14-15; *изълен* 29а/13, 71а/9.

Префикс *низ-* писан је без знака: *низходѡцимъ* 39б/5.

Префикс *раз-* среће се скоро увек без знака, а са *ѡајерком* постоји једна потврда: *разжениѡ* 25а/15, *распѡтаго* 33а/15, *разсодателнѡ* 47б/14 итд.; *разъделимѡ* 32б/7.

Префикс *пред-* потврђује се често без знака, при чему је слово *д* обично над редом, а ретко у врсти: *предѡприѡтнѡ* 16а/4, *предстателъство* 33а/4-5, *предтечи* 74а/наслов итд. Понегде, када су сва слова у врсти, иза *д* јавља се *ъ* или *ѡајерак*: *предъстонтъ* 31б/8-9, *предъстани* 47а/14-15, *предъстателю* 61б/11 итд.; *предъведын* 9а/7-8, *предътечи* 73а/8-9, *предъсталъ* 76а/12 итд.

Префикс *об-* углавном је писан без знака, или је понегде написано *ъ*: *обнажитѡ* 3а/9, *обнови* 5а/6, *обниѡахомъ* 53б/10 итд.; *объѡдохѡ* 21а/10, *обълилъ* 21а/2-3, *объстоѡниѡ* 23а/2-3.

Заменичко *вѡс-* је без знака: *вѡсѡхъ* 1б/8, *вѡсѡческихъ* 8б/10-11, *вѡсѡгда* 43а/1 итд. Слово *ѡ* среће се у Н јд. м. рода *вѡсѡ* 51а/5, 51б/4, 5 итд.

г) *Оѡѡале ѡозиѡије неѡадашнѡѡ ѡолуѡласника*. На месту неѡадашњих *ъ* и *ь* у јаком положају присутни су рускословенски рефлекси *о* и *ѡ*. Илустраѡије ради наводе се примери: *сонъ* 10б/4, *тоѡно* 14а/12, *золъ* 59б/3, 60а/1, *ложно* 68а/11, *крепокъ* 80а/9 итд.; *помножѡствѡ* 4а/11-12, *денъ* 6б/5, *вѡзгрѡшенъ* 7б/14, *вѡсѡческихъ* 8б/10-11, *ѡстенъ* 9а/16 итд.

Потврђује се и случај *лъстивомъ* 14а/13-14 где на месту старословенског *ь* који је био јак, у складу с рускословенским фонетизмом, вокализовани рефлекс изостаје.

Писање *ь* иза *л* у датој речи, како је напред речено, особина је и неких других рускословенских споменика тога доба, а касније оно је постало норма.³⁴

Графема *ь* редовно се среће и у облицима активног партиѡипа претерита, иза *-жд-* а испред *-ш-*, на месту старословенског *ь* који је такође био јак: *рождъѡѡ* 11б/8, 12, 55б/7, 115а/5, *рождъшѡю* 16б/1-2, *рождъши* 58а/13-14 итд.

Ван краја речи у позиѡији где је неѡадашнѡ *ь* било у слабом положају знак претежно изостаје, како и налажу рускословенска правила. Међутим, оно се више пута и јавља, и то нарочито често после *л*: *ѡпостолъскѡю* 7а/3, *наѡнлъствомъ* 14б/14-15, *жителъство* 25б/4, *мысльми* 42б/6, *молъбы* 116б/13-14 итд. (поред ређег: *молбами* 15б/8, *молбы* 23б/11, *добродетелное* 25б/3-4 итд.); *седмъдѡсѡте* 34б/2; И мн. *страстьми* 43б/3.

³⁴ Сава Петковић, *Речник црквенословенскоѡа језика*, Ср. Карловци 1935, 110.

Наведени примери са словом њ ван краја речи одговарају и стању у старословенском језику, где се такође налази њ.

Поред писања слова њ, писар више пута ставља и њ у позицијама, где по рускословенским правилима *јера* нема. У старословенском језику на тим местима стоји њ, њ, или знак изостаје.

Од потврда са њ на месту старословенског њ у слабом положају ван краја речи износе се: *в прошѣдѣшю* 15а/9-10, *разгордѣхъса* 21а/5, *опиухъса* 21а/10, *сподобилъса* 74а/8, *алѣчѣшю* 112б/1-2 итд.

Примери са њ на месту старословенског њ су: *воннѣственникѣ* 79а/13-14, *воннѣство* 80а/14, *воннѣственничѣ* 80б/6, *плодѣскиа* 87б/7-8, *мирѣскихѣ* 107б/10-11, *христианѣскѣ* 11б/9-10.

Од случајева са словом њ у положају где у старословенском језику нема знака долазе: *обнаженѣомѣ* 22б/2-3, *окаанѣномѣ* 78б/3-4, *в ... молитвенѣномѣ* 91б/3-4, *анѣгельскиа* 96а/12-13.

Ван краја речи више пута среће се и *ѡајерак*, и то како на месту старословенског њ и њ, тако и у позицијама где тих слова није било. *Пајерак* на месту старословенског њ присутан је у: *гор'ки* 47б/4, *презор'ствомѣ* 65б/8-9, *не скон'чѣваѣтса* 70б/7-8, *вол'ное* 86б/9, *побѣд'нѣю* 100б/5-6 итд.

Примери с *ѡајерком* на месту старословенског њ су: *дошѣд'ше* 62а/11, *орѣх'шихѣ* 89б/3-4, *изволнѣше.мѣ* 97а/3.

Пајерак у позицији где у старословенском нема знака илуструју случајеви: *превыш'шала* 12б/5, *кирил'ле* 34б/13, *да изчѣз'нѣтъ* 37б/2 *исторг'ни* 46б/7, *поз'натнѣ* 114б/7-8 итд.

11. Рефлекси *ер, ор, ол, ре, ро, ле, ло*

На месту старословенског вокалног *р* и *л*, тврдог и меког, редовно се потврђују рускословенски рефлекси *ер, ор, ол*, с тим што се иза *р* у *ер* и *ор* понегде среће *ѡајерак*: *ѡвер'зи* 3а/3, *дѣржавѣ* 3б/7, *жертѡа* 5б/7 итд.; *оскорѡихѣ* 15а/7, *исторг'ни* 28б/13-14, *в скор'бѣхѣ* 78а/5 итд.; *исполнѣа* 1б/15, *долги* 2б/7, *должникомѣ* 2б/8-9 итд.

На месту старословенских спојева *р* и *л* са полугласником њ, њ, у складу с рускословенским фонетизмом и правописом срећу се рефлекси *ре, ро, ле, ло*: *крѣщенне* 7а/4, *воскресеннѣ* 7а/5-6, *чрева* 14а/6 итд.; *бескровнѣю* 116а/7-8; *слѣзамѣ* 12а/14, *слѣзы* 27а/7, *слѣзами* 82б/5 итд.; *воплотнѣшагоса* 6а/16, *плоти* 9а/3, *плотѣ* 28б/13 итд.

12. Рефлекс *ѡуноѣласноѣ ере*

Рускословенски језик карактеришу групе *ра, ла, ре, ле* (старословенско *ра, ла, рѣ, лѣ*), које потичу од прасловенског **or, *ol, *er, *el* у међуконсонантској позицији.³⁵ У руском језику рефлекси тих група су *оро, оло, ере, еле*.³⁶ У овом рукопису уместо рускословенског префикса *пре-* (старословен-

³⁵ Ј. Живановић, *Грамаѡика*, 22; П. Ђорђић, *Старословенски језик*, 226.

³⁶ П. Ђорђић, *Старословенски језик*, 226.

ско прѣ-) два пута се среће руско *пере-*, чиме се потврђује тзв. „полногласије” (*перекрести* 37a/8, 38a/9). Пуногласни рефлекс *ере* оба пута долази у деловима *Молиѿве ѿред сѿавање*, где се дају упутства вернику шта у том моменту треба да чини. Како те делове *Молиѿве ѿред сѿавање* нисам пронашла у штампаним издањима која су ми била при руци (међу њима су и она три кијевска *Каноника*, поменута у уводу овог рада, а која сматрам нормом), претпостављам да они не припадају устаљеном, тј. обавезном тексту *Молиѿве*, већ су додаци. Њих је писар могао сам да допише, или да их пренесе из неког претходног преписа. Полазећи од те претпоставке, намеће се закључак да је рефлекс пуногласног *ере* у датим примерима резултат утицаја писаревог руског народног језика, или такав остатак предлошка.

13. Група жд

Група жд, карактеристична за рускословенски језик, у анализираном рукопису постоји, али се јављају и ретке потврде са ж уместо жд: *воздежѣ* 51a/1, *вижѣ* 52b/8-9. Глас ж на месту рускословенског жд одликује руски језик,³⁷ а у овој књизи може бити остатак предлошка или последица тога што је писар био Рус.

У допуни текста, исписаној другом руком на л. 11б среће се слово д уместо жд (*родшаѣ*).

14. Слово џ

У *Молиѿвенику* о којем се говори писар скоро увек користи слово џ (вредност *ич*)³⁸ у складу са рускословенским фонетизмом и правописом, али два пута и одступа од норме. У случају *ночнѣмѣ* 25b/14 (поред *нощнѣмѣ* 7b/13) уместо рускословенског џ долази ч, које такође може бити пренето из предлошка, или резултат утицаја народног језика писара Руса.

Писање џ уместо ч, иза префикса *вѣс-*, потврђује се у *вѣсѣисленѣ* 101a/7.

15. Слово ѕ

По норми рускословенског језика слово ѕ (вредност з) пише се само у речима *ѕвѣзда*, *ѕѣлѣ*, *ѕлакѣ*, *ѕло*, *ѕмѣл*, *ѕвѣрь*.³⁹ У складу са тим правописом слово ѕ је употребљено у следећим примерима испитиваног рукописа: *ѕла* 8b/9, 24b/14, *ѕлѣхѣ* 56b/11, *ѕлѣ* 60a/7, *ѕломѣслаѣѣ* 62a/6. Међутим, писар чешће ставља слово з уместо ѕ, о чему сведоче случајеви: *зѣло* 17b/2, 53b/11, 99b/4, *змиѣ* 28b/8, *золѣ* 60a/1 итд.

³⁷ Ј. Живановић, *Грамаѿѣѣѣ*, 24; П. Ђорђић, *Сѿѣрословенски јѣѣѣ*, 225.

³⁸ Ј. Живановић, *Грамаѿѣѣѣ*, 18; П. Ђорђић, *Сѿѣрословенски јѣѣѣ*, 225; Иеромонах Алипѣѣѣ, *Грамаѿѣѣѣ*, 24.

³⁹ Ј. Живановић, *Грамаѿѣѣѣ*, 18; Иеромонах Алипѣѣѣ, *Грамаѿѣѣѣ*, 18.

16. Слова ѿ, љ, ѡ, ѣ

У рускословенским споменицима слова ѿ, љ, ѡ и ѣ користе се у речима страног порекла, на етимолошком месту.⁴⁰

а) У погледу писања слова ѿ рускословенска ортографска начела често нису испоштована, јер се оно доста пута налази и на месту ф, што одговара изговору ѿ као ф у рускословенском језику. С обзиром на то да у књизи нема мешања ѿ и т, карактеристичног за српкословенске споменике, ова појава присуства ѿ уместо ф може, као и неке напред наведене особености, да упућује на писара Руса.

Исправно писање ѿ потврђује се примерима: ѿеѡдоре (Θεόδωρος) 35a/9, 10, еѡстаѡна (Εύστάθιος) 72б/7, аѡанасиа (Αθανασία) 76б/8 итд.

Од случајева са ѿ на месту ф износе се: ѡниппе (Φίλιππος) 35a/1, стеѡана (Στέφανος) 35a/8, носнѡа (Νωσήφ) 97a/9 итд.

б) Слово љ (вредност кс) среће се само у алељне 34б/15, где је исправно испоштован грчки правопис. Писање кс уместо љ не долази.

в) Слово ѡ присутно је у лексеми ѡаломъ 4a/9, 38б/5, 40б/5, што је у складу с рускословенском нормом. У словенској речи псѡ 66a/12 исправно је написано пс.

г) Слово ѣ се не јавља. У вредности и уместо њега среће се и (нпр. кириа'ле, прво и, 34б/13), а у вредности в је слово в (нпр. павле 34б/7).

*

* *

Графијска испитивања рукописног *Молиѡвеника* из последње четвртине 18. века у збирци Библиотеке Матице српске (PP I 6), за који се према поменима руских светитеља и чудотвораца, као и титуле *имѡераѡрица* може рећи да је настао са руског предлошка, а чији писар је непознат, показују да су у овој књизи заступљена скоро сва слова прописана рускословенском нормом. У поређењу са *Руководсѡвом* Аврама Мразовића у њој нема само *ижице* (ѣ), док је ѡ увек обло, па се не могу разликовати ѡ и ѡ, која су у Мразовићевој азбуци дата посебно.

На ортографско-фонетском плану писар такође у великој мери поштује рускословенска правила, али постоје и одступања. У писању иницијалног *ја* рускословенска начела су, изузев једног случаја са *ѡ-*, увек прекршена, јер уместо лигатуре *ѡ-* долази *ѡ-*, док је поствокалско *ја* редовно прописно означено словом *-ѡ* или *-ѡ* (у страним речима). Писањем *ѡ-* уместо *ѡ-* на почетку речи писар је вероватно желео да поједностави правопис и да исту гласовну групу у две различите позиције графијски уједначи.

Иза сугласника, у складу са рускословенском нормом, увек је присутно *ѡ*, а иза *ч*, *ж*, *ш*, *ѡ* је слово *ѡ*.

⁴⁰ А. Мразовић, *Руководсѡво*, 26; Иеромонах Алипий, *Грамматика*, 19.

У обе позиције за *је* долази обло ϵ , сем једанпут, када је за *је* иза префикса *пре-* написано обрнуто ϵ (э). Појава э у овом рукопису последица је вероватно утицаја руске грађанске ћирилице, где се обрнуто э користи за отворено тврдо *e*, а никако за *је*. Међутим, није искључено да је э остатак из предлошка неког од претходних преписа 18. века, а такође треба имати на уму и то да је писар слово э могао да види и у неким старијим јужнословенским и руским рукописима. У положају иза сугласника редовно се среће ϵ .

Слово \imath (і) у анализираном рукопису постоји, али га писар нигде није употребио по пропису. Испред вокалских слова, изузимајући слово *и*, уместо \imath увек долази *и*, што је архаизам. У споју са *и* графема \imath (і) се јавља, али је доследно писана иза *и*, а не испред, како налаже рускословенски правопис тог времена. Редослед $\imath\imath$ (иі), а не $\imath\imath$ (ии) употребљава се по свој прилици под утицајем руског брзописа, који је спој $\imath\imath$ (иі) наследио из руског полуустава из времена пре другог јужнословенског деловања, и за разлику од њега трајно га је сачувао. Удвојено $\imath\imath$ (иі) у овој књизи користи се за вредности *иј*, *ији*, дугог *и*. Сем у споју $\imath\imath$, слово \imath се јавља и неколико пута на почетку речи уместо *и*, а једанпут се среће и као везник. У грчким иницијалним групама $\imath\epsilon$, $\imath\omicron$, $\imath\upsilon$, као и у средини неких страних речи свуда је стављено *и*, а нигде \imath (і), како налаже норма. За *ј* на крају слога, сем случајева са $\imath\imath$ за *иј* и два примера са $\imath\imath$ за *иј*, редовно долази *и*, док слово \imath изостаје.

У обележавању фонеме у рускословенски правопис се поштује: на почетку речи је ψ , а у средини и на крају ψ .

Слово ω среће се и на месту \omicron , а само у префиксу ω оно се доследно јавља по норми.

Слово \imath углавно је писано по пропису, а одступања скоро увек чине потврде са *и* иза ψ и ψ у облицима множине партиципа, који се правилно пишу са \imath да би се разликовали од облика једине, као и случајеви са удвојеним $\imath\imath$ уместо *и*.

Међусобне замене \imath и ϵ сведоче о писару екавцу.

Слова \imath и \imath већином се користе у складу с рускословенским ортографским правилима, а њихови вокализирани рефлексии су *o* и *e*, што одговара рускословенском фонетизму.

Потврђују се рускословенске групе *ер*, *ор*, *ол*, *ре*, *ро*, *ле*, *ло* и одступања у том погледу нема.

На месту рускословенског $\rho\epsilon$ у префиксу *пре-* (старословенско $\rho\imath$ -) два пута се среће пуногласно $\epsilon\rho\epsilon$ (*перекрести* 37a/8, 38a/9). Рефлекс *ере* одликује руски језик, а у овом рукопису може се објаснити као последица утицаја руског језика писара, или као такав остатак предлошка.

Спој $\imath\delta$ постоји, али долазе и ретке потврде са \imath уместо $\imath\delta$, које упућују на писара руске провенијенције, или су исте остатак предлошка.

Слово *џ* (вредност *шч*) користи се скоро увек где му је место. Изузетак је само случај са *ч* уместо *џ*, карактеристичан за руски језик.

Слово *ѕ* (вредност *з*) јавља се неколико пута по начелима рускословенског правописа, међутим, писање *з* уместо *ѕ* је чешће.

Слово *ѣ* присутно је често у складу са рускословенским правилима, али доста пута оно се налази и уместо *ѣ*, што само потврђује изговор *ѣ* као *ѣ* у рускословенском језику. Пошто нема међусобне замене *ѣ* и *ѣ*, карактеристичне за српкословенске споменике, присуство *ѣ* на месту *ѣ* може бити још један доказ да је писар био руског порекла.

Слово *ѣ* среће се на одговарајућем месту, а *кѣ* уместо њега не долази.

Слово *ѣ* такође је исправно употребљено, док је у једној словенској лексеми у складу са нормом написано *пѣ*.

Слово *ѣ* се не јавља, а уместо њега за *и* долази *и*, а за *ѣ* слово *ѣ*.

На основу свега реченог може се закључити да писар анализираниог *Молиѣвеника*, уз извесна одступања, поштује рускословенска правила на графијском и ортографско-фонетском плану. Поред случајева који сведоче о писаревом недовољном познавању правописних правила или његовој непажњи у преписивању, као и оних који могу да се окарактеришу као његов манир, рускословенску норму нарушавају и неки русизми, као што су: обрнуто *ѣ*, спој *иѣ*, пуногласно *ѣре*, *ѣ* уместо *ѣд*, *ч* уместо *џ* и *ѣ* уместо *ѣ*. Обрнуто *ѣ* и спој *иѣ* могу бити и архаизми, али с обзиром на време настанка рукописа, као и на неке чињенице које указују на предлошак из 18. века, изнете у уводу овога рада, та претпоставка изгледа мање вероватном. Мада би готово сви наведени русизми могли бити остатак из предлошка, теза да су они последица угицаја народног језика писара руског порекла је прихватљивија. На закључак да је писар био Рус упућује и употреба *и* уместо *ѣ*, ако се претпостави да се овакво писање *и* без знака за краткоћу за *ј* на крају слога јавља по узору на текстове старовераца. Изостајање српкословенских и српских језичких црта у овом *Молиѣвенику* такође иде у прилог схватању да његов писар није био Србин, већ Рус.

Кайица Шкорић

О ЈЕЗИКУ РУКОПИСНОГ МОЛИТВЕНИКА С КРАЈА 18. ВЕКА ИЗ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Рукописни *Молићвеник*, у којем су разне молитве – *Јућарње молићве*, *Молићва ѿред сјавање*, *Молићва ѿсле ѿрчешћа* и друге и *Жићије ѿрејодобноѿ Алексија*, књижицу од 68 листова величине 136x83 мм, написала су два, нама непозната писара, крајем 18. века. Књига је у Библиотеци Матице српске од 24. јануара 1967. године.¹

Утврдивши да су молитве у рукопису писане руском редакцијом (главни писар л. 1а-48б, 58б-61б, друга рука л. 62а-68б), а *Жићије ѿрејодобноѿ Алексија* на српском језику (л. 49а-58а), испитала сам у којој се мери поштује рускословенска језичка норма у рускословенском делу књиге и ком српском дијалекту главни писар припада. Напомињем да је употребу рускословенског и народног језика условила тематска природа ових текстова у рукопису.

Анализу језика *Молићвеника* изложићу у два дела. Описаћу јављање народних црта у рускословенском тексту главне руке, а рускословенске потврде наводићу само по потреби као илустрацију одређене особине рускословенског порекла. У другом делу показаћу гласовне, морфолошке и у мањој мери лексичке особине српског језика у *Жићију ѿрејодобноѿ Алексија*, па и поједине синтаксичке конструкције говорног порекла, као и оне елементе који су туђи његовом језику. Грађу сам поредила са монографијама које темељно описују језик значајних писаца предвуковског периода, као и са актуелним стањем у војвођанском поддијалекту и са данашњим књижевним језиком, да бих одредила терен са којег писар потиче.

Језик у невеликом тексту другог писара (л. 62а-68б) строго је у складу са рускословенском традицијом, али резултати анализе у раду неће бити изложени (в. у овој књизи опис бр. 67).

¹ Рукопис је купљен у Антикварници Матице српске у Новом Саду. Каталoшки је описан у овој књизи и датиран на основу идентификованих водених знакова. Сигнатура рукописа је РР I 53, инвентарни број је 288218.

Јављање народних црта је спорадично и са малом фреквенцијом на л. 1-30. Степен заступљености народних црта у осталом делу текста на рускословенском знатно је већи.

Анализирао сам одређене фонетске црте, тј. оне које по научној литератури могу да сведоче о карактеру језика писара. Испитивала сам фонолошку вредност полугласничког знака, *јайѣа* и графије ѡ, пратила сам употребу предлога *въ*, иницијалног *въ-*, те лексеме са вокалним *р* и *л*, са групама *џ* и *жд*, *чѣт-*, *чр-*, са *л* на крају речи и слога, а и заменице које садрже *въс-*. Даћу и неколико напомена о сугласницима *х* и *ѡ* и о неким фонетским променама које су везане за сугласнике.

Вокализација ѣолугласника. Место јерова у јаком положају, у различитим категоријама, у складу са рускословенском нормом, налазе се *о/ѣ*. Уз облике са *о/ѣ* место „јаког” *ѣ* и *ѡ* постоје и случајеви са српским *а* у предлогу *съ*, у префиксу *съ-*, у корену и у основи речи, као и у позицији где се јављао некадашњи секундарни полугласник: *са кревета* 20а/8, *са дрѣвни* 32а/9, *са сѣзама* 42а/3, *са собомѣ* 43б/10, 44а/2, *са свономѣ* 47б/5 и др.; *сачѣвай* 7а/9-10, и у истом глаголу још шест пута; *оѣ данѣ* 7а/9 (поред: *день* 4б/16, *денѣ* 11б/13), *санѣ* 14б/9, *санѣ* 22а/4 (поред: *сонѣ* 7а/5, *сонѣ* 13а/1), *данашний* 26а/13, *даномѣ* 28а/5, *таѣ* 40б/3, *ѣданѣ* 40б/7 и др.; *миранѣ* 22а/4, *ѣсамѣ* 40б/15-16, 41б/12, 14 (поред: *ѣсмѣ* 12б/3, 28а/16, 17), *добарѣ* 45б/13 и др.

Слово *јайѣ* се готово непогрешиво налази у положајима у којима је његово присуство историјски оправдано: *ѣтѣшителю* 1б/1, *грѣхи* 1б/14, *исѣбли* 1б/17, *пѣснь* 2б/3, *разѣмѣти* 3б/7, *во вѣки* 3б/14, *в' страсѣ* 12а/1-2, *во гробѣ* 43а/1 итд.² У релативно малом броју забележене су и лексеме са *ѣ*, а не са *ѣ*: *ѣ чрева* 10б/2-3, *речи* 19а/9, *непрестанѣ* 22а/14, 32б/9, 36а/11, 36б/15-16, *речѣ* 44б/15, *лепо* 45а/4, *во ѣврданѣ* 45а/15, *на местѣ* 45б/13.

Очигледно је да се вредност *јайѣа* не може поуздано уопштити као *е* или као *је*. Српски народни екавски изговор графеме *ѣ* показују примери са *ѣ* на месту *ѣ*. Доследност писања *ѣ* у етимолошким позицијама може се узети као повод за претпоставку „јекавског”, рускословенског читања код Срба, али рускословенско *ѣ* (=је) могло је бити екавизирано, тј. србизирано у појединим речима које су биле истоветне у српском народном и рускословенском језику.³

Има и примера у којима се стари вокал *ѣ*, у неким фонетским и у морфолошко условљеним позицијама, рефлектовао у вокал *и*. Стандардни икавизам фонетског типа који се налази у савременом српском књижевном

² Има и примера са *јайѣом* у позицијама које су ортографски условљене. Појављује се *ѣ* у позицији иза палатала *љ* и *њ* означавајући њихову мекоћу у секвенцама *ље*, *ње* (за *вставлѣнѣ* 36а/5, *возлюблѣни* 40б/15; *оѣ сачѣванѣ* 34б/11, *нѣга* 46а/7 итд.).

³ Младеновић *Пиѣања*, 61-64.

језику је у глаголу *нїє* 16б/10, 47а/16, *нїє* 28б/5 итд. Аналошко *и* место *јайа* које је такође у основици данашњег српског књижевног језика постоји у Л јд. именица ж. рода *а основа: *на гори* 40б/6, 45б/5, *по глави* 42а/14, у Д и Л јд. личних заменица: Д *мени* 15б/15, 23а/12, 45а/7 (постоји и: *ко мнѣ* 8б/9), *тебы* 20а/10 и др.; Л *оу мени* 15б/2, *при себи* 41а/11, *на мени* 43а/12 и др.

Постоје и „икавизми” аналошке (морфолошке) природе који се јављају у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Облици глагола VII Белићеве врсте *видѣи*, *леѣи* у инфинитивној основи имају аналошко *и*: *видити* 35а/10, *видила* 42а/5-6, *летити* 47а/8-9, *видиће* 48б/4-5.⁴ Књишки облик ових речи са написаним историјским *ѣ* не долази.

Слово *ѡ* се налази на етимолошком месту, а место њега иза *ч* и *ж* је по рускословенској норми *а*.⁵ У неколико речи континуант старословенског *ѡ* је *є*, по српкословенском, па и српском: *за ме* 11б/17, *воим се* 28а/8, *причестити се* 36а/3-4, *тергнѡла се* 40б/13.

Замена *їредлоѡа вѣ* и *иницијалноѡ вѣ-са* у(-). У тексту поред најчешћег *во* постоји и предлог *вѣ* са *дебелим јером*. У мањем броју примера пише *їанко јер*, облик са *їајерком* је врло редак, а регистровано је и *в* без знака (1б/6). Врло је фреквентна и употреба предлога у из српског народног језика: А јд. *оу ноцѣ* 11б/10, *оу денѣ* 11б/12-13, *оу смертѣ* 20а/3, *оу кога* 21а/8, *оу срѣдце* 25б/5 итд.; Л јд. *оу грѣхѣ* 11б/15-16, *у мирѣ* 14б/10, *оу помышленїи* 17а/1, *оу домѣ* 40а/2 итд.

И у речима са иницијалним *вѣ-* и префиксом *вѣз-* писар је, поред рускословенских форми, понегде ставио *у-*, *уз-* које је имао у свом говору: *ѡстанѣмѣ* 20а/8, *оустаны* 31а/6, *оузетѣ* 41а/1.

Прелазак заменичкоѡ вѣс- у *св-*. Писар је, у заменицама са *вѣс-* у свом говору после извршене метатезе, имао групу *св-*. Ову особину народног језика унео је у двадесетак примера: (*на*) *савѣ* 19а/2, 44б/5, *оу све.мѣ* 24а/15, (*оу*) *све* 27а/9, 39а/14, 45а/1, *свакагѡ* 28а/17-28б/1, *свакога* 33а/4, *сва* 35б/2, 42б/8 итд. Иначе заменичко *вѣс-* има облик који се према рускословенској норми и очекују: *ѡ всакїа* 1б/7, *всѣтѡе* 3б/11, *во всакој* 5а/8-9, *всѣнепорочнаѡ* 8б/13, *вси* 37б/11 и др.

Старословенски сїојевѣ -рѣ-, -рѣ-, -лѣ-, -лѣ-. У рукопису се речи са старословенским *рѣ* и *рѣ* у положају између два сугласника налазе према рускословенском. Потврђују се групе *ор*, *ро*, *ер* и *ре*: *ѡторгнѣти* 10а/11, *кровѣ* 38а/3, *вѣз.смертны* 1б/10, *с крѣста* 42б/14-15 итд. Само пример *оумро* 34а/11 показује народни изговор. У скраћеном писању облика именица *срце* и *крсї* и њиховим дериватима, са *д*, односно са *с* над редом, јавља се *р* за групу *рѣ*: *срѣднѣ.мѣ* 3б/10, *срѣдце.мѣ* 6а/3, *крѣстнымѣ* 30а/8, *крѣте* 30а/12 и сл.

⁴ Ивић *Дијалектѡлоѡија*, 69.

⁵ За секвенце *ѡа*, *ѡа* стоји *ѡѡ*, *ѡѡ*, мада недоследно (*воѡ* 2а/7, *зѣ.мѡѡ* 42б/6, *ѡгонѡѡци* 7а/5, *ѡвнѡнѡгѡ* 42б/9 и сл.).

Тешко је рећи да ли је због скраћивања створена разлика само у писању, али не и у изговору. Примери без скраћивања имају рускословенску говорну подлогу: *сѣрдца* 6а/10, *с крѣста* 42б/14-15.

У делу исписаном рускословенским језиком у једној лексеми из српског језика место очекиваног вокалног *р* налази се *ер*: *вѣрло* 41б/14. Присуство *ер* је под утицајем рускословенског језика и ортографије. Питање је да ли је ту *ер* фонетског или можда само ортографског карактера. У нашим текстовима предвуковског и вуковског периода вредност рускословенског односно руског *ер* није увек иста: понегде се са *ер* означава група *ер* а понегде вокално *р*.⁶

И рефлекси самогласничког *л* су углавном по рускословенској норми. У присутним речима које су имале вокално *л*, оно је замењено рефлексима *ол*, *ло* и *ле*: *оу столпъ* 41а/3, *сонце* (испуштено је *л*) 42б/4, *волною* 46а/16 итд.; *плоти* 6а/8, 6б/12, *плотъ* 36а/15 итд.; *слѣзамъ* 8а/10-11, *слѣзы* 24а/1 и др. Једино у примерима *лстивомъ* 10б/11-12⁷ и *ѿ наглства* 16б/15 вокално *л* је очувано.

Има и речи са рефлеском у из народног језика писара: *сѣзамъ* 31б/4, *са сѣзама* 42а/3 и *жѣчѣ* 42б/1.

Од иницијалног вокалног *л* у нашем језику се развила гласовна група *ла*.⁸ У тексту се налази пример *слагахъ* (пред вокалним *л* је и префикс *с-*) 17а/6 и *лажно* 48а/2.

Суѣласник л на крају речи и слоѣа. Неки од облика са неизмењеним *л* на крају речи и слога, односно са фонетизмом који одговара рускословенском језику су: *не прогнѣвалса* 3а/10-11, *на прѣстолъ* 43а/8, *извоил' еси* 45а/12 итд. Речи са променом *л* у *о* извршеном у српском језику, у категорији именица, придева и партиципа перфекта м. рода, претежу: *дав* 20б/7, 35б/7, *творѣѡ* 28а/9, *дѣаво* 40а/13, *зав* 40а/13, *бѣѡ* 41а/1, *сотворѣѡ* 47б/14, *вѣровао* (вокалска група *ао* није сажета) 48а/13 и др.

Група чр-. У нашем тексту су две речи по рускословенској норми: *чѣрвѣл* 7б/11 и *ѿ чрѣва* 10б/2-3. Пример *чѣрвѣ* 47а/7 садржи измену у *чр-* према српском језику (овде је рефлекс вокалног *р* рускословенски).

Група чѣт-. Писар је ову групу углавном сачувао. Уместо *ѣе*, према стању у народном језику, двапут је употребио *ѣи*: *ѣо* 41а/10 и *заѣо* 47б/13.

Група ѣи и жд. Гласовна група *ѣи* (*ѣи*) се у неким примерима чува, нпр. *полѣноѣиѣю* 4б/4-5, *ѡѣѣ не ѡѣѣ* 10а/13, 14, 28б/2, 3, *оу ноѣѣ* 11б/10-11, *вѣ ноѣи* 14б/9, *восѡѣѣтѣ* 47а/11 итд. Чешћи је, међутим, глас *ћ* из српског језика: *помоћи* 27а/13, *нећѣ* 28а/1, *просвѣтићѣшѣ* 28а/4, *ћѣ имати* 41а/12-13, *ѡћѣ* 45а/4, *ѡвѣћали* 46а/4-5 и др.

⁶ Младеновић *Најомене*, 113-116.

⁷ *лѣстивъ* adj. (в. Миклошић *Лексикон*, 348) и *лѣстивый* adj. (в. Петковић *Речник*, 110).

⁸ Ђорђевић *Сѣарословенски*, 57.

Понегде је група -жд- сачувана, нпр. *даждъ* 11а/12, *нешсѣденна* 19б/10, *подаждъ* 39а/12 итд. Неколико пута сугласник *д* у овој групи није стављен: *гѣспжею* 30б/6, што је русизам.⁹

Срећу се и речи у којима групу *жд* замењује рефлекс српског језика: *мѣѣ* 42а/8, 46б/6, *всѣкенъ* 44а/6, *се потверѣе* 47б/3.

Гласови *ћ* и *ѣ*. Писар је унео и *ћ*, *ѣ* који су настали у његовом народном језику од група *јѣ*, *јд*. Пример за *ћ* је у 3. л. јд. будућег времена: *доћи ће* (=доћи ће) 41а/14. У 3. л. јд. презента се јавља *ѣ*: *доѣ* (=доѣ) 17а/8, 41б/6, *сиѣ* (=сиѣ) 43а/3, *изиѣ* (=изиѣ) 43а/6-7, *поѣ* (=поѣ) 43б/10, 44а/1, 45б/11 итд.

Доследно фонеме *ћ* и *ѣ* у словенским речима писар бележи графемом *ѣ*.¹⁰

Слово *з* се налази на почетку у лексеми *змиѣнѣ* 15б/5 и у корену *зл-*: (*ѣ*) *зла* 5б/14, 43б/15, *злаго* 7б/11, *зла* 44б/15. Написано *з* место етимолошког *з*, једном на почетку речи, *ѣ зверѣ* 43б/13, и неколико пута пред падежним наставцима, *ко стѣзи* 7б/8, *вѣ книзѣ* 23а/15, *врази* 29б/16, показује да у језику писара нема фонеме *dz*.

Глас *х*. Најчешће се слово *х* налази на етимолошком месту, без обзира да ли је у питању иницијална, медијална или финална позиција. Оно је врло ретко изостављено, у два-три случаја супституисано је сугласником *к*. Има и лексема са написаним *х* место *к*.

Једини пример без *х* на почетку речи су облици помоћног глагола *хѣѣѣ* и они се без *х*- једино и јављају: 1. л. јд. *оѣ* 46а/14, 47а/6, 3. л. јд. *ѣѣ* 45а/4, 48а/15, 3. л. мн. *ѣѣ* 47а/8, *оѣ* 47а/9 итд. Очигледан је утицај писаревог дијалекта у овој категорији – фонему *х* у иницијалном положају глагола *хѣѣѣ* писар није имао.¹¹

Из говора је продрла и реч у којој финално *х* није стављено: *сирома* 17а/8.

Неколико пута место *х* је *к*: *ѣ покотѣѣ* 15а/4, *поѣлихѣ* 17а/1, *вклеветакѣ* 17а/3, а срећу се и примери са *х* место *к*: *должныѣомѣ* 2а/13, *источниѣ* 36а/7-8 (поред: *источникѣ* 38б/14), *трострѣѣѣ* 42а/13, *хрѣстѣнѣ* 45а/15 (поред: *крѣстѣнѣ* 30а/8), *горѣом'* 48а/15 (поред: *горѣомѣ* 47б/1). Замена сугласника *х* другим гласовима присутна је у језику војвођанских писаца 18. и 19. века.¹²

Фонетске промене везане за сугласнике. У категорији глаголских именица, збирних именица и именица са суфиксом *-ије* углавном су присутне

⁹ Перкучин *Јеванђеље*, 107.

¹⁰ У складу са традицијом писања речи грчког порекла написано је: *арѣанѣѣѣ* 44а/7 и *ѣванѣѣѣ* 44а/13. Овде је група *ѣѣ* обележена са *ѣѣ*.

¹¹ Фонема *х* је из гласовног система војвођанско-шумадијског дијалекта нестала (в. нпр.: Поповић *Госѣѣѣѣ*, 143-147; Ивић *Дијалекѣѣѣѣѣ*, 74).

¹² Херити *Јанковић*, 142; Суботић *Хаѣѣѣ*, 113 и др.

нејотоване, односно књижевне форме: *ѡпѡщенїе* 44б/13; *тєрнїе* 36б/7, *коренїе* 46а/3; *оупованїе* 27б/1, *веселїе* 35а/14 и др.

Срећу се и јотовани облици из српског језика: *за ѡставлѣнѣ* 36а/5, *на ѡпочиванѣ* 46а/11-12, *оу сачѡванѣ* 34б/11; *коплѣмѣ* 42б/2.

Прилог *протиѣ* 44б/8 показује писарев изговор.

Заменица *кѣто* увек има оновремену форму писаревог говора: *тѣо* 40а/10, 40б/1, 41а/11 итд. Језик војвођанских писаца 18. и 19. века показује широку употребу облика *ѡко*.¹³

Сугласничка група *хѡ-* је неизмењена: *хѡалѣ* 46б/12-13.

У области морфологије поједини облици долазе у по једном примеру, припадају рускословенском или српском систему, а неки, такође ретки, имају и рускословенски и српски лик. Анализом су обухваћене оне морфолошке црте које омогућују утврђивање народног језика писара.

Именице. *Именице мушкоѡ и средњеѡ рода*, различитих деклинационих промена, имају новоштокавске наставке у И и Л јд., у Г, А и И мн.: јд. И *даномѣ* 28а/5, Л *при чѡлѣѣкѣ* 40а/3, *во градѣ* 41б/4, *на дрѣвѣѣѣ* 42а/10, *оу ѣвангѣлїю* 44а/13, *на мѣстѣ* 45б/13 итд.; мн. Г *шѣстѣ дана* 46а/8, А *цѣрѣѣѣ* 47а/7, И *мѣѣѣ разѡвојннѣѣѣ* 42а/9.

Именице женскоѡ рода. Међу облицима именица ж. рода са новоштокавским, односно и са данашњим српским књижевним језиком, подударују се сингуларски облици Г, А, И и Л: Г *помоѣѣ* 27а/13, *из' главѣ* 41а/4, А *оу цѣркѣѣѣ* 46а/9-10, И *зѣмом'* (грешком је испуштено -л-) 47б/11, *матѣромѣ* 48а/5, Л *на гори* 40б/6, 45б/5, *по главѣ* 42а/14. У множини то су један А и облици Д и И: Д *молитѣѣѣѣ* 44а/9, А *чрѣзѣ мѣѣѣѣ* 47б/10 и И *са сѣзѣѣѣѣ* 42а/3.

Из војвођанског говора је И јд. ж. рода на сугласник с наставком *-ом*: *гладомѣ* 46б/9-10.¹⁴

Заменице. У систему заменица одступања од рускословенског језика су у оквирима новоштокавског стандарда. Присутна су и у м. и у ж. роду, у неким падежима једнине и множине (напомињем да у тексту не долазе сви падежи).

Личне заменице. Заменица првог лица у Н, Д, И и Л јд. има често српски облик: Н *л* 23а/7, Д (к) *мѣни* 15б/14, 16б/6, 17а/8, 28а/2, 32а/8 итд., И *нада мномѣ* 45а/6, Л *оу мѣни* 15б/2, *на мѣни* 43а/12. Од падежа множине долази Д. Има форму без покретног *а*: *намѣ* 2а/10, 20б/8, 48а/10, *нам'* 6б/6, а једном: *нами* 2а/11. Постоји и један И: *нами* 6б/11.

Облик *нами* у Д, као и у И и Л мн., поред савремене књижевне норме *нама* среће се, на пример, у језику српског писца Јанковића, у језику новина српских Стефана Новаковића и др., а и у многим војвођанским говорима.¹⁵

¹³ Младеновић *Рајић*, 75-76; Суботић *Хаѣић*, 118 и др.

¹⁴ Ивић *Дијалекѡологија*, 75.

¹⁵ Херити *Јанковић*, 199-200; Албин *Новаковић*, 68.

Из српског језика облик заменице другог лица се налази у Д јд., **теби** 20а/10, 43а/13, а у множини долази Д, **ва.мъ** 45б/15, 48а/7, 8, **ва.мъ** 47а/12, и И, **меѣѣ вама** 46б/6, **наѣ вама** 47а/8 и др.

Заменички облици трећег лица једнине углавном имају иницијално *њ-*, а падежни наставци према народном језику налазе се у Д и А јд.: Д ж. род **к ноѣ** 40б/8, 41б/6, **нѣѣ** 41б/16, **ноѣ** 43а/9, А м. род **нѣга** 17а/9, 46а/7.

Енклитички облици личних заменица су употребљени у једнини: Д **ти** 46б/6, 7, **ми** 46б/8, 8а/5, А (**за**) **ме** 11б/17, 36б/14.

У И и Л јд. *поврајина* заменица има данашњу српску књижевну форму: И **са сово.мъ** 43б/10, 44а/2 и Л **при себи** 41а/11.

Уишине заменице. Заменицу **что** писар је према свом изговору, и у простој и у сложеној заменици, понегде писао са *ишѣ* (џ) **џо** 28б/13, 41а/10, **заџо** 47б/13.

Упитна заменица за лица у Н јд. м. рода увек гласи **тко**. Са наставком из српског језика је А јд. **оу кога** 21а/8, 9, а у Д и Л јд. се појављује покретни вокал у односно *е*: Д **ко.мъ** 31а/3, Л **оу ко.ме** 35а/7.

Придевске заменице. У деклинацији *присвојних* заменица, без обзира која је заменица и у којем роду је употребљена, навешћу оне облике који су такви у писаревом народном језику: јд. Г **из' тво.е** 41а/4, **из' нѣгова** 43б/3, Д **тво.мъ** 5б/11, **мо.мъ** 20а/6, **наше.мъ** 27а/6-7, А **нѣговъ** 41а/15, И **са сво.мъ** 47б/5, Л **на мо.ѣѣ** 16а/3, **оу мо.мъ** 17а/2, **оу сво.мъ** 40а/10-11, 43а/16, **при нѣговой** 41а/13, 48б/4, мн. Д **наши.мъ** 2а/14, **тво.мъ** 3б/7, **тво.ма** 44а/9, **ваши.мъ** 46а/4, **сво.мъ** 46а/11, И **со мо.ми** 3а/14, 19а/10, **тво.ми** 7а/7-8 итд.

Показне заменице су у тексту ретке. Од заменице **тъ** према народном језику су неки падежи једнине м. и ср. рода: Н **таѣ** 28а/2, 40б/3, Г **тога** 17а/16, 19а/4, Д **к то.мъ** 35а/2, 37а/8, **то.ме** 40а/12, 43б/1, А **оу таѣ** 19а/7, Л **во то.ме** 22а/1, **ѡ то.ме** 28б/8 итд. Заменица **никаковъ**, овде са основом *-какв-*, налази се у Г: **никаква рада не радѣли** 46а/2, и у А јд. ср. рода: **никакво** 28б/4.

Српска показна заменица *овај* је у Д јд.: **ѡво.ме** 44б/16.

Оишѣ заменице. Заменица **вѣсь** постоји у књижевном облику, а и са наставцима српског језика: јд. Г (**ѡ**) **свега** 35б/5, 6, А **свега** 36б/14, Л **оу све.мъ** 24а/15, **по своѣ** 42б/11; мн. Г **сѣѣо** 36б/8 и др. У Г мн. ова заменица је употребљена у двојинском облику. У језику наших писаца 19. века форма *свију* доминира над обликом *сви(х)*.¹⁶

Пример заменице **вѣсакъ** у А јд. је из српског језика: **свакога** 33а/4.

Односне заменице. Писар је из свог језика употребио заменицу *који*. Сви примери имају основу на *о*: м. род Н јд. **коѣ** 12б/3, 21а/4, И јд. **ко.мъ** 15б/13, Л јд. **оу ко.мъ** 26б/1; ж. род А јд. **ко.ю** 20б/7, 27б/15; ср. род А јд. **ко.е** 23а/6, 26а/13, А мн. **ко.ѡ** 16б/8 итд.

¹⁶ Херити Јанковић, 208; Суботић Хаџић, 138.

У промени заменица присуство покретних вокала на крају појединих падежних облика, и то *a* у Г и А, и *e* односно у у Д и Л једнине и *a* у Д множине, не одступа од данашњег књижевног језика ни од војвођанских говора.¹⁷

Придеви. У систему придева спорадично се у наставцима неких падежа јављају особине српског језика. Наставци Г, Д и Л јд. код м. рода и Д, И и Л јд. у ж. роду су у оквирима новоштокавског стандарда: м. род Г од' самога 44б/6, Д милостивноме 33б/7, понтїнскомъ 42а/11, Л во иудейскомъ 41б/5, 13-14; ж. род Д окалнои и страстной 11а/7, 8, возбранной 26б/11, И горкомъ 47б/1, горхом' (х је место к) 48а/15, Л во грѣховной 4б/8-9, на елеонској 40б/6, 45б/5, по селенной 42б/11. Примери Г и Д јд. м. рода са покретним вокалом *a* односно *e* не одступају ни од савременог књижевног језика ни од војвођанских говора (в. нап. 17).

Један Н јд. м. рода слаже се фонетски са српским: *зав* 40а/13.

Глаголи. Од присутних глаголских облика коментарисаћу одређене примере у категорији презента, аориста, футура, перфекта, потенцијала и партиципа презента активног.

Презентски облици. Наставци из српског језика су и у једнини и у множини: јд. 1. л. *Ѹстанемъ* 20а/8, *знамъ* 20б/10, 28а/15, *боим се* 28а/8, *говоримъ* 43а/12-13, *даемъ* 48а/6; 2. л. *любишъ* 33а/4, *спаваш* 40б/12, 41б/8-9, *слѸшашъ* 40б/13, 41б/9; 3. л. *није* 28б/5, *е* 35а/8, 44а/13, *носи* 40а/12, *говори* 40б/11, *не може* 44б/15-16 и др.; мн. 1. л. *вставлаемо* 2а/12-13,¹⁸ 3. л. *есѸ* 28б/6.

Аорисѣ је сведен на 3. л. оба броја: јд. *посла* 43а/5, *сѣде* 43а/7, *рече* 43а/8-9, *понесе* 44а/3; мн. *скинуше* и *повише* 42б/15, 16. Ова категорија глаголских облика, у језику српских писаца у Војводини 18. и 19. века, релативно је жива и честа, али преовлађују примери 3. л. јд. и мн. И по тој црти писар рукописа се уклапа у војвођанске говоре.¹⁹

Јављају се у 3. л. јд. и облици хомофони са презентом: *доће* (=дође) 41б/6, *сиће* (=сиђе) 43а/3, *изведе* 43а/5, *изиће* (=изиђе) 43а/6-7, *поће* (=пође) 43б/10, 45б/11 и сл. На основу контекста тешко је одредити који је од два облика употребљен, па се они могу двојачко резумети.

Сложени фуѣур. Пред инфинитивом неког глагола долази пуна или енклитичка форма помоћног глагола *хѣеѣи*: јд. 1. л. *оѸ карати* 46а/14-15, 46б/9, *оѸ пѸстити* 47а/6, 3. л. *неће бити* 28а/1-3, *ће имати* 41а/12-13, *вће читати* 45б/8-9, *ће оумрети* 48б/3 итд.; мн. 3. л. *вће летити* 47а/8-9, *оће кречати* 47а/9. У примерима када облици помоћног глагола стоје иза инфинитива, он се такође појављује и у пуној и у краћој форми, написан је или одвојено или заједно са основним глаголом: јд. 2. л. *просвѣтићешъ* 28а/4, 3.

¹⁷ Младеновић *Рајић*, 67-68; Херити *Јанковић*, 112-116; Суботић *Хаѣић*, 136-138.

¹⁸ *оставлати*, -лаѣж, -лаѣши (в. Миклошић *Лексикон*, 521).

¹⁹ Херити *Јанковић*, 233-234; Суботић *Хаѣић*, 149-150.

л. доћи ће 41а/14, виће 43б/4, 46б/5, родити шће 45а/4, видиће 48б/4-5 итд.; мн. 3. л. естиће 47а/9-10. Помоћни глагол *хїеїи* и фонетски и по енклитичким облицима одговара српском језику.

Среће се и образовање футура са *будем*: не бѹде вѹровао 48а/13, не бѹде дао 48б/1.

Перфектїи. Неколико пута, или облик помоћног глагола или партицип перфекта одговарају стању у српском језику. То су примери са ненаглашеном формом помоћног глагола и примери са измењеним -л у -о у партиципу перфекта: 1. л. јд. самъ творїи 28а/9, 2. л. јд. си снила 41а/10, 3. л. јд. сподобїи еси 34а/9-10, воскресав еси и даровав си 34а/11-12, е заспала 40б/6-7, еси бїи 41а/1, нїе молила 47а/16 и сл.

Поїенцијал. Од забележених облика издвајам 2. л. мн.: бисте читали 46а/1, бисте савшали 46а/7, бисте познали 46б/11, бисте ишли 47а/1, бисте вѹровали 48а/11 итд. Једанпут у 2. л. мн. помоћни глагол има облик *би*: давно би вы, погублѣни били 47а/17-47б/1. У шумадијско-војвођанском дијалекту, а и ван његових граница, у свим лицима потенцијала уопштава се облик *би*.²⁰

Парїиципїи їрезенїа акїивни као посебна морфолошко-синтаксичка категорија у овом рукопису постоји. У српском језику партицип презента активни се развија у глаголски прилог садашњег времена. У рукопису се среће на два места: спаваюћи мене сачувай 15б/10-11 и стоећи подвижеса 17а/14.

Наїомене о облицима неких глагола. Стара глаголска форма *послати*, -лѣж, -лѣши²¹ има императив *пошли* 20а/4, 22а/7, 23а/11. Глагол *шиљати* представља специфичност говора Бачке и Срема.²²

Код глагола на *-ивати* у презентској основи се јавља *-ива-*: приказиваю 45б/15, 47б/9. У шумадијско-војвођанском дијалекту глаголи на *-ивати* у презентској основи често имају *-ива-*.²³

Према свом говору писар је имперфектизацију глаголске основе извршио формантом *-ава-*: оукрепљавамъ 46б/8 и размншљвали 47а/2, 47б/6-7. Ова појава је карактеристична за језик српских писаца у Војводини, у 18. и 19. веку.²⁴

Прилози. Навешћу неке примере који не припадају рускословенском слоју.

Прилози за начин: заедно 36б/12, верло 41б/14, тайно 44б/10 и др.

²⁰ Ивић *Дијалектїологија*, 73.

²¹ Миклошић *Лексикон*, 641.

²² Поповић *Госїођинци*, 198; Николић *Срем*, 299, 356.

²³ Ивић *Дијалектїологија*, 72.

²⁴ Младеновић *Рајић*, 126-127; Херити *Јанковић*, 249-250; Кашић *Видаковић*, 101.

Прилози за време: садъ 3б/13, 22а/13, 32б/9, садъ 19б/10 итд., затимъ 4а/1, свагда 15б/2, 28а/11, 35а/1, када 19б/9, 31а/3, кадъ 45б/10. Ови примери се налазе и у савременом књижевном језику, а примери ишциъ 16б/9, ишце 28а/3, таки (=одмах) 46а/14 припадају војвођанским говорима и налазе се, на пример, и у језику Рајића и Хаџића.²⁵

Прилоџ за месѣо: доле 46а/8.

Везници из српског књижевног језика: каѡ 22а/2, 23а/8, 9, еръ 22а/9, 28б/5, каѡ цю 28б/13, дакле 35б/11. Везник како 41а/6, у значењу везника као и везник пак 47б/2, са секундарним сугласником к, су из народног језика.

Предлози из српског: кодь себе 40а/11, 45а/3, меѣѣ двама 42а/8, нада мномиъ 45а/6, меѣѣ вама 46б/6.

Језик у Жиѣиѣу ѣреѣодобноѣ Алексиѣа

Жиѣиѣе ѣреѣодобноѣ Алексиѣа писар је написао народним језиком у нивоу општештокавског стандарда. О основним присутним фонетским и морфолошким цртама које језик писара смештају у екавске штокавске говоре, које заправо значе подударане са одговарајућим стањем у нашем савременом књижевном језику, нећу говорити. У питању је рефлекс полугласа у а, јѣиѣа у е уз примере са и које је од јѣиѣа настало аналошким путем или у посебним фонетским позицијама, измена предлога в и иницијалног в- у у(-), чр- у цр-, чѣи- у шѣи-, промена л на крају речи и слога у о, чување вокалног р, промена вокалног л у у, гласови ћ и ѣ као резултат јотовања и од група јѣи, јд, метатеза заменичког вс- у св-, извршено ново јотовање, облик Л јд. именица м. и ср. рода с наставком -у, именице ж. рода на -а у Г јд. са -е, у И јд. са -ом, а у Н и А мн. са -е, Г мн. именица је на -а, у заменичко-придевској промени Г (А) јд. м. и ср. рода је на -оѣ(а)/-еѣ(а), Д и Л јд. ж. рода је на -ој, А мн. ж. рода је на -е, а Д мн. се јавља с наставком -има. И морфолошки систем глагола налази се у оквиру новоштокавског система и норме. Издвојила сам речи рускословенског порекла и примере који имају карактер дијалектизма, на фонетском, морфолошком, синтаксичком или лексичком нивоу.

Елементи рускословенског језика у Жиѣиѣу су ретки, јер се писар унапред определио за народни језик. Поред употребе облика који одговарају норми српског језика наилази се на примере који због неке фонетске или морфолошке одлике припадају рускословенском слоју.

У три случаја, према фонетизму рускословенског језика, место ѣ је е: љубезнице 50б/6, постически 51а/7 и конецъ 58а/5.

²⁵ Младеновић Рајић, 132; Суботић Хаџић, 164.

Речи са секвенцом *er* место вокалног *r* има и више од примера са вокалним *r* према српском: **Њ срџца** 49б/1, **перстен'** 50б/1, **од' дѣрвета** 52а/8, **терпи** 54а/1, **оу четвѣртакъ** 54б/15, **мертва** 55б/11, **терза** 57а/2, **оу перси** 57а/2, **цѣрки** 57б/4, 6, 14 и др. Примери по српском су ређи: **крѣти** 49б/11, **грлицѣ** 52а/3-4, **трже** 55б/13, **трчи** 57а/1. Лексеме су део народног речничког фонда, па њихов лик са рускословенским *er* вероватно у тексту има стилску вредност.

Речи са некадашњим вокалним *l* имају у: **испѣни** 49б/8, **са сѣзама** 53б/6, **сѣзе** 56б/13 и др. Пример **сонце** (*л* је омашком испуштено) 55б/16 одговара страном књижевном изразу.

И у књишкој лексеми **свѣтлѣниче** 56а/7 није дошло до преласка *л* у *о* по српском.

У парадигми заменичко-придевске деклинације у Г (А) јд. заменица и придева м. и ср. рода и једног редног броја се налази на рускословенски наставак *-aŕo/-eŕo*: **сѣгагѣ** 49а/1, **прпдѣлнаго** 49а/2, **нашего** 49а/2, **зѣго марта** 49а/3, **блаженнаго** 52а/17, **таковаго** 55а/15, **ѣдинаго** 57а/1 и др.

Дијалектизми. Одступања од савремене екавске књижевне норме постоје на фонетском, морфолошком и лексичком плану и у њима се огледа писарев дијалекат.

Фонетске црѣе. Пратила сам стари вокал *ѣ* и закључила да у тексту има речи писаних са графијом **ѣ** „на месту”, затим са **ѣ** као рефлексом **ѣ**, али и оних у којима је **ѣ** дало вокал *и*, а једном и секвенцу *ије*.

Уз уобичајене икавизме, и фонетске и морфолошке природе, којих има и у савременом српском књижевном језику, постоји у *Жиѣију* и један икавизам фонетског порекла који данас налазимо у војвођанским говорима: прилог *ѣде* употребљен је у облику **ди** 54а/10.²⁶

Именица м. рода **клѣтъ**²⁷ има јекавски лик: **оу клѣти** 56б/10. У војвођанском поддијалекту шумадијско-војвођанског дијалекта неке лексеме место **ѣ** имају јекавски рефлекс.²⁸

У народном језику писара промена *л* у *о* доследно је извршена у категорији партиципа перфекта м. рода у једнини: **оузео** 50б/14, **дошао** 50б/15, **испѣнио** 52а/13, **познао** 52б/1, **прѣбивао** 52б/6, **слѣжио** 55б/5, **молио** 55б/9 итд. Не среће се сажимање вокалске групе *ао*.

Извесно је да је писар фонему *х* имао на рускословенском нивоу (в. напред о *х*). У фонолошком систему народног језика којим је написано *Жиѣије* ова фонема се губила.

Из иницијалног положаја у речи скоро је потпуно изгубљена: **алинѣ** 50б/11-12, **раніо** (=хранио) 51а/16, **артіе** 54б/4, 56а/2, **артіа** 55б/13, **тѣа** 56а/1,

²⁶ Ивић *Дијалектѣолоѣија*, 70.

²⁷ Петковић *Речник*, 97.

²⁸ Суботић *Хацић*, 102.

ωќε 56a/15, 57a/11, ромн (=хроми) 58a/1 и сл. Иницијално *x* сведено је на две лексеме: *хр|с|т|ї|ански* 49a/12-13 и *х|л|ѣ|ѣ|ѣ* 53б/17.

Фонема *x* је нестала и из средине речи, испред вокала: *на нїово* 49б/7, *нїово* 49б/8 и *тїѡ* (прилог *тихо*) 55a/14.

Доследно су облици Г и А мн. заменичко-придевске промене и 1. л. јд. аориста без *-x*: *одь нї* 52б/2, *одь свой* 52б/4, *одь ны* 54б/1; *на нїй* 57б/8; *наѣо* 57a/15, *изгѣви* 57a/15.

Група *xv* је очувана: *захвалїѡ* 52б/4.

Супституција *k* сугласником *x* забележена је у два случаја: *просѡхомѣ* 51a/14-15 и *корха* (придев *горькѣ*, *k* на почетку је место \bar{z}) 57a/17.

Постоје и промене везане за сугласничке групе које откривају структуру дијалекта. Упрошћавање сугласничких група особина је писаревог народног језика. Писар је сложено заменицу *нико* паралелно употребио у две форме, и са \bar{y} и без \bar{y} : *нитко* 57б/9 и *нико* 57б/1.

Прилог \bar{z} де се налази у лику *ди* 54a/10. Из иницијалне групе \bar{z} д испало је \bar{z} .

Сугласничка група *bd*- упрошћена је испадањем *b*-: *на де нїю* 55a/2.

Из медијалне сугласничке групе *вљ* у итеративном глаголу *їосїављайїи* изгубило се *v*: *сѣ посталлани* 49a/15-16.

Присутна је дисимилација групе *mn* у *ml*: *млого* 53б/18.

И разједначавање медијалне групе *mn* у *vn* одговара дијалекатској ситуацији: *из тавне* 50б/14, *до тавне* 53б/15.

Наведене измене, упрошћавање одређених сугласничких група ($\bar{y}k > k$, $\bar{z}d > d$, *bd* \rightarrow *b*-, *-vљ* \rightarrow *љ*-) и разједначавање одређених сугласничких група по начину творбе (група *mn* \rightarrow *ml* и *mn* \rightarrow *vn*), одликују шумадијско-војвођански дијалекат.²⁹

Морфолошке особеносїи, и у систему наставака и у начину грађења облика, изразито су новоштокавске. Показаћу одступања из тог система, било да одсликавају стање у дијалекту или имају књишку, односно писмену традицију.

Анализа падежног система именица је показала чврсту новоштокавску основу. Један И јд. се сврстава у ред дијалектизама: *с царомѣ* 56a/4. Једна од одлика војвођанских говора је ширење тврдог наставка *-ом* на рачун наставка *-ем*.³⁰

Један Л мн. има архаични, односно дијалекатски наставак *-и*: *по дрѣги градовн* 50a/6-7. Л с наставком *-и* налази се и у језику старијих војвођанских писаца, а и данас у шумадијско-војвођанском дијалекту.³¹

²⁹ Ивић *Дијалектїолоѣија*, 70; Младеновић *Рајић*, 78; Поповић *Госїођинци*, 138, 154; Кашић *Видаковић*, 58; Јерковић *Иѣњайїовић*, 85; Херити *Јанковић*, 128-129 и др.

³⁰ Ивић *Дијалектїолоѣија*, 75.

³¹ Младеновић *Рајић*, 91; Поповић *Госїођинци*, 164.

Углавном се облици заменица и придева поклапају с облицима савременог књижевног језика. У Г (А) јд. м. и ср. рода долазе наставци *-ož/-ež*, *-oža/-eža*: **ѐдногъ** 49б/4, **иудейскогъ** 51а/6, **нерѣкотворногъ** 51а/9; **свѣгъ** 54а/5; **одъ тешкога** 51б/1, **твога** 53а/17, **свога** 57а/1, **кога** 53б/2, **од' мога** 57а/7; **вѣїега** 55а/7-8. Краћи облици без покретног *-а* и дужи са *-а* налазе се у приближно једнаком односу.

У систему заменица и придева малобројна одступања од новоштокавске нормe чине већ поменути примери Г (А) јд. у којима се налазе рускословенски наставци *-ažo/-ežo*.

За употребу облика неодређеног вида у Г јд. не може се извести закључак, јер се у тексту налазе два примера: **милостива срѣдѣца** 49а/12 и **до сина камена** 52а/8. У језику неких војвођанских писаца 18. и 19. века именичка промена не представља живу категорију. Разлика међу облицима одређеног и неодређеног вида се готово изгубила па за употребу неодређеног вида нема правила.³²

Лична заменица 3. л. јд. ж. рода има и дужи и краћи И: **са номѣ** 54а/9-10, **за номъ** 57а/16.

У Д и Л јд. м. и ср. рода заменице и придеви имају и дужу и краћу форму. Облици Д имају књижевне наставке *-оме*, *-ему*, *-ом/-ем*: **к' момѣ** 53а/9, **свомѣ** 51а/2, 53а/7, 57а/10, **своѣмѣ** 53б/8, **сѣомѣ** 56а/15, **свѣтомѣ** 57б/13; **ником** 54а/1-2, **вышнѣмѣ** 54а/3, 5, **свом** 54а/13 итд.

Примери Л јд. заменица и придева су углавном с књижевним наставцима *-оме*, *-ему*, *-ем*: **оу великомѣ** 49а/5, **при римскомѣ** 49а/6, **по свѣмъ** 50а/6, **по свѣмѣ** 51б/8-9, **оу римскомѣ** 55а/8-9, **оу твоѣмѣ** 56а/9, **по целомѣ** 56б/8 итд.

Дијалекатски наставак *-им* имају два Л: **по свимъ** 50а/10, 52а/11. Већина говора војвођанског поддијалекта има у Д и у Л јд. м. и ср. рода заменица наставак *-им*.³³

За употребу краћих односно дужих облика заменица и придева у тексту нема правила. Војвођански писци 18. и 19. века имају и краће и дуже форме придева и заменица. У језику неких писаца фреквенција употребе краћих односно дужих облика је различита, не може да се успостави одређено правило у избору облика, а код других дистрибуција краћих и дужих форми је одређена.³⁴

У Г мн. има неколико заменица. Оне долазе без крајњег *-х*: **одъ нї** 52б/2, **одъ свой** 52б/4 и сл.

³² Уп. Поповић *Госїођинци*, 178; Младеновић *Рајић*, 107-108; Јерковић *Иѣњайїовић*, 145-146; Албин *Новаковић*, 71-72.

³³ Ивић *Дијалектїолоѣија*, 75; Поповић *Госїођинци*, 179.

³⁴ Младеновић *Рајић*, 105-108; Јерковић *Аїїанацковић*, 65-66; Јерковић *Иѣњайїовић*, 140-141 и др.

У категорији презентских наставака нема одступања од штокавске језичке норме. Облици презентске основе највећим бројем примера потврђују савремену књижевну норму. Одступања, сведена на три случаја, представљају изразите дијалектизме који и данас постоје у српским народним говорима у Војводини.

Глагол *волейи* (у књижевном језику припада VII Белићевој врсти) регистрован је у 1. л. јд. са аналошким екавизмом у презентској основи: **волемь** 53а/8. Овакав презент је типичан за говоре у Војводини.³⁵

Глагол *гледаи* у 3. л. јд. гласи: **гледи** 54а/8. Презент овог глагола са основом *-и-* карактеристичан је за српске народне говоре у Војводини.³⁶

Писар је несвршен глагол *слаи* употребио у некњижевној форми, према свом говору, у лику са *-и-*: 2. л. јд. **шилѣшь** 53б/14 и 3. л. јд. **шилє** 52а/12. Овакви презентски облици са *-и-* представљају специфичност говора Бачке и Срема.³⁷

Облици аориста су у 1. л. јд. и 3. л. оба броја: 1. л. јд. **наѣо** (=нађо) 57а/15, **изгѣви** 57а/15; 3. л. јд. (**не**) **даде** 50а/9, **имаде** 51а/12, **раздаде** 51а/13, **рече** 51б/15, **седе** 52б/18 итд.; 3. л. мн. **наѣоше** 50а/9, **вправише** 51б/10 и **немогоше** 57б/5. Чешћа употреба облика за 3. л. одговара српском народном говору (в. напред о аористу).

Има у 3. л. сингулара и примера који су хомофони са презентом па је могуће двојако разумевање тих облика: **се испѣни** 50б/9, **оде** 51а/1, **всѣши се** 51а/16, **вѣлви** 52б/11 и сл. На основу контекста се није могло одредити који је од ова два облика употребљен.

Имперфекат је нестајао из глаголског система српских народних говора у Војводини. У *Жиѣију* употребљен је једино у 3. л. јд.: **даваше** 52а/16, **оуживаше** 52б/7-8 и **живоваше** 54а/6-7.

Од претериталних облика најчешће је употребљен перфекат. Увек помоћни глагол *јесам* има енклитички облик, одговара стању у савременом српском језику. Упитне форме нема. Издвојила сам случајеве у којима је испуштен помоћни глагол: **када, дете, оде, шестъ, лѣта било** 49б/14-15, **кадъ дете за женѣдѣвъ било** 50а/3-4, **болеснике многе исцѣлио** 52б/11, **кадъ ефимѣанъ саслѣшао речи; са сѣзама землю поливао** 53б/4-6. Слични примери крњег перфекта налазе се и код војвођанских писаца тог периода и у савременом језику.³⁸

Глагол *изићи / изаћи*, који у књижевном језику постоји у дублетној форми, употребљен је у оба присутна примера са формом *-и-*: инфинитив **изићи** 51б/15-16 и 3. л. јд. **изиће** 56а/2 (не може се рећи да ли се ради о

³⁵ Ивић *Дијалектологија*, 75.

³⁶ Поповић *Госпођинци*, 204; Суботић *Хаѣић*, 148.

³⁷ *Исѣо*, 198; Николић *Срем*, 299, 356.

³⁸ Младеновић *Рајић*, 144; Кашић *Видаковић*, 128-129; Јерковић *Иѣњайѣовић*, 266 и др.

облику презента или аориста). Према литератури, у говору Госпођинаца, као и код Рајића и Јанковића форме са *и* преовлађују.³⁹

Лексика и синџагме локалног карактера. Од променљивих и многобројних непроменљивих речи навешћу из *Жиџија* једино примере који или припадају дијалекатском слоју или су архаичне форме или су у питању речи са другачијим значењем него што је то случај данас у српском језику.

У тексту се налазе две лексеме из речничког фонда народног језика, а страног су, несловенског порекла. Из турског је ушла именица *на пенчерџ* 54а/8, а из немачког језика је прилог *фрџско* 50а/1.

Архаични придев *нишиџ* = *убоџ, сиромашан* је у А мн. у ж. роду: *алинџ нице* 50б/12.

На два места глагол *ојравиџи* је у значењу *јослаџи, ојпремиџи, ујуџиџи*: *на све стране шправише страже* 51б/10, 54б/9.

У примеру *да пребџдемь оу крај двора* 53а/16 глагол *јребџи* има застарело значење *налазиџи се неџде*.

Глагол *ваџаџи* употребљен је једанпут безлично у значењу *јреба, јојребно је, мора се*: *џо би валало да ти господџешџ* 56б/4.

Од непроменљивих речи навешћу прилоге, везнике и једну речцу који се због свог облика убрајају међу одлике шумадијско-војвођанског дијалекта.⁴⁰

Прилоџ за месџо: *ди* 54а/10.

Прилози за време: *порано* 51б/3, *саде* 54б/13, 56б/11 (поред: *сад'* 57а/15 х2), *из'рана* 55а/11, *тадај* 57б/1, 11.

Прилоџ за начин: *шсовито* (=одвојено, засебно) 53б/9.

Везници: *веџе* 54а/2 (поред: *веџь* 53а/5), *канда* (=кано да) 55б/15, *да камолн* (у вези са везником да) 57б/6.

На три места, у функцији прилога или везника, употребљен је облик *кано* (=као) 49б/10, 54а/11, 12.

Речца за исказивање заповести, жеље гласи: *нек* (=нека) 57б/8.

Има синтагматских конструкција у *Жиџију* у којима се јасно огледа народни језик писара. Неки су изрази у истом значењу и у истом стилу у живој употреби и у данашњим војвођанским говорима. Навешћу их према странама како у тексту долазе: *даде нега родитељ на книгџ* 49б/15-50а/1, *да би нашлн по волџй девојкџ* 50а/7-8, *наџоше девојкџ*; *по свимџ Алеџџи прилкџ* 50а/9-10, *збогомн шстай* (=з боџом ми остџај) 50б/6, *бџь бџди с товоџь* 50б/7-8 и *одџ тешкога поста сама кожа и кости оста* 51б/1-2.

³⁹ Поповић *Госпођинци*, 195; Младеновић *Рајић*, 56; Херити *Јанковић*, 68.

⁴⁰ Ивић *Дијалектџологија*, 70; Суботић *Хаџић*, 164.

Из укупне језичке анализе рукописног *Молићвеника* првог, главног писара (л. 1а-61б), којом су показане одређене фонетске и морфолошке црте, у мањој мери и лексичке, види се да у рукопису постоје два типа књижевнојезичког израза функционално издиференцирана. На л. 1а-48б и на л. 58б-61б језик је рускословенски. Поред основних рускословенских гласовних и обличких карактеристика писар је ту често и у знатној мери употребљавао и форме из свог народног језика. На л. 49а-58а текст *Жићије св. ѿрејодобноѿ оца нашеѿ Алексија* исписан је на народном језику.

Екавизам је једна од основних одлика писаревог језика. Стање у дијалекту одсликавају примери са *и* место *јаѿа*, у којима је то *и* фонетског или морфолошког порекла и постоје у шумадијско-војвођанском дијалекту: облици глагола VII врсте са *и* у инфинитивној основи (*видиѿи*, *видила*, *видиће*, *леѿиѿи*), прилог за место *ди*. Пример 1. л. јд. презента *волем*, са аналошким екавизмом у презентској основи представља одлику дијалекта. Ијекавизам је присутан у једној речи.

Сугласник *х* у писаревом језику био је доследно изгубљен у неким морфолошким категоријама (у земеници *њихов*, у Г и А мн. заменичко-придевске промене и у 1. л. јд. аориста), а недоследно из иницијалног положаја.

Дијалекатски облици везани су и за неку промену сугласника: упрошћавање сугласничких група (прилог *ди*, именица *деније*, глагол *ѿосѿаѿи*) и дисимилацију одређених сугласничких група (*млоѿо*, придев *ѿавна*).

У погледу деклинацијских наставака у систему именица дијалекатски карактер има један И јд. (*с царом*) и један Л мн. (*ѿо друѿи ѿрадови*). Међу заменицама такав је Л јд. с наставком *-им* (*ѿо свим*).

У области глагола дијалекатску обојеност имају неки примери презента (*укреѿавам*, *ѿледи*, *ѿриказивају*), перфекат без помоћног глагола, потенцијал са помоћним глаголом *би* у 2. л. мн. и радни глаголски придев *размишљавали*.

Има у *Молићвенику* речи које саме по себи или својим обликом представљају писарев дијалекат: именица *ѿенѿер*, облици глагола *шиљем*, *шиље*, *ѿошљи*, прилози *јошѿи*, *јошѿије*, *веће*, *саде*, *фришко*, *ди*. Семантика глагола *оѿравиѿи*, *ваѿаѿи*, *ѿребиѿи* и прилога *ѿаки*, *особиѿо* типична је за шумадијско-војвођански дијалекат.

Утврдила сам да народни језик нама непознатог писара већег дела *Молићвеника* с краја 18. века припада војвођанском поддијалекту шумадијско-војвођанског дијалекта. Сви присутни дијалектизми из области фонетике, морфологије и лексике као и у издвојеним изразима типично су војвођански, а налазе се и у језику других оновремених војвођанских писаца и у данашњим, пре свега бачким говорима.

ЛИТЕРАТУРА

- Албин Новаковић Александар Албин, *Језик новина Сџефана Новаковића (1792-1794)*, Нови Сад 1968.
- Ђорђић Сџарословенски Петар Ђорђић, *Сџарословенски језик*, Нови Сад 1975.
- Ивић Дијалекџолоџија Павле Ивић, *Дијалекџолоџија срџскохрваџскоџ језика. Увод и иџџокавско наречје*, Нови Сад 1956.
- Јерковић Иџњаџовић Јован Јерковић, *Језик Јакова Иџњаџовића*, Нови Сад 1972.
- Јерковић Аџанацковић Јован Јерковић, *Језик Боџобоја Аџанацковића*, Нови Сад 1976.
- Кашић Видаковић Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад 1968.
- Миклошић Лексикон Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865.
- Младеновић Раџић Александар Младеновић, *О народном језику Јована Раџића*, Нови Сад 1964.
- Младеновић Наџомене Александар Младеновић, *Наџомене о џранскриџцији и криџџичком издавању сџарих срџских џлексџова из XVIII и XIX века*, Зборник за филологију и лингвистику, XXI/2, Нови Сад 1979, 95-129.
- Младеновић Пиџања Александар Младеновић, *О неким џџџањама џримања и изме-не рускословенскоџ језика код Срба*, Зборник за филологију и лингвистику, XXV/2, Нови Сад 1982, 47-81.
- Николић Срем Берислав М. Николић, *Сремски џговор*, Српски дијалектолошки зборник, XIV, Београд 1964, 201-398.
- Перкучин Јеванђеље Слободанка Перкучин, *Фонеџска и морфолошка анализа врџачкоџ Јеванђеља из збирке библиџџеке Маџице срџске*, у: *Ђирилске рукоџисне књиџе библиџџеке Маџице срџске*, књ. 1, *Јеванђеља*, Нови Сад 1988, 106-128.
- Петковић Речник Сава Петковић, *Речник црквенословенскоџа језика*, Сремски Карловци 1935.
- Поповић Госџоџинци Иван Поповић, *Говор Госџоџинаца у свеџлосџџи бачких џговора као целине*, САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968.
- Суботић Хаџић Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад 1989.
- Херити Јанковић Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983.

The first part of the report is devoted to a general description of the country and its resources. It is found that the land is fertile and well adapted for agriculture. The principal crops are wheat, corn, and cotton. The climate is temperate and healthy. The soil is rich and deep. The water is pure and abundant. The air is clear and fresh. The people are industrious and enterprising. They are well educated and have a high degree of civilization. They are friendly and hospitable to strangers. They are brave and valiant in the face of danger. They are loyal and true to their country. They are generous and kind to their neighbors. They are honest and upright in their dealings. They are clean and neat in their habits. They are cheerful and contented with their lot. They are happy and prosperous in their lives. They are respected and admired by all who know them. They are a credit to their country and a blessing to the world.

The second part of the report is devoted to a detailed description of the country and its resources. It is found that the land is fertile and well adapted for agriculture. The principal crops are wheat, corn, and cotton. The climate is temperate and healthy. The soil is rich and deep. The water is pure and abundant. The air is clear and fresh. The people are industrious and enterprising. They are well educated and have a high degree of civilization. They are friendly and hospitable to strangers. They are brave and valiant in the face of danger. They are loyal and true to their country. They are generous and kind to their neighbors. They are honest and upright in their dealings. They are clean and neat in their habits. They are cheerful and contented with their lot. They are happy and prosperous in their lives. They are respected and admired by all who know them. They are a credit to their country and a blessing to the world.

МОЛИТВЫ

МОЛИТВЯ В СѢЯГОЖЕ
ВАСИЛИЯ

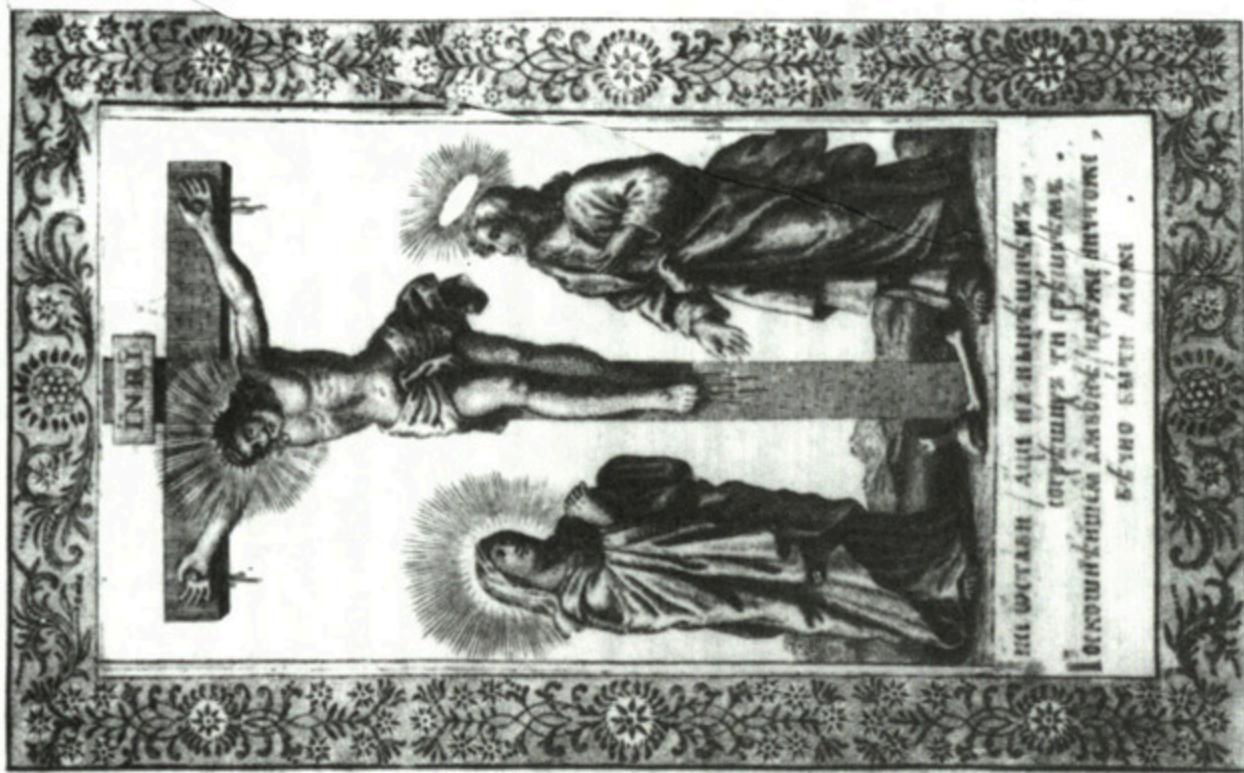
МНОГОМИЛОСТИВЕ НЕТАС
ННЕ НСКВЕРНЕ БЕЗГРЕ
ШНЕ ГАИ ОЧИСТИМА НС
ПОТРЕБНАГО РАБА ТВОЕГО
СВѢСКИА СКВЕРНЫ ПЛО
ДЗКИА ИЧШЕВНЫА
И СЪНВНИМАНИА ИУНЫ
НИА МОЕГО ПРЕБЫВШ
ЮМИ НЕЧИСТОТЪ СОИНЕ
МИ ВСЕМИ БЕЗЪЯНОМНИ
МОИМИ ИЛВИМА НС
СКВЕРНА ВЛАДЫНО ЗА
БЛАГОСТЬ ХРИСТЯ =

82
СВСКВЕРНИА

ТВОЕГО ПОСВѢТИМА НАШЕ
СТЕЕМЪ ПРЕСТАГО ТВОЕГО
ДУХА АКО ДАВОЗВУБЪ =
СМГЛЫ НЕЧИСТЫХЪ ПРИВН
АСНИ ДИВЛОСКИХЪ ИВСА
НИА СКВЕРНЫ СПОДОБЮ
СА ЧИСТОЮ СОВЕСТИЮ =
СВЕРСТИ СКВЕРНА МОА
ИНЧИСТАА УСТА ВОСПЕ
ВАТИ ВСЕСТОЕ ИМА ТВОЕ
СЦА ИСНА ИСТЯГО ДУХА
НЫНС ИПРИСНО ИВОВСКИ
ВЕКОВЪ АМИНЪ

ТАЖЕ

ЧЕСТНОШЮ ХЕРЪВИМЪ

Савва

МАТВЕИ
ОУТРЕБНИА
 НАЧАЛО ОБЫЧНОС
 ГЛАГОЛЮЩЕ БЖЕ НАШЪ, МАТЕУСЪВЪНЪ
 ПРИБУДА ТВОЕ, МАТРЕ, И КСЪЖЪ СЪЖЪ
 ПОМНАЮ НАСЪ, АМИНЪ
 ТАЖЕ СЛАВА ТВОЕ БЖЕ НАШЪ: ЦРО КЕНЪНЪ:
 ТРОЕ: И ПЛО ОУ НАШЪ: ТРОИЦА СЪА:
 ВОСТАВШЪ ОУ НА ПРИПАДАЕМЪ ТИ БЖЕ,
 И АГЛАКЮЮ ПЕЧА КЪПЦАМЪ ТИ СНАНЪ:
 СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ
 АМИ НАСЪ СЛАВА:
 ШАДРА И СНА КОУДЕНЪЖЪ МА СЪН ЦАНЪ
 ВУМЪ МОИ ПРОСЪЖЪТИ И СЪЩЕ ПОВЪТЪТИ
 МОИ ОУ КОРЪНЪ, БО СЪЖЕ ПЕЧЪТИ ТЪА СЪЛА
 ТРОЕ: СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ
 ПОМНАЮ НАСЪ: И НАШЪ:
 НАПРАМО СЪЖЪА ПРЦАТЪСЪ, И КОУГОЖЪ
 ДО СЪЖЪНЪА ОУБЛАЖАТЪА, НО СОУТРАУМА
 ХЪКЪМЪ ВЪ ПОУЖИЮЩЕ: СЪЖЪ СЪЖЪ СЪЖЪ
 СЪН БЖЕ БЖЕ ПОМНАЮ НАСЪ

Молитвеник Јована Рајића 1749. година, л. IIб и Ia (PP I 12)

МѢТЫ
 ДѢЛОМЪ, И СЛОВОМЪ, И МЫСЛЮ, КЪ БѢ-
 НИМЪ, И НЕКЪ БѢНИМЪ СОТРУЩЕННА
 НАМИ: И ОУЧИТИ НЫ ШЕ КЪ СКОЮ СКОЮ
 ПЛОТИ И ДУХА, И ДАРЫ НАМЪ БОДИИ,
 НАМЪ СРЦЦМЪ, И ТРЪКЪ БИНОЮ МЫСАИ,
 КСЮ НАСТОЯЩАГО ЖИТІА, НОЩІ ПРЕН-
 ТИ, ОЖИДАЮЩЫМЪ ПРИШЕСТІА СЕБѢ,
 ТЛАГО И ИЖЕННАГО ДНІ, СЪ ПИРОМЪ
 ТВОГО СНА, СДА НЕГА И СПСА НАШЕГО ИСА-
 ХРТА: КЪ ОНЪ ЖЕ СО СЛОВОМЪ СЪДІА БЪ СЪ
 ДРИДІТЪ, КОМЪ ЖЕ ВОУДАТИ ПО ДѢЛШ
 ЕГО: ДА НЕ ПАДЪ И ШЕЛѢНІШІА,
 НО БОДРЕТЪЩІИ, И ВОУДЪКЪ ИТИ КЪ СЛА-
 ВІЕ СЪВРАЩЕНІА, И ПОТОВИ БЪ ДАРІТЪ
 И БЖТЪВНЫМЪ ЧРТОГЪ СЛАВЫ ЕГО СО-
 БНУЕМЪ, И ДЪЖЕ ПОУДАЮЩІХЪ ГЛАСЪ
 НЕ ПРІСТАНЫИ И НЕ ПРІЧІНА СЛАВІТЪ,
 ХРАЩІ ТВОЕГО АНЦА ДРЕВІТЬ НЕ ПРІЧІНА
 ТЫ КЪ СЕИ НЕГІНЫИ СЕБѢ ТЪ ПРІСЪЩА.
 АИ И ШІЩА И КЪ СКОЮ, И ТЪ ПОІТЪ
 КСА ТЛАРА КЪ СКОЮ КЪ СКОЮ, АМИНЬ.

СЕИ БЕЗЪ ГРЕХА СОХРАНИТИ ТѢЛОМЪ ПОМІ-
 АДИ НАСЪ БЪИ ПОМІАДИ НАСЪ: БЪДИ
 АМИНЬ ТЪИ НА НАСЪ, ИАКО ЖЕ
 ОУИВАЮМЪ НА ТЪ. ПА ТЪ.
 ТЪИ ОУИВАЮМЪ ДА НЕ
 ПОСТАДИМЪ СЪ
 КЪ СКОЮ
 АМИНЬ.

ТРИЦА

ОБЕРШЕНА КНИЖИЦА СІА МАТЕННА
 БІГОСАВЪНІЕМЪ БЫСОЧАШАГО, И БЕЛІКА
 ГО БІА, ИЗЪОБРАЖАГО ТАКО; СПОМОЩІА
 ЮЩЕИ СЪ СІИ ПРИНОДЪ СЪ: ТРЪДЪ И
 И ПЖАКЪ ИМЪ, СТОЖИ ИМА, И НАЧІА
 СЪ ПОДЪ КРТОМЪ НА ПІЛІННОУ КРИТІА
 АСЪ ТА ШЕНКАІА ТЪИ, А СЪ СЪ.

БИБЛИОТЕКА
 ВАТИКАНСКАЯ

Молитвеник Јована Рајића 1749. година, л. 36 и 89а (РР I 12)

49
ЖИТІЄ СІАГОШ:

ПРПЕНАГО ОЦА НАШЕГО, АЛЕКІЄ
ЧАКА БІЖІА. ПРАЗДНИКА, ЗІГЕ
МАРТА; ЖИТІЄ, ОУСТАРОМЪ,
РИМЪ БЕЛИКОМЕ ПРИАРХІДЪ,
ЦЕСАРЪ РИМСКОМЕ СЛАВАНЪ,
БОГАТЬ БІФИМІАНЪ, БАНЬ.
ДІЕНАМУСЕ АГЛАЙДА ЗУБАНЬ;
МНОГЕ СЛАНГЕ ОУДОМУ ІМАШЕ,
СБЕ СВИЛУ И ЗАТО НАСЕБИ
НОСАШЕ: И ШЕАХЪ СЕБЕ СРЦА,
МИЛОСТИБА ВМАН И ХРІСТАНС-
КИСУ ЖИВОТЬ ПРОВЕДИЛУ, И
СБАГДАСХ. ТРИ ТРАПЕЗЕ И
МАЛИ ИСИРОТАМА ШНИ ПО-
СТААЛИ, АГЛАЙДА НЕРОДКИНА

ВДАТИСА: ТЕБЕ СІАСУ И БІГЪ ЛЮ-
БЛУ. ТЫ ЖЕ МИЛОСТИВЕ, СІА
ПРИМА ІУ МЕНЕ, КОНУНУ ЖИ
ТІА БІГЮ ААРУМІА, И СПО
ДОБИ МА БАНЬ СЪАНІ СЛА
СНЮ ТБЕ СТАТІ, И СЛЫШТИ
ІМАСЪ ТЮИ БІГІИ: ПРИДАЙТЕ
БІГОСЛОВНЫ ОЦА МОЕГО, НАСЛЕ
ДУЙТЕ ОУГОТОВАННОЕ ВАМЪ ДІА
РСТВИЕ, АМИНЬ.

БІГА ЖЕ ІЕРІ ПРЕНОСА ЧІТНЫА

ДАРЫ,

ПОМИНАНИЕ ТВОРИТЬ, ТВОРИ
СЪ СЕБЕ И ТЫ, (НО НАЛІТЪРІ
СТАГО ЗАЛОУДАСТАГО: И СТАГО

МѢТНЫ,

дѣлаи мѣ, горѣ мѣ
дѣлаи мѣ, полѣдѣи мѣ
и воздѣи мѣ, и
и мѣ самозѣи мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ, сѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ; сѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ

МѢТНЫ

тѣи; поклоу мѣ кѣ
дѣи мѣ сѣи мѣ тѣи мѣ
и сѣи мѣ тѣи мѣ, мѣ
и мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ, мѣ мѣ мѣ мѣ
мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ
тѣи мѣ мѣ мѣ мѣ мѣ

Свѣдѣніе

Молитва свѣдѣніе на
 кровѣхъ грѣшъ и нечестъ
 нѣхъ зашея Свѣдѣніе Свѣдѣніе
 на насъ Приказаніе при
 нѣхъ и вѣнчаніе Свѣдѣніе
 на насъ, на насъ и на насъ
 на насъ, и на насъ.

и Троица, Свѣдѣніе,

Аще свѣдѣніе Свѣдѣніе
 сѣиъ развѣдѣніе Свѣдѣніе
 во свѣдѣніе, на насъ и на насъ
 убога во свѣдѣніе Свѣдѣніе
 и на насъ Свѣдѣніе убога

БИБЛИОТЕКА
МАТРИЦЕ СПУСКЕ

Канонъ

Канонъ свѣдѣніе
 Свѣдѣніе на насъ
 на насъ и на насъ

КАНОНЪ СЪТѢМЪ

Архангеломъ и убога
 Свѣдѣніе. Троица глѣ
 Канонъ свѣдѣніе
 на насъ и на насъ

Молитвеник 1787. година, л. 166 и 17а (РР I 66)

истаи . и на малюм хитне прѣи
 ми гласа не мни . гни слава текѣ . . .
 мѣттва съоумленіе ісѣ прѣ сѣи
 вѣще машен гостожнѣи . и ма
 лою похвалою , твореніе димитрія
 кантакузина поспитхомъ . сла
 даиша мѣда и сѣта : .
Рожѣхъ ѣра и бѣ мати вѣлаа .
 вѣсѣ сѣ дѣиам рожѣи сѣ дѣи .
 и ѣ сѣ животже сѣ дѣи вѣго стиню .
 и ѣ сѣ ж елемы и ѣ окрѣи сѣ раи .
 и ѣ сѣ хъ ма и ѣ плакатне сѣ дѣо .
 и ѣ сѣ хъ дѣла и ѣ молни се бѣлаа .
 и ѣ сѣ хъ гѣа и ѣ вѣиан и ѣ тѣла .
 и ѣ сѣ хъ вѣ сѣра и ѣ коѣто и ѣ хѣла .
 и ѣ сѣ хъ раи и ѣ иста сѣ сѣ оиан и ѣи .
 и ѣ сѣ хъ ма и ѣ вѣ сѣ сѣ сѣ оуми мѣк .
 и ѣ сѣ хъ раи и ѣ поиже и ѣ законъ .
 и ѣ сѣ хъ а гѣ рѣ хѣ раконъ и ѣ оиан .

сѣ истаи ѣ дѣи ема прѣ хѣ жѣ и ѣи .
 сѣ веракомъ и сѣ прѣ мою сѣи сѣи .
 сѣ сѣ хъ ма и ѣ стени и ѣ вѣ сѣи хѣи .
 сѣ истаи сѣ и ѣ ма сѣ жѣ сѣо .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ прѣ и ѣ охѣ прѣ оумножѣи сѣ .
 и ѣ сѣ сѣи оу хѣ прѣ и ѣ сѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ ма и ѣ сѣи оуми мѣк .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .
 и ѣ сѣ хъ вѣ хѣ аи сѣи жѣ и ѣ вѣ сѣи .

Молитве сабрane из божаствених списа, понајвише из Јефрема, Молитва с
 умиљенијем пресветој Богородици Димитрија Кантакузина и друге молитве
 XVII век, прва деценија, л. 516 и 52а (РР II 2)

49
 ПЕЧЕ СТА А НАЧУШЛИМЕ СЪТРА
 АЧИСЕМА ПЛОИДИ ТРОШЕЧЕСТА
 СЪМЕСА МОИ СЛАДЕСА ПЛОИДИ
 ПАСЕ ЗАПОСАДИ ПЛОДЕ ПРИСТА
 БВАДИ РЪКА ТВОЯ СТОСЪТИМЕ
 МНО ЗАПОСАДИ ПЛОДЕ ИЗПОЛИМУ
 ИЗМЪРАДОБНЫМЪ СЪМЕСИМЕ ПЛОДЕ
 ТА ИЗМЪРАДОБНЫМЪ ПОДЪЧЕМЪ
 МОЕ КЪ ДИВА БЛАГОДА ДЪЛАМОУ
 ИЗМЪРАДОБНЫМЪ МЕСА ВЪ ПЛОДЕ
 ПОМОДЪТА МНЕ СЪ БЛАГОУМНО
 СЪТРЕ ПОТКЪЩЕ СЪ ВЪЗМЪЩА
 ВЪ ТВОЕТО МНО ЗАПОСАДИ
 ПЛОДЕ МЪЧЪНА
 СЪМЪРАДОБНЫМЪ ПОТКЪЩЕ СЪ
 СЪТРЕ БЛАГО СЪТРЕ МЪЧЪНА
 СЪТРЕ МНО СЪТРЕ МНО СЪТРЕ
 ВЪЗМЪЩА ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ВЪЗМЪЩА ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ МНО СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ МНО СЪТРЕ

63
 ПЕЧЕ СТА А НАЧУШЛИМЕ СЪТРА
 АЧИСЕМА ПЛОИДИ ТРОШЕЧЕСТА
 СЪМЕСА МОИ СЛАДЕСА ПЛОИДИ
 ПАСЕ ЗАПОСАДИ ПЛОДЕ ПРИСТА
 БВАДИ РЪКА ТВОЯ СТОСЪТИМЕ
 МНО ЗАПОСАДИ ПЛОДЕ ИЗПОЛИМУ
 ИЗМЪРАДОБНЫМЪ СЪМЕСИМЕ ПЛОДЕ
 ТА ИЗМЪРАДОБНЫМЪ ПОДЪЧЕМЪ
 МОЕ КЪ ДИВА БЛАГОДА ДЪЛАМОУ
 ИЗМЪРАДОБНЫМЪ МЕСА ВЪ ПЛОДЕ
 ПОМОДЪТА МНЕ СЪ БЛАГОУМНО
 СЪТРЕ ПОТКЪЩЕ СЪ ВЪЗМЪЩА
 ВЪ ТВОЕТО МНО ЗАПОСАДИ
 ПЛОДЕ МЪЧЪНА
 СЪМЪРАДОБНЫМЪ ПОТКЪЩЕ СЪ
 СЪТРЕ БЛАГО СЪТРЕ МЪЧЪНА
 СЪТРЕ МНО СЪТРЕ МНО СЪТРЕ
 ВЪЗМЪЩА ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ВЪЗМЪЩА ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ МНО СЪТРЕ
 ПОТКЪЩЕ СЪТРЕ МНО СЪТРЕ

Требник XVII век, половина и треѧа четвертина века и XVIII век, прва четвертина, л. 49а и 63а (РР I 8)

мѡщѣнїе:

ѡ ѡушнѡ на земли, коудече
седе сѣо ро правїи кланїче: - та.
сла. нїна. Срнїна тїла дїорожа
нїа кеземене. чо лансїчнєе дша
наши. н носє. коудєе цѣлє. цѣлє.
пообтїаю. та. лоптєх. сїо. нанинї.
ѡи кє наш. прїшѡдї нїкраїа
кѡкїань галїтїенїхїо. чїї клан
є раки шое сїє. якѡ хорїи нєхорїи.
нєлїчнї кѡєакїє кїлєзїннє
кѡспїєнїємь вѣнїи. сїи кїртїи
нєтїє. нєкїлє нє нєсїтѡрїнїє.
кѡлокоудє стїє нїон. лїль. мїчїа
мї. прѣтїнїєнї мїєрє. кѡсїї нїнї.
нєкїкїлєнїє кїлєраремїє нєсїтїє мѡдїа
нїїїїїї. нєсїлєтїє сѡуѡ нїженнє
сѡкѡсїєнї лїордїи нїже кѡушнїа
кїраїє чїї кѡкїєнї кѡтїо лїнїє:
мїлїа. дїхїа томхїє:
ѡи кє наш. прѣтїїє кїлєлїтїа

кїраїа:

сїо кїнї раки шое. сїє дїє нїже
кѡлїонїє. нїон нєчїлїнї нєнїє
гїи кє мїш. мїко прѣ нєсїтѡрїннї
дїєшїко. Сїлє кїлєо кїлїи юнїчї
сїє. покїлєнїє сѡїє нашї. дїрїмїа
їєлїа мїкїва. дїрїи нїлє тєрїо гїо
рєнїє. нєлїрєстїи нїо тїнїє. нїнїо
прѡдѡжєнїє мѡтїо. мїко кїлїнє
нїрєлїнїє нїлїтїкоє сѡїа нємїнїчїо:
та. дїко нєнїа. лїмїа нїа кє лїоє
лїрїи лїнїи нїлїєнї оуєлїннїи:
сїє. дїкїнїа. дїнїно нє. нїлїкї:

Пѡсїлєдїєнїє нїнї хорїа

дїлїи. Кїкїо. чїкїрїєнїє. Кѡ. лїрїє
нїрїтїєнїа. гїа. 5. гїєнї. лї. дїлїо.
мїко нєсїтѡрїнїа хорїнїа нїлї.
Пїрїнїчїє сѡкїрєтїєє кѡєнї. нїже
кїлїтїно кѡкїнїи жїкїшєнї. нїа
сїлїлїчїє дїє оуѡтѡжєнїє сїлїлї

Требник XVII век, последња деценија, л. 186 и 19а (РР I 23)

СЫШЕШЕ НЫШНМЫЙ СЫ БРАВО
ПОМЕМИ ГИ РАБА ТВОЕГО ИМЕ
И МА НОВО БРАДУНОУЮ . ПОМЕНІАХЕ
БЕ НАША МАДОНЬ И МА ДОБРАТУСА
ЦДИНА ОУМА КРОСВІЦЕ ІЕ ДШИ
И ПЕ ЛЮУ . ОУКРАСНІСЕ ЗАКО СМІ
ПОДОУБРАННОМЪ . И ОУКРАСНІСЕ
И МА ЗАКО БЪШНОМЪ СДОВОНЫМЪ
ВАСРІХШНІЪ . КАБЫ ІОДІ ПІСЕ
И МА ЗАКО ВИНОГРАДУ . КАСЛО
ЩИМАСЕ . ВАСНАК ДХА СІШЕВО
ЕСО . ДАБЪ ИМА СЕМЕ КАСНО .
ДАБЪ ОУ ПОШІКЪ И МОУ ЦА .
ИЗЪШХИ ЛІСІК НА ВАСАКО ДІКА
БЛГО . И ПЕ БЪ БЛГО ОУГОДНО . И
ХРИПА СЫ СНОБЪ СНОИХЪ . ІАКО
ІНОДО САЗКЕНІА МАСАИУНА ІО

7 35
ІНЫЦА МОИ ІЕСИ ТЫ НАСЛОВІСА
ТВОДА ОУ ПОВАХЪ . ОУКРАСНІПЕСЕ
ІО МЕНЕ ЛОУКАВНОУЮЩЕН И ІСТІН
ТІАЮ ЗАПОВІДАГ БЛАГОСВО . ПРІН
МАМЕ ПОСЛОМЕСИ ТВОЕМЪ ІІКІН
БЪ ОУРАОУ . И НЕ ПОСРАМИ МЕНЕ ІОУА
АНІА МОЕГО ПОМОСЫМИ ІСТІОУСЕ И
ПОУТІОСЕ ВДО ПРАДА ІНІХЪ ТВОИ
ВІНОУ . ОУНІТИ . КАДА СІН БЪСЕ ОУ
ПОУПАЮЩЕЕ ІОС ПРАДА ІНІХЪ ТВОИ
ІАКО НЕ ПРАВДАНО ПОЛАЗІША ІНІЕ .
ПРЕПОУДІНІКЫ НЕ ПЕРЕВАХЪ ВАСЕ
ГРШНІЕ СЕМАІЕ . СЕГО РАДНЪ БЪ ЛЮБІ
СЪДІШІА ШКОЛА . ПРИГРОСА ІІ СПРА
СЪ ТВОИМА ПАПЬ МОЮ ІОСОУДАБЪ
ТВОИХЪ ОУБОУХЪ . СДІТВОРИХЪ ОУ
ДА И ПРАДА ОУ НЕ ПІДАКЪ ІАМЕНА ІОБІ
ДЕЩІМАМЕ . ПОДІВІРА БЛА ТВОИГО
БЛАГО . ДА МІ ШІКА НЕ ПЛОТІА МЕНЕ
ГРАДІМ . И ТИ МОИ СІКОНТАС ПАСЕ
БЕЩЕ ІЕ ІІ БОІЕ И НАСЛОВІО ПРАДА І
ТВОЕІЕ . СДІТВОРИХЪ РАБА ТВОИ

Положи пламіє погребя бела
такаго: і сщени блага бѣ:
шрѣтос и шче на гнѣи пои:
слава нѣа. прїеде по тѣ:
бало: сжжѣи. въпомощи
шрѣтос и шче глави
ми мудротти и слава:
по мени гнѣи како блага: и:
цѣбѣ граб и прїятнѣ
имаміи и млпѣннѣ
блго прїетнѣ. ісхрѣсто
мѣсе истївѣе бѣ. бѣце
бездѣна вѣрнїи. шїи
еси стїе: іа іса ії:
глажнїи непорочнїи и
поу хрѣстїи в законѣ
гнѣи. бажнїи истїи

Благу:
плающїи свѣнїа его все
срѣе вахнїц его: мебо
делашнїи безаконїи. въ
плѣтїе его хрѣстїи. шїи
заповѣда заповѣднѣи бос
схрѣмїтїе рѣло. еда
исправнїише више по
плїе мой схрѣмїтїи со
правданїа шївом тога
непостїи дѣсе ега прїи
рѣ ма все заповѣи бос.
исповѣсе шїе въ право
стїи срѣа. въ нѣга махнї
шїи мїсе сѣба правнї
шївоме. шпрѣданїа бос
схрѣмїю. не сѣстави мѣ
догела. шїе со исправнї

ТѢА ІРМО ПРІШЛА СМІ ВЪДЪИ
ИХОДАТЯИ ИІАСТЯВЪ. МАТІИ СІАМЪ
ПЛАЩЕ СІИ. И ПЛАЩА СМІ ПСЕГОМЕ
ТАКА. ПІАЖЕ ПІАТІ СІАДА СІАЕ
ППОЕИ СІИ: СРЦЕ ТІІТО СВЪЖЕИ:
ВЪСХОТІА СМІ СІА РАДІА. ПАТІА БІА
МНОГО МАТІА. И СІА СІА СІИ
ІАКО ІОТІ СРЕДЪ РАДІА ТАКА. ТІ
АРЕ ІАЛЮБІИ. И МОЖЕ ПРІСРЕШЕ
ІА: НЕВЪРЪІИ МЕНЪ ІАТІА
И СІА ІАШЕ МОЖЕ РАДІА СІИ. И ПЕ
ТОМІ ІОПІИ. И ПОСІИ ПІАСО. ІА
А ПРІІІІА СІА СІА СІА СІА
ППОЕ ПСЕ РЕ ІАКА СІА СІА СІА
СТАІІ ДО ПІИ СВЪПРЪІА СІА СІА
ПІІТО. БІІИ СІА СІА СІА СІА
ЦЕ:

ПРІІІІА СІА СІА СІА 93
И СІА СІА ПСЕ. А ПРІІІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА
СІА СІА СІА СІА СІА СІА СІА

Требник XVII век, осма деценија и 1704. година, л. 926 и 93а (PP I 26)

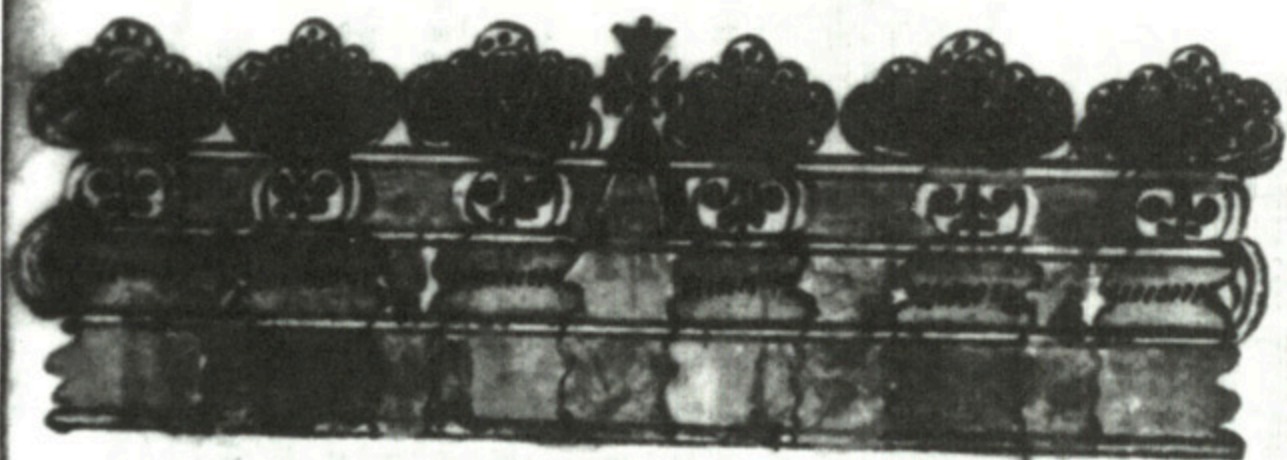
СЛОУЖЬКА БЖЕГІТАВНІЄ 115
 ЛІПЮРГІЄ ІІ РЕ МСТІЦХЪ І 25
 ІЩА МШЕГО ІШАМЗМОДЕ
 ПЛА. АЛПВІКАДІД : : :
 КРАХІОПН ПРИМОСН ХЕ АЖЕ МШ
 ПЛЮМО СЛГОДХАНІА. СХЗПРНІЗ
 ВПРНІОПН ПЛОП КРНІЛННІСЬ.
 ВАПОСЛН НА БЛГОДЕ ПРСТАТО
 ПЛОСГО АДА ДІАКОПН ГДЛОМ
 АЛМЕ БУЧЕНІСЬ ІСАДІСІСЬ ПОРХД
 ПЛОТО МЛПІД БЕСІЕ НАІФВ
 МБІМХЪ МШЕ ППІЦД ПСЕНД
 МІРД ГЛМШЕГО. МОСТА ІС РА
 ПОСЛАВЬ СІСА ІНІЗОПІТІСА
 СЛІЦА ІШСРАГОЩА МЛ. ПІМОСЛОМ
 ПРНІЛОХІМІЗ СЕ, ІПРНІМІЗ МЛПРН
 МОПН ПЛОМ КРНІЛННІСЬ

130
 СІУ СІА ІІСІЕ СІАІТНО
 ІСІА СІА МЛІПРНІСІА
 ПОПА ГРНГОРНІА І СІМОНОХА
 ШІШАПЛОДНІНА, ПЛОП
 ПЛОП ПОДІГОЩІ: АХПІІ
 ПРНІІ БОАФРАФРНІ І ПРНІІ
 СЕРРНІІ: АРНІІ. ПРНІСІОСІ
 ЧРНІСІЕ, НАЦЕСАРА ДІМІЦІ.
 ІНАСРОНОСЬ СЕХІМІ, ЧІТО
 ПРНІЦІІ ДІА ПРНІЦІОСІ
 АРНІІ І ПРНІЦІОСІ АРНІІ
 ПОГА АПХ МІМІТІСІЦІ
 СІСІ. СІ. СІ. СІ. СІ. СІ. СІ.
 СЛГОТН ІС ХІА СІ СІ

ПРНІЦІОСІ АРНІ СІА СІА
 СРХО ШІДІ ІПРНІСІЕ
 ЦІЦІВІЛІЦЕВІ

АРНІЦІОСІ І ПРНІЦІОСІ

Требник XVII век, осма деценија и 1704. година, л. 115а и 130а (PP I 26)

МѢТВА НА ѠСНОВАНИЕ ДОМѢ.

БЖЕ ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ, СОТВОРИВШИ
НЕСЯ РАЗЪМОМЪ, И ѠСНОВАВШИ ЗЕМ-
ЛЮ НА ТВЕРДИ ЕЯ: СОЗДАТЕЛЮ
И СОДѢТЕЛЮ ВСѢХЪ, ПРИЗРИ НА РАБА
ТВОЕГО, ИЛИКЪ, ИЗКОЛЕНШАГО ВЪ ОУ-
ЖАВѢ КРѢПОСТИ ТВОЕЯ, ВОЗДВИГНУ-
ТИ ДОМЪ ВЪЖИЛИЩЕ ИЗДАНИЕМЪ ЕГО
ВОЗДВИГНУТИ: ОУТВЕРДИ ЕГО НА ТВЕ-
РДОМЪ КАМЕНИ, И ѠСНОВАИ ПО ТВО-
ЕМЪ БЖЕСТВЕННОМУ ѢУЛСКОМУ ГЛАСУ,
ЕГОЖЕ НИ КЪТРА, НИ КОДА, НИ ИНО
ЧТО ПОВРЕДИТИ ВОЗМОЖЕТЪ: БЛГО
КОЛИ ЕГО ВЪ КОНЕЦЪ ПРИВЕСТИСЯ, И
ВНЕМЪ

Жышман півт і вткв . малта
лонг ретамеце . нвдсе ств тмн .
сікопідій праці срт рмаше . н
твє славочувсє лавищоч нѣв
нѣ лочу ху і пра н прмла вѣмь
вѣно дє : . лавищ . с . поам . нє .
свн нв хєвсє дрв . кнглє лвєє . сєзє
рмывчмь мпц вв мпѣвє . чє
кє лавн лавищ вала . блвмѣ
рлмв нє і нє і нє і нє і нє і нє і
рлмв . впрѣв рє дрє нє лє по
свд мѣго . блвмв нпркє і нє лє
нє лє нє . нє лє рлмв . нпрѣтє
б лє свєє . поам . кнвн поє . лє нє в
сп . і нє лє і нє рѣ хєв . сє лє поє сє рл
рєтє нє лє рлмв бє лє нє . лє нє лє
лє сє сє лє вѣ рє нє і нє і нє лє
нє лє нє і нє хєвє . сн і нє хє бє тє кє
лє нє лє нє поє сє . і нє . поє лє і нє ш
сє вє сє нє рѣ сє . прє нє вє нє лє лє .

42

нє лє нє рє вє оу бє лє оу . і нє . прє нє і нє
тє нє нє лє нє хє нє . кнвн нє прє і нє і нє лє
тє нє лє . нє поє нє сє оу лє нє і нє і нє
сє лє і нє лє . лє нє лє і нє нє оу лє і нє і
сє рѣ хє нє і нє . нє лє лє лє оу нє лє і нє
лє оу лє оу нє оу нє лє лє рѣ хє і нє і нє
УНѢБЫШНИШЕВИ
є лє оує нє і нє нє нє і нє лє . прє нє і нє .
є лє нє лє лє шє . сє рѣ нє лє . прє лє і нє лє
нє і нє нє лє шє . снє лє оу нє . бє . прє нє і нє
поє лє нє лє . сє . прє нє лє . нє лє лє лє
і нє нє і нє і нє . сє і нє і нє лє лє . сє
лє і нє лє . нє лє і нє . нє лє лє лє лє лє лє
є лє лє лє . прє лє і нє лє і нє лє і нє лє
лє лє і нє . нє лє оу нє лє і нє . сє і нє і нє
нє лє лє лє і нє і нє лє . лє і нє лє і нє лє
лє . прє нє і нє лє . прє лє і нє лє і нє лє
лє оу лє . сє лє лє і нє лє . лє і нє і нє
лє і нє .

Требник XVI век, трећа четвертина, л. 41б и 42а (РР II 14)

господи попроси и въста
святые ангелы . оубо всеа . бг
же поведе и ема . ела ла ма
да оуби . же на ла биста . бг
ишадо нбо и по ста вша ла го
ры пра нило ма . поуд . на ма
и ма . и по ло жи ша го ла ба ка
ло роу прѣ ду ел . и ма ве зе ма
та тирь ду . при сла до ца го се
о ала и въ зы мене . соудъ влю
го се свѣ то ма ко ра зю . про
за и ца го го бо ла ко ж . по
за и ца го бо да ми прѣ ки ши
го . со си влю ца го . е ла
та тирь ду . и не прѣ кло ни се
и в жь ка въ ма . при ни
за го бо ла . ма ро коу . и
за и ца го го т . на ла ну ке
зе ма . и ну и со на и со
же съ то ма . про с въ це
бл го оуби ра ши во ца го се .
маю те стна ма шра ст на
наше го гу хъ . и ти ны ла
те ло ма и сръ ко . и при шь
и нѣ .

6
ЖЕННИЗНОГО ВСА СЪ АСАВЪ ИМЕ
СТЬ ДУХЪ СРІЕМЫН . И ГИЪ ЗДЕЩА
СЕ ВАТО ГО СРІМЪ . ДУХЪ ПРѢ ЛЬЩА
ДУХЪ ЛАВУКА ВСТАВІА . ДУХЪ
СО СЛУЖЕНІА . И СА КО ГО ЛГО
СТАВІА . ДУХЪ АЖЕ ИСА КО ВМЕ
СТОТИ , СА ДЪ И СТВЪ ЕМА ПО МА
И ПІ ДІА ВО ЛКО МЪ . И СЪ ТВО
И ГО ВЪ СЛОВЕСНО . СТО СПА
ЕГО ОУДАТЬ СТЬМА ЦРІЕВ
СОУДЪ ОЩЕ МЪ . СМАСЪ ТВО
А ИСА ЦРІТІА ТВОГО . ДА
ВІД И ТВО ЕЖИ ТЕ ЛСТВО
ЛО ДА ПЕЧА ТЬ МЕСЬ КРО
У ДИ И ВЪ РИ ЗОУ НЕ СЪ
ЧИТЬ БЖЕ И СТВІА СІП
ЦРІТІИ ТВОЕМЪ :
ТА ГІЮ ИЩЕ ДРО ТА МИ И
ДЕРУ И МОРО ДНА ГО ТВО
ЖЕ КІВЕНЪ СІ ПРѢ СІ П
ИЖИ ТВО РЕ ЦІ И МЪ Т
И ИЖИ ПРМО И ВЪ КІ СІ
СА ВЛА ЧИ МЪ И СЪ
МОУ . О БРА ЦА ЕСТЬ ГО С

в оуцѣхъ . несправитилю дѣлахъ
мзрѣшшюхъ . и хѣлѣхъ мнѣше се
тѣмъ ии много вѣрѣхъ . тѣмъ ии
сѣлѣма . прѣстѣдѣлѣнѣмаго естѣхъ
тѣмъ ии вѣрѣхъ . тѣмъ ии тѣмъ ии
сѣбѣтѣхъ .

Тѣмъ ии прѣдѣлѣхъ мнѣше вѣдѣ . нѣшѣ
ма ѡчѣнѣнѣ . ѡнѣхъ ѡтѣрѣхъ
ѡтѣрѣхъ . нѣшѣ вѣрѣхъ . вѣрѣхъ
ѡнѣшѣ дѣлѣхъ . нѣшѣ . нѣшѣ
ма . прѣстѣдѣлѣнѣмаго естѣхъ
тѣмъ ии . сѣдѣхъ .

Рѣшѣ . сѣчѣсѣи несправитилю мѣтѣхъ
ма . ѡнѣхъ вѣрѣхъ . нѣшѣ
ва сѣрѣхъ нѣшѣ ѡтѣрѣхъ . нѣшѣ
нѣшѣ . нѣшѣ сѣчѣсѣи . нѣшѣ
тѣмъ ии . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
прѣстѣдѣлѣнѣмаго естѣхъ
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .

Словѣхъ несправитилю вѣрѣхъ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .

ПОСЛОВОУЧУЮ

вѣдѣ . ма . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .

Иже глѣбѣмаи прѣдѣлѣхъ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .

Тѣмъ ии прѣстѣдѣлѣнѣмаго естѣхъ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .
нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ . нѣшѣ .

шъ ты на покло мнѣ іа ісрхъ вѣвѣ
 аниспостъ по іу шїамъ . рїтоу
 твобемъ поклонаемъ се шѣ ісо .
 по томъ . спїхъ рш . блмггане .
 П р и ф ъ т е в е р н ѣ й ж и в о т ѣ в о р е ц ю
 м о у д р ѣ в ѣ по кл о н и м с е . д р о у
 г и . в ѣ з д ѣ н ж е н і ю у . по ц ѣ л а в а
 н и ж е ч е т н а г о і с р х а . г а н і е р е й .
 п а м ѣ х и н а с ѣ б е по в ѣ л ц ѣ й . і а к о
 б ѣ ш ѣ ч а й . і с л ѡ в р ѣ ш и в ш е
 ш ѡ б ѣ т н о е в с т е п е н і е . н і т а
 і с о б ѣ в а в ѣ т а ш ѡ по у

маття іоже гнѣта дхїебен . іай
 дхїебнїкѣ . хатїецаму гїнчестїдїм
 се б жїтї вїлїн нхїна створїцїхъ глїдн
 ма . прїчїнеу за гїрхї вїдїлїе нїе
 вїдїлїе . нѣ слїсїе нїе рѣхї нїа іса ннї
 нїе . маття і :

І н і у х і к н ѣ ш а . с н ѣ н с л а в ѣ б а ж н ѣ в ѣ г ѣ .
 п л а с т и н ѣ х ѣ н а г н а м е . в а з ѣ м л е н г р ѣ х ѣ і
 м н ѣ х . н і ж е д л а г а д ѡ н м а д л а ж н н і с ѣ
 м а ш а д л а с е н . н і г р ѣ ш н е н ж е н е ш ѡ по у
 ц е н і е г р ѣ х ѡ м а п о д а в а . н р а с л а в л і е

МАТТѢЯ ВЪ СПОМОЩѢ

ѿ прѣмїтїи іа дхїерїтїи . гѣ
 ісхъ хїе всїгда прїшеїца блгга
 дарїтє пїебѣ . гѣ всїе мортї дїаїзїа
 вїтїлїе ісасакое пїапасїї . гѣ
 дарїмоуїтїи . гѣ дарїа зѡхї мїтї
 тїе . гѣ дарїо мѡвїтїї . гѣ дарїа
 сєтїи . гѣ дарїа зїащїтїи . гѣ дарїа
 сїхїранїтїи . гѣ дарїа зїеїтїї тїе
 гѣ дарїа стїіа дхїо ннїе . дарїа ннїтїа
 пїрѣ . гѣ дїшн ітїрїау пїрїємїа . да
 бѡмїрїтїа . зїа спїрїтїи нїкѣ . гѣ вїсо
 блѣ іа лїтїи . іа к о л ю бїкѣ пїрѣ
 цєнїе грѣхѡхъ дарїо дїтїє пїебѣ
 іа тѡ мї л ю в е н ї а т є . і а к ѡ з ѣ т ѣ т е в с е
 дїн ѡ ж и в ѡ т а пї р ѡ с ѣ о . і а к о п ѡ м ѡ х
 тѡ р ѡ б л е т ĩ в с а к а с л a b a . т ĩ т ĩ м і о .
 і а к ѡ н н ĩ е ш ĩ х ĩ і с ĩ х ĩ і с ĩ т ѡ m ĩ d ĩ x ĩ m ĩ
 і м н ѡ і н ĩ р ѡ м ѡ і а к ѡ з ѣ к ѡ в ĩ с ѡ m a . а м ĩ x

Требник XVI век, последња деценија и додатак из прве половине века, л. 189a и 1916 (PP II 15)

и жи и , и по а ч в ч ен в се мь с п с е н и е . с ы м
б а с в е н ь в ь в е н и . ч м н ц ь : . +

У Н К Ц В Ф М К П Г О Г Р В Б Ф В

и ж и к с ч ф г а . м л ш к ч п ч р з л ч у ч е н и в а ш и
ш ш е л ч и е р е н . г о у п о м л и м с е . т п ч . м л ш

Р а к о г н б ж е в с е а р ж н т е ц к о у с i ю ; +
л ю . х о т е н а в с и ч л в ц и и с п с о у т с е .
ц и в р и з о у м ь и с т и н н и и п р и н а з ш ь . м л ш
м т и с е а ш х р а б а з о е г о ш в i с e к о у з и .
р а з а р е ш и . и к с e i e к л e т в и с в o б o д и .
и к o т л и б с и р а з а р e ш e н и e , ш к o в ч н и и
м ь . и и с п р а в л e н и e с ы p o y ш e н н и м ь .
и o y п o в ч н и e п e н ч ч e м н м ь . c o y д o м ь
з o н м ь п o м л o в ч в ь . п o в e л и а ч ш o y c t i
и т c e в ч м и р ь a ш ч р a б a з o e г o c e г o , и м e
и п o ч и e т ь в a в e ч н и x л ш k o n x ь c e л e x ь .
c ь п р a в e a n и m и з o n m и . i e a n i o p o a n i
м ь c t o m ь z o n m ь . и c ь п p e c t i n m ь и б л г и
м ь и ж и в o z o p e ш i m ь a x o m ь ш v o i m ь .

ПАЖЕ АН КОРСТАВА НЕРЕН
 ИЛИ АНФИСА ПОМАДИ ПА
 БЖЕ ПОВЕЛИЦЕН МІСТН
 ПЕВНИ МЛНМТЕНСЕ ДСАИШН
 КИ ИПОМАДИ ПА ГИ ПОМ
 МДИ ПРНЦЬ ПАЖЕ М ЕЩ
 Е МАИМСЕ СУРАБЕ БЖИЕМ
 Ъ ИМЕ ОМЛСТН ОЖИВО
 ТЕ ОЗАРЧВН ОСТІСЕНН Н
 ТПДЦЕНН ГРЕХОВЬ КМД
 ИЩЕЖЕ ПРАСПИТНСЕ ЕМД
 ВСАКО ПРЕГРЕШЕНІЕ ВАЛН
 ДЕ ИМЕВАЛНОЕ РЦЕМЬ ВЪСН
 ГИ ДСАИШККН ИПОМАДИ ПА
 ГИ ПОМАДИ М НЕРЕН ВЪЗ
 ГЛАШНЮЩЬ АКО МІСТКВЬ

Требник XVI век, прва четвртина, додатак из седме деценије истог века, л. 166а (PP II 50)

ПОЗНА ДУХОВНОСТЮ СВОЮ ИЛИ ПОЗНА
 ЯКО ТЫ МЯ ПОСЛА · ИСКРАХЪ ИМЪ ИМШЕ ВОЕ
 ИСКРАХЪ · ДЛАЮБИ ЕЖЕМЕ ЕСИ ВЪ ЛЮБИИ
 ВЪ ИИХЪ БОУДЕШЬ · ИСПО ВЪ МНѢ ИАХЪ ВЪ
 ИИХЪ · · ПЛАЖЕ · ДІАКОНИИ ПИСАНА
 РАДА · ПЛАЖЕ ПОПЪ МЛШВЪ ВЕЛМН · ·
ГИ БЖЕ ВЪСЕ ДЪЛЖИШЕЛЮ · СЫПВОРНВН
 ТЛБИСА ПОСВѢЩУ СВОЕМЪ И ПО ПОДОБИЮ
 ДАВЪ ЕМУ ЖИВОТЪ ВЪ БТМН · ИХВОЛНОВ
 СЛВНІЕ СВОЕ АПЛЪ ПЕИРА И ПАВЛА ОМАН
 НА ИВАРДОМЕА · МННКИ СЕРГІА И ВАКХА
 БРАТІИ БЫПН · НЕОУЖО ПЛЫТЬЕСОЮ · НЪ
 ВІКРОЮЖЕ И ЛЮБОВІЮ ДАЖЪ ИМА ЛЮБИ
 ИИ ДРОУГА ДРОУГА НЕУЛОВИШНО ИБЕХЪ
 СВЛАДНА · ДАВОУДЕШЬ ВЪСЕ ДІМЪ ЖИВОТА
 СВОЕГО · ОУКРЕБІІЕ СЛОВО ДУХОВНОЮ · МЛШ
 ВАМИ ПРЕСІІІЕ БЦЕ · И ВЪСЕХЪ СІІІИХЪ
 ШВОИХЪ ОУГОЖДАШНХТИ СЪВІКА · ЯКО
 ШВОА И ДЪЛЖАВА И ПВОЕ И ЦРІІВО · И ВЪСЕ
 МЪ ВА ЛЮБИИ ДРОУГА ДРОУГА · ЛІДІЕ ·

ИИ ДР 189392
 БИБЛИОТЕКА
 МАТРИЦА

САДРЖАЈ

КАТАЛОГ

МОЛИТВЕНИЦИ

64. МОЛИТВЕНИК XVIII век, последња четвртина 9
65. МОЛИТВЕНИК XVIII век, последња четвртина 13
66. МОЛИТВЕНИК ЈОВАНА РАЈИЋА 1749. година 18
67. МОЛИТВЕНИК XVIII век, око 1770/1780. године 27
68. МОЛИТВЕНИК XVIII век, прва половина 34
69. МОЛИТВЕНИК 1787. година 40
70. МОЛИТВЕ САБРАНЕ ИЗ БОЖАСТВЕНИХ СПИСА, ПОНАЈВИШЕ ИЗ
ЈЕФРЕМА, МОЛИТВА С УМИЉЕНИЈЕМ ПРЕСВЕТОЈ БОГОРОДИЦИ
ДИМИТРИЈА КАНТАКУЗИНА И ДРУГЕ МОЛИТВЕ XVII век, прва деценија 46

ТРЕБНИЦИ

71. ТРЕБНИК XVII век, половина и трећа четвртина века и XVIII век,
прва четвртина 53
72. ТРЕБНИК XVII век, последња деценија 62
73. ТРЕБНИК XVII век, око 1680. године 67
74. ТРЕБНИК ВИКТОРА ЛЕПАВИНЦА 1714. година 74
75. ТРЕБНИК XVII век, осма деценија и 1704. година 79
76. ТРЕБНИК ГЕОРГИЈА ЦВЕТКОВИЋА 1793. година 88
77. ТРЕБНИК XVI век, трећа четвртина 92
78. ТРЕБНИК XVI век, последња деценија и један лист из прве половине века 97
79. ТРЕБНИК XVI век, прва четвртина, додатак из седме деценије истог века 106
80. ТРЕБНИК XVI век, последња деценија 113

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ

- ВОДЕНИХ ЗНАКОВА 115

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Љупка Васиљев

ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ МОЛИТВЕНИКА И ТРЕБНИКА
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 119

Душица Грбић

НЕКЕ ПАЛЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ *ТРЕБНИКА РР I 23* КОЈЕ УКАЗУЈУ НА
ПИСАРА ДАСКАЛА МАКСИМА. 130

Душица Грбић

КАРАКТЕРИСТИКЕ МАЛИХ СЛОВА У РУКОПИСНОМ *МОЛИТВЕНИКУ* ИЗ 1787.
ГОДИНЕ И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА *КАЛИГРАФИЈИ* И *ПРОПИСИМА* ЗАХАРИЈЕ
ОРФЕЛИНА. 145

Душица Грбић

ГРАФИЈСКЕ И ОРТОГРАФСКО-ФОНЕТСКЕ ОДЛИКЕ РУКОПИСНОГ
МОЛИТВЕНИКА ИЗ ПОСЛЕДЊЕ ЧЕТВРТИНЕ 18. ВЕКА. 160

Катица Шкорић

О ЈЕЗИКУ РУКОПИСНОГ *МОЛИТВЕНИКА* С КРАЈА 18. ВЕКА ИЗ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 179

ЂИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига VIII

МОЛИТВЕНИЦИ
ТРЕБНИЦИ

Издавач
Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

За издавача
Миро Вуксановић

Технички уредник
Реља Дражић

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Коректура
Аутори

Тираж
500 примерака

Штампа
Футура публикације, Нови Сад
Стевана Мусића 24

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091:027.54(497.113 Novi Sad)
017.1:091(497.113 Novi Sad)

Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. 8,
Молитвеници. Требници / аутори каталога Душица Грбић ... [и др.]
; аутори прилога Љупка Васиљев, Душица Грбић, Катица Шкорић ;
редактор Вера Јерковић. - Нови Сад : Библиотека Матице српске,
2001 (Нови Сад : Футура публикације). - 195 стр. , [24] стр. с таблама
(факс.) ; 24 см. - (Рукописне књиге Библиотеке Матице српске; књ.
8)

Тираж 500.

ISBN 86-80061-26-3

1. Грбић, Душица

а) Библиотека Матице српске (Нови Сад) – Ђирилске рукописне
књиге – Каталогизи б) Молитвеници – Библиотека Матице српске –
Нови Сад в) Требници – Библиотека Матице српске – Нови Сад

12

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

